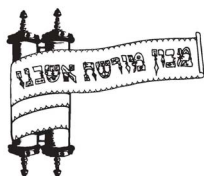

מכתב ברכה מהרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א

מכון מורשת אשכנז (ע"ר)

רח' הרב סורוצקין 3, בני ברק 51544 – ת.ד. 87, בני ברק 51100

שיל"ת, כ' בסיון תש"ע

בכהופן היא עיירה כפרית בדרום גרמניה בה התקיימה קהילה קטנה בת כמה עשרות נפש, ודוקא משום כך יש ענין מיוחד להכיר את מנהגיה. בקהילות הכפריות והעיירות הקטנות בגרמניה שררה במשך דורות רבים ידיעת תורה מועטה יחסית. במשך מאות שנים

סבלו בני הישובים הקטנים מפיזור ובדידות, וחכמים הצביעו בעצב על כך שהם "מועטים ומפוזרים, אחד לאחד בית ישראל בעיירות ובכפרים ואין להם מורים" (ספר נחלת שבעה, סי' י"ב, מחודשים, סעיף ד'), "במדינת אשכנז, היושבים לאחד אחד מבני ישראל, ואין תלמיד חכם מצוי בכל עיר ועיר" (זבחי טוביה, אמשטרדם תמ"ג, דף ג ע"א).

עם זאת היו רובם יודעי ספר במידה זו או אחרת, גם בתקופות בהן היו מוקפים מכל עבר בגויים כפריים אנאלפביתים. מבקר מפולין הבחין כי "עמי הארץ... באשכנז כלם כאחד הכתב והמכתב בידו", וזאת בהשוואה לעמי הארץ בארצות אחרות באירופה, אשר "להם חזות הכל כדברי הספר החתום, המה ריקים מכל לשון ובאים משכל אמם לשכל אשתם... גם הכתב והמכתב אין אתם" (אגרת רשפי קשת, האנובר תקצ"א, עמ' 54).

על הרמה הדתית של קהילות כפריות ששמרו על חרדיותן עד השואה סיפר אחד מראשי 'קהל עדת ישורון' בפראנקפורט, שגדל במקום כזה: "מלבד סידור וחומש לא היתה ליהודי המקום ידיעה רחבה בתורה... פה ושם היה אחד שאביו למד בישיבה... אך חברי הקהילה היו דבקים בשמירת המצוות, הקפידו על שמירת שבת ויום טוב כהלכתם, על כשרות המאכלים, הנשים כיסו את שיער ראשן, זאת אומרת הנשים המבוגרות כיסו שערן בכובע מהסוג שחבשו אמותינו בדורות הקודמים והנשים הצעירות בפאה נכרית. התפילות בבית הכנסת נערכו תמידים כסדרם" (L. Oppenheimer, Memories from Frankfurt am Main, Kehilla, Jerusalem 5756, p. 3).

יהודים פשוטים אלה המשיכו בתמימות את מנהגי אבותיהם, בלא פקפוקים, ורבי חגי חנוך סג"ל פרנקל (נפטר בשנת תנ"א), ששימש ברבנות בקהילות בדרום גרמניה, הביע רגשות מעורבים לנוכח מצב זה: "אני היודע ומכיר את טיב זקני מנהיגי מדינת אשכנז היושבים בערי הפרזים, שכמעט המה מוסרים את נפשותם שלא לעבור על מנהג, אף שאין

לו שחר ויסוד כל עיקר, יותר מעל גופי תורה, עד שכמעט בעו"ה התורה כרוכה ומונחת בקרן זוית, ואדם אין בארץ אשר יתן אל לבו ללמד את בנו תורה להרבות ישיבה להגדיל תורה ולהאדיר, ולקיים המנהג הוא עוקר הרים כדי שלא לבטל כל עיקר".

למרות זאת נמנע ר' חגי חנוך מלפגוע במנהגיהם, ויעץ לעמיתיו הרבנים לגלות כלפיהם מידה של זהירות: "אני אומר... שלא להעבירם על מנהגם בשום ענין, ואף שאין להם על מה לסמוך, ונהרא נהרא ופשטא. **ומי יודע שאין כל מנהגם מיוסדים על אדני האמת, על פי אבותיהם הקדושים אשר בארץ המה, אשר מהם יצאה הוראה לכל ישראל, ואפשר שסתמו דבריהם ולא נתנו לכתוב**" (שו"ת נחלת שבעה, סי' ע"ז).

ואכן כדברים האלה כבר כתב רב נסים גאון: "כל המנהגות שנהגו ישראל, ראוי להיזהר בהן, שמפי קבלה הן, **וכשאתה חוקר – תמצא בהם טעם ועיקר**" (ענינות בספרות הגאונים, ירושלים תשל"ד, עמ' 396).

מעט קהילות קטנות הותירו אחריהן ספרי מנהגים, ואחת הבודדות היא קהילת בכהופן, שקונטרס מנהגיה הגיע לידינו מעזבון מוריני ורבינו הגאון הצדיק רבי יעקב סניידרס זצ"ל, אב"ד קהל עדת ישורון בעיר מולדתי באזל יע"א.

קונטרס זה חובר בידי החבר ר' אורי שרגא רוזנשטיין זצ"ל, בן תורה שהקפיד לחנך את בניו במוסדות תורה, ואחד מהם הרביץ תורה בקהילת שופלוד למעלה מארבעים שנה עד עלות הכורת על יהדות אשכנז. מלבד חשיבותו הכללית של קונטרסו להכרת מנהגי הקהילה, יש בו ידיעות נדירות על מנהגי טהרה והלבשת המת.

גדולה וחשובה היא מלאכתו הכבירה של ידי"נ הרה"ג ר' שלמה קאטאנקע שליט"א, ממייסדי קהילת אשכנז בעיר התורה מודיעין עילית יע"א, שברוח ידיעותיו ובחיבתו הגדולה למנהגי אשכנז המיוסדים בהררי קודש, עמל במשך שנים רבות, לאסוף את מקורות מנהגי קהילה צנועה זו, ולערכם בטוב טעם ודעת.

המקורות הרבים שהביא הרב קאטאנקע בהערותיו, הם אוצר כביר של ידיעות, אנציקלופדיה של מנהגי ישראל, וגם מי שאינו מתענין במנהגיה של בכהופן דוקא, ימצא פה סוגיות שלימות של מנהגים מסודרות ומבוארות בטוב טעם ודעת. כך הפך הקונטרס הצנוע של ר' אורי שרגא רוזנשטיין לספר גדול ונכבד שתועלתו מרובה.

כ"ד ידידו הותיק המצפה להצלחתו בכל העניינים,

בנימין
שלמה קאטאנקע

ספר מקום שנהגו תוכן הענינים

הסכמות	
תוכן ענינים מפורט	
הקדמה.....	א
גל עד לזכרון קדושי בעכהאפען.....	יט
היישוב היהודי בעכהאפען	
היסטוריה של הקהילה.....	לא
בית הכנסת.....	מב
בית החיים.....	נז
מנהיגים רוחניים.....	סו
נספח: מנין היהודים בעכהאפען במשך הדורות.....	ע
ביבליוגרפיה.....	עב
עמוד מתוך כתב היד 'מנהגי בית הכנסת'.....	עג
קיצורים לשמות הספרים שמופיעים הרבה פעמים בהערות.....	עד
חלק ראשון: מנהגי בית הכנסת דק"ק בעכהאפען	
מבוא.....	3
סימן א שבת.....	7
סימן ב תעניות.....	17
סימן ג יום טוב.....	24
סימן ד חודש אלול.....	35
סימן ה ראש השנה.....	47
סימן ו שבת שובה.....	66
סימן ז עשרת ימי תשובה.....	68
סימן ח יום כיפור.....	77
סימן ט סוכות.....	98
סימן י הושענא רבה.....	102
סימן יא שמיני עצרת.....	134
סימן יב שמחת תורה.....	138
סימן יג ריבוי גשמים.....	146
סימן יד שובבי"ם ת"ת.....	148
סימן טו תענית החברה קדישא דגמילות חסדים וקברנים.....	151
סימן טז פורים.....	155
סימן יז שבת הגדול.....	179
סימן יח פסח.....	185
סימן יט שבועות.....	195
סימן כ שבת חזון.....	199
סימן כא תשעה באב.....	208
סימן כב ט"ו באב וט"ו בשבט.....	227
סימן כג ימי הצלה.....	229
סימן כד ימים שאחרי לידת בן וברית מילה.....	230
סימן כה סדר חנוכה הבית.....	235
סימן כו סדר תפלות לחולים.....	238
סימן כז אונן בשבת.....	241

250	סימן כח בית אבל
265	סימן כט סדר קדימה בקדישים
274	סימן ל סדר עליות וקריאת התורה
281	סימן לא סדר קריאת הפטרות
	חלק שני: תקנות ומנהגי החברה קדישא דגמ"ח וקברנים ק"ק בעכהאפען
293	מבוא
295	סימן א סדר הכנת הנפטר לטהרה
298	סימן ב סדר טהרת הנפטר
300	סימן ג לבישת התכריכים
304	סימן ד תכריכים שונים לנפטרים
312	סימן ה הנחת הנפטר בארון
315	סימן ו סדר בקשת מחילה מהנפטר
318	סימן ז ברכת מחיה המתים
319	סימן ח סדר קריעה וברכת דיין האמת
322	סימן ט סדר קדיש אחרי הקבורה
323	סימן י הלכות טהרה וקבורה בימים טובים
	חלק שלישי: הממורבוך שהוא קונטרס הזכרת נשמות דק"ק בעכהאפען
329	מבוא
334	א. לכה דודי
337	ב. מזמור צ"ב
338	ג. מזמור צ"ג
338	ד. סדר עירובי חצירות
340	ה. על הכל יתגדל
341	ו. מי שברך למי שעולה לפרשת תוכחה
343	ז. יקום פורקן
344	ח. מי שברך לקהל
344	ט. תפלה לשלום המלכות
344	י. ברכת החודש
346	יא. מי שברך למתנת יד הפרטי
347	יב. מי שברך למגורשי ק"ק צעשינגען
347	יג. הזכרות לשבתות השנה
355	יד. הזכרות לשבת קודם שבועות ותשעה באב
369	טו. מי שברך למתנת יד הכללי
370	טז. מי שברך לתענית בה"ב
374	נספח א: תפילות ותחינות שנכתבו בתוך קונטרס המנהגים
	נספח ב: תפילות ותחינות שעיטרו את מבנה בית הכנסת דק"ק בעכהאפען
376	על ידי הצייר ר' אליעזר זוסמן כ"ץ
	נספח ג: שאלה שנשלחה מבעכהאפען ותשובה בענין דין קדימה
395	בקדישים שנכתבה לפני יותר ממאתיים וחמישים שנה
405	ביבליוגרפיה רשימת הספרים ומחבריהם שהובאו בספר
422	מפתח הענינים
447	לוח ראשי תיבות

ספר

מקום שנהגו

תוכן ענינים מפורט

הקדמה..... א

ק"ק בעכהאפען א ♦ מנהג המקום א ♦ תולדות המחבר ב ♦ הרקע להתעניינותי בחקר קהילות אשכנז ו ♦ על ההבדל בין מנהג אשכנז-ריינוס למנהג אוסטרייך-פולין ט ♦ מנהג צרפת הישן ונוסח ["ספרד"] ♦ אר"י ז"ל י ♦ רשימת קהילות ולאיה מנהג השתייכו יא ♦ כללים במנהגי הקהילות יב ♦ סקירה מנהגים חריגים שבספרינו יב ♦ מראי מקומות נוספים יג ♦ שלמי תודה יד

גל עד לזכרון קדושי בעכהאפען..... יט

היישוב היהודי בבעכהאפען

מאת: הרב מרדכי דרפר שליט"א

היסטוריה של הקהילה..... לא

1. התחלות לא ♦ 2. תקופת הפריחה במאה ה-17 עד ה-19 לב ♦ 3. בעכהאפען - קהילה של פליטים פולנים? לד ♦ 4. ירידה של היהדות הכפרית לו ♦ 5. חורבן הקהילה לט ♦ 6. אפילוג מ

בית הכנסת "המתבן" של בעכהאפען..... מב

1. רקע היסטורי מב ♦ 2. טיפוס הבתי כנסת של היהדות הכפרית בגרמניה מג ♦ 3. מיקום ועיצוב חיצוני מד ♦ 4. כניסה ואולם מה ♦ 5. מושבים וסדר הישיבה מח ♦ 6. אלמיר (בימה) מט ♦ 7. ארון הקודש ומקום הש"ץ נ ♦ 8. עזרת נשים נב ♦ 9. הציורים נג

הבית החיים של בעכהאפען..... נו

בית החיים האזורי נח ♦ אלטענמור נט ♦ אנסבאך נט ♦ קולמבערג ס ♦ קרונהיים ס ♦ דענטליין סא ♦ גונצענהאוזען סא ♦ היידענהיים סא ♦ הררידען סב ♦ יוכסברג סב ♦ לערבערג סג ♦ לויטערסהאוזען סג ♦ שטאדלן סג ♦ טענענלוהע סג ♦ טרעכטלינגען סד ♦ אונטרוורמבך סד ♦ וואסטרודינגען סד ♦ וועילטינגען סד ♦ ווידערסבאך סה ♦ וויטלסהופען סה ♦ הבית החיים היום סה

המנהגים הרוחניים של הקהילה..... סו

פייס בן אברהם בלוח סו ♦ משה הירש בעכהאלד סז ♦ ישראל יוסף וולפרט סז ♦ אלכסנדר היינספורטר סז ♦ אורי שרגא רוזנשטיין סז ♦ יונתן אולפלדר סח ♦ סלי שמידט סח ♦ אליעזר שפירא סח ♦ יוליוס שפירא סח ♦ מקס יאנקעלוביץ סח ♦ ליאו ניימן סט ♦ אליעזר היימן סט ♦ נחום זאב גולדברג סט

נספח: מספר היהודים בבעכהאפען במשך הדורות..... ע

ביבליוגרפיה..... עב

עמוד מתוך כתב היד 'מנהגי בית הכנסת'..... עג

קיצורים לספרים שמופיעים הרבה פעמים בהערות..... עד

חלק ראשון

מנהגי בית הכנסת דק"ק בעכהאפען

מבוא.....	3
סימן א - שבת.....	7
הזכרת נשמות 7 ✦ מי שברך 9 ✦ מנחה 12	
סימן ב - תעניות.....	17
יום כיפור קטן 17 ✦ קריאת התורה בתענית ציבור 18 ✦ סדר מנחה בתענית ציבור 19	
סימן ג - יום טוב.....	24
שחרית ערב יום טוב 24 ✦ מעריב 25 ✦ שחרית 30 ✦ קריאת התורה 30 ✦ קבלת שבת 31 ✦ שחרית אסרו חג 33	
סימן ד - חודש אלול.....	35
מוסף לשבתות 35 ✦ סדר הסליחות 36 ✦ יום שלפני ערב ראש השנה 39 ✦ ערב ראש השנה עשרת ימי תשובה ויום כיפור 40 ✦ כשאין בבית הכנסת מנין עשרה 42 ✦ הליכה לבית החיים 45	
סימן ה - ראש השנה.....	47
מעריב 47 ✦ שחרית 50 ✦ תקיעת שופר 57 ✦ מוסף 59 ✦ מנחה 60 ✦ פתיחת ארון הקודש 61	
סימן ו - שבת שובה.....	66
שחרית 66 ✦ הזכרת נשמות 66 ✦ מוסף 67	
סימן ז - עשרת ימי תשובה.....	68
קריאת התורה 68 ✦ סליחות ערב יום כיפור 70 ✦ שחרית ערב יום כיפור 73 ✦ הליכה לבית החיים 74	
סימן ח - יום כיפור.....	77
מעריב 77 ✦ קריאת התורה 80 ✦ מנחה 80 ✦ הבדלה 81 ✦ פתיחות ארון הקודש 85	
סימן ט - סכות.....	98
ימים שלפני סכות 98 ✦ מעריב 98 ✦ שחרית 98 ✦ קריאת התורה לחול המועד 99 ✦ קבלת שבת לשבת חול המועד 100 ✦ הושענות לשבת חול המועד 100	
סימן י - הושענא רבה.....	102
תיקון ליל הושענא רבה 102 ✦ הכנת ארון הקודש וספרי התורה 105 ✦ שחרית 106 ✦ קריאת התורה 109 ✦ מוסף 114 ✦ הושענות 116 ✦ סוף התפלה 124	
סימן יא - שמיני עצרת.....	134
מתנת יד 134	
סימן יב - שמחת תורה.....	138
קריאת התורה 138 ✦ מפטיר והמשך התפילות 143 ✦ אסרו חג 144	

146	סימן יג - ריבוי גשמים.....
148	סימן יד - שובבי"ם ת"ת.....
	סדר הסליחות 148 ✦ ימים שמקדימים הסליחות 150
151	סימן טו - תענית החברה קדישא גמילות חסדים וקברנים.....
	שחרית 151 ✦ הליכה לבית החיים 153
155	סימן טז - פורים.....
	מנחה תענית אסתר 155 ✦ מעריב 159 ✦ שחרית 172 ✦ מנחה 176
179	סימן יז - שבת הגדול.....
	עירוב חצירות 179 ✦ הפטרה 182
185	סימן יח - פסח.....
	עירוב חצירות 185 ✦ קבלת שבת 186 ✦ מעריב 187 ✦ תפילת טל [וגשם] 189 ✦ מוסף 190 ✦ קריאת התורה לחול המועד 192 ✦ קבלת שבת לשבת חול המועד 193 ✦ שחרית ליום טוב אחרון 193
195	סימן יט - שבועות.....
	מעריב 195 ✦ תיקון ליל שבועות 195 ✦ שחרית 196
199	סימן כ - שבת חזון.....
	סידור בית הכנסת 199 ✦ קבלת שבת 200 ✦ מעריב 201 ✦ שחרית 202 ✦ קריאת התורה 202 ✦ שיעורי תורה 204 ✦ מנחה 205
208	סימן כא - תשעה באב.....
	מעריב 208 ✦ שחרית 214 ✦ קריאת התורה 217 ✦ קינות ואיכה 218 ✦ מנחה 220 ✦ מעריב מוצאי תשעה באב 226
227	סימן כב - ט"ו באב וט"ו בשבט.....
229	סימן כג - ימי הצלה.....
230	סימן כד - ימים שאחרי לידת בן וברית מילה.....
	זכר 230 ✦ לימוד בלילה שלפני הברית 232
235	סימן כה - סדר חנוכת הבית.....
238	סימן כו - סדר תפלות לחולים.....
	סדר התפלה 238 ✦ מתי מתפללים 240
241	סימן כז - אונן בשבת.....
	מנחה ערב שבת 241 ✦ שחרית 247 ✦ קריאת התורה 247 ✦ שיעורי תורה 248 ✦ מעריב מוצאי שבת 248 ✦ הבדלה 248
250	סימן כח - בית אבל.....
	התחלת השבעה 250 ✦ מנחה ומעריב ראשונה 251 ✦ התחלת השבעה כשאין אבלים בכלל 252 ✦ התחלת השבעה כשאין אבלים בעיר 254 ✦ שחרית 255 ✦ תפילות כשאין מנין 259 ✦ מעריב בזמנו 262 ✦ שחרית לשבת 263

265	סימן כט - סדר קדימה בקדישים.....
	שנת אבלות ויאהרציט 265 ✦ שבעה 270 ✦ שלושים 270 ✦ קדיש דרבנן 271
274	סימן ל - סדר עליות וקריאת התורה.....
	סדר ודין קדימה לעולים לתורה 274 ✦ פרטים בקריאת התורה 278
281	סימן לא - סדר קריאת הפטרות.....
	הפטרות לפרשיות מחוברות 281 ✦ הפטרות לשבתות מיוחדות 283 ✦ כלל לסדר ההפטרות 286

חלק שני

תקנות ומנהגי החברה קדישא דגמילות חסדים וקברנים ק"ק בעכהאפען

293	מבוא.....
295	סימן א - סדר הכנת הנפטר לטהרה.....
	הכנה לרחיצה 295 ✦ רחיצה ראשונה 296 ✦ פרטים בנקיון 297 ✦ תינוק שלא נימול 297
298	סימן ב - סדר טהרת הנפטר.....
	פסוקים לטהרה 298 ✦ רחיצה לטהרה 298 ✦ פצעים בנפטר 299 ✦ טהרה למי שאיבד עצמו ח"ו 299
300	סימן ג - לבישת התכריכים.....
	סדר לבישה כללי [לגבר נשוי] 300 ✦ לבישת הגרביים וזמנה 302 ✦ אין קושרים התכריכים 302 ✦ העברת הנפטר 302
304	סימן ד - תכריכים שונים לנפטרים.....
	תינוק שנפטר בשעת לידה או מיד אחריה 304 ✦ תינוק שנפטר פחות מגיל שנה 304 ✦ ילד שנפטר מעל גיל שנה 305 ✦ מבוגר שנפטר 307 ✦ תינוקת שנפטרה פחות מגיל שנה 307 ✦ ילדה מעל גיל שנה ואשה לא נשואה שנפטרה 307 ✦ אשה נשואה שנפטרה 308 ✦ יולדת שנפטרה 309 ✦ נפל 310 ✦ מגבת ומנעול 310 ✦ מי מלביש הגרביים 311
312	סימן ה - הנחת הנפטר בארון.....
	זמן אמירת תפלה של אנשי החברה קדישא 312 ✦ כמה בני אדם צריכים להעביר הנפטר 312 ✦ לבישת טלית וסדין 312 ✦ שקית אדמה 313 ✦ כיסוי לעיניים והפה 314
315	סימן ו - סדר בקשת מחילה מהנפטר.....
	בקשת מחילה כללית 315 ✦ בקשת מחילה של הבן וקרובי המת 316 ✦ בקשת מחילה של אנשי החברה קדישא 316 ✦ בקשת מחילה אחרונה 316 ✦ בקשת מחילה מהנפטר 316 ✦ אחיזת הנפטר בשעת מחילה 316 ✦ איסור דמעות 317
318	סימן ז - ברכת מחיה המתים.....

- סימן ח - סדר קריעה וברכת דיין האמת. 319
 קריעה וברכת דיין האמת 319 ✦ קריעה ביום טוב 320 ✦ קריעה בחול המועד 320
- סימן ט - סדר קדיש אחרי הקבורה. 322
 קדיש שאחרי הקבורה 322 ✦ באיזה ימים אומרים צידוק הדין 322
- סימן י - הלכות טהרה וקבורה בימים טובים. 323
 יום טוב ראשון 323 ✦ יום טוב שני 324 ✦ טהרה וקבורה לנפל 324

חלק שלישי

הממורבוך שהוא קונטרס הזכרת נשמות דק"ק בעכהאפען

מבוא 329 ✦ א. לכה דודי 334 ✦ ב. מזמור צ"ב 337 ✦ ג. מזמור צ"ג 338 ✦ ד. סדר עירובי חצירות 338 ✦ ה. על הכל יתגדל 340 ✦ ו. מי שברך למי שעולה לפרשת תוכחה 341 ✦ ז. יקום פורקן 343 ✦ ח. מי שברך לקהל 344 ✦ ט. תפלה לשלום המלכות 344 ✦ י. ברכת החודש 344 ✦ יא. מי שברך למתנת יד הפרטי 346 ✦ יב. מי שברך למגורשי ק"ק צעשינגען 347 ✦ יג. הזכרות לשבתות השנה 347 ✦ יד. הזכרות לשבת קודם שבועות ותשעה באב 355 ✦ טו. מי שברך למתנת יד הכללי 369 ✦ טז. מי שברך לתענית בה"ב 370

נספח א

תפילות ותחינות שנכתבו בתוך קונטרס המנהגים. 374
 תפלה לפני לימוד התורה 374 ✦ תפלה בעד מעוברת בחודש השביעי ללידתה 374 ✦ תפלה ללילה לפני הברית 375

נספח ב

תפילות ותחינות שעיתרו את מבנה ביהכ"נ דק"ק בעכהאפען ע"י הצייר ר' אליעזר זוסמן כ"ץ. 376.....

נספח ג

שאלה שנשלחה מבעכהאפען ותשובה בענין דין קדימה בקדישים שנכתבה לפני יותר ממאתיים וחמישים שנה. 395.....

ביבליוגרפיה רשימת הספרים ומחבריהם שהובאו בספר. 405.....
 מפתח הענינים. 422.....
 לוח ראשי תיבות. 447.....

הקדמה

אודה ה' מאוד בפי ובתוך רבים אהללנו, אספרה שמך לאחי בתוך קהל אהללך, הנני מודה ומשבח ומהלל לבוראי, אשר זיכני ברוב טובו לישב באהלה של תורה, לעסוק בה וליהנות מזיו אורה, ועל אשר גבר חסדו עלי, וזיכני לברר מקחן של צדיקים, הלא המה מנהיגי ובני ק"ק בעכהאפען, לעסוק רבות במנהגיהם הישרים, ולחשוף צפונותיהם. ותפילתי שתהיה עבודתי גל עד וזכרון נצח לקהילה קדושה זו, אשר בעונותינו הרבים נכחדה אף היא כמעט כליל בעלות הכורת על יהודי אירופה, ה' יקום דמם. ובפרסום מנהגיהם יש משום עדות חיה כי אמנם "גוילין נשרפין" - אך "אותיות פורחות באויר" (עבודה זרה יח.) ונצח ישראל לא ישקר. ויהא רעווא שריבוי כבוד שמים אשר יגרם מפרסום מנהגים אלו יהיה נר זכרון לעילוי נשמתם הטהורה, אמן סלה.

ק"ק בעכהאפען

בעכהאפען, הינו כפר קטן השוכן באיזור מיטלפראנקן אשר בביירן, בוואריה. מקום קטן שלא משופע באוכלוסין, אך למרות זאת ניהלו היהודים שם חיי קהילה למופת: בית כנסת מפואר, תלמוד תורה, מקוה, חברה קדישא ובית החיים. בבית הכנסת התקיימו תפילות כסדרן, גם נמסרו בו שיעורי תורה ברבים, כשעל כולם מנצח על מלאכת בית ה', המנהיג הרוחני, מורה הקהילה - כלשונם - ששימש בו זמנית בכל התפקידים: רב, חזן, שוחט, ומגיד שיעור, כשעליו מפקח הרב של ק"ק אנסבאך, שכיהן כרב אזורי. רצף רוחני זה נמשך על פני 400 שנות ההתיישבות היהודית בבעכהאפען.

מנהג המקום

קהילה זו נהגה כמנהג שאר הקהילות באיזור פראנקוניה [חבל גרמניה], שנהגו על פי "מנהג אשכנז המזרחי", המכונה גם "מנהג אשכנז המובהק", "מנהג אשכנז המקורי", או "מנהג בני אשכנז" בסתם. והוא מנהג בני ריינוס הקדום, המוזכר רבות בספרי הראשונים. כשספרי היסוד למנהגים הם: ספר מנהגים למהרי"ל, ספר הרוקח הגדול, וספר המנהגים לר' אייזיק טירנא, אותו מכנה הרמ"א בספר המפה לשולחן ערוך: "מנהגים", שהיווה למעשה את המקבילה לספר המהרי"ל, לתיעוד מנהגי קהילות הנוהגות כמנהג אוסטרייך - פולין.

תולדות המחבר¹

מחבר הכתבי יד של מנהגי בית הכנסת ושל תקנות ומנהגי החברה קדישא, וגם המעתיק של ה"ממורבוכ" הוא החבר ר' אורי שרגא² בן החבר ר' יעקב אריה ראזענשטיין זצ"ל. ששימש כמעט שלושים ושש שנים כמנהיג רוחני ומרביץ תורה בק"ק בעכהאפען, החל מכסלו תרכ"ח עד אלול תרס"ג. והיה אחראי על שלל תפקידים, בראש ובראשונה מלמד תורה בתלמוד תורה לילדי הקהילה, ומגיד שיעור מידי יום ביומו למבוגרי הקהילה, ויחד עם זה: חזן קבוע, שוחט, ואפילו עוסק בחסד של אמת במסגרת החברה קדישא. כינוי הכבוד שלו בפי הבריות היה "לעהרער" [=מורה], ומעל לכל נשא בתואר: "החבר"³.

¹ כל הפרטים בקטע זה אודות ר' אורי שרגא רוזנשטיין ומשפחתו מתפרסמים כאן הודות למחקרה החשוב של מרת נעמי בלומה שתחי' מק"ק זירנדורף בוואריה (מלפנים מק"ק פיורדא), שחקרה במשך שנים רבות את בתי העלמין בפיורדא, וקיטלגה את כל הקברים להפליא. תשואות חן לה. בנוסף הביאה לי עץ יחסין של משפחת רוזנשטיין, ובאמצעותו בהשגחה עליונה יצרתי קשר עם נין המחבר ר' יונה ברודא נ"י, וממנו נוספו לי פרטים חשובים על משפחתו החשובה. ותודתי נתונה לו על - כך. היות ורוב המחקר שלה מבוסס על ארכיונים מקומיים ומסמכים רשמיים ממשלתיים, משום כך ידועים לנו שמות חלק מהם רק בלועזית.

² שמו הלועזי היה פייס Feis.

³ אודות ענין נתינת התואר כבוד: "החבר", כתב לי ידידי הרב בנימין המבורגר שליט"א יושב ראש מכון מורשת אשכנז בני ברק: "נושא התארים 'חבר' ו'מורינר' הוא רחב מאוד, וקשה לסכמו בשורות אחדות, אך אשתדל במשהו. עד מחצית המאה ה-19 - כל עוד ישיבות גרמניה הותיקות היו קיימות, נהוג היה להעניק את התואר 'חבר' לתלמידי הישיבה שהתקדמו בלימודם והתנהגו באורח-חיים מוסרי. בדרך כלל נדרשו לכך מינימום שלש שנות לימוד בישיבה. תלמיד שלמד שנים נוספות והגיע להוראה, זכה לתואר 'מורינר', מה שקרוי היום 'היתר הוראה'."

התואר "חבר" הוענק לתלמיד על ידי רב אב"ד ור"מ - היינו רב קהילה שעמד בראש ישיבה - בדרך כלל לקראת נישואי התלמיד, או לרגל עזיבתו את הישיבה בדרכו לישיבה אחרת. הוא קיבל תעודה על ידיעות מספיקות בתורה ובתלמוד, ובעבורה חוייב בתשלום מס כלשהו, שחלקו הגיע לידי הרב המסמיך. כל מועמד לקבלת אחד התארים הללו הוכרח לעבור בחינה בה נבדקו ידיעותיו. אם נמצא ראוי לכך, העניק לו הרב אב"ד מכתב בו הודיע על תארו זה. ובכואו בשבת שלאחר מכן לבית הכנסת, היו מכבדים אותו בפומבי, כאשר קראו לו עם תארו זה לעלות לתורה. בשבת בה עלה לתורה לראשונה בתואר זה, נהגו במקומות אחדים לשלוח יין שרף ו"לעבוקון" [=עוגה] לחברי הקהילה. את העליה הראשונה בתואר זה מתאר ר' יוזפא שמש, בספר מנהגים דק"ק וורמיישא, (ח"ב סי' רצ"א (ג) עמ' קע"ו-קע"ז): "החזן מרים קולו בקול גדול וקורא אותו בשם 'חבר' או 'מורינר', והוא יושב על מקומו בצניעות בענוה ומסרב לעלות, והרב מצוה על השמש שילך אליו בגזירתו שיעלה, ואז הולך השמש אצלו ואומר לו: 'הרב גוזר עליך שתעלה לספר תורה', ואז עולה לספר תורה. והחזן אומר ב'מי שברך': 'החבר ר' פלוני בן פלוני', או: 'מורינר הרב ר' פלוני בן פלוני'. בפיורדא הוצרכו בעלי סמיכת 'חבר' ללבוש את ה'צווארון', ומי שקיבל את סמיכת 'מורינר', לבש את ה'צווארון' הגדול. לעתים ניתנו תוארים אלה לנפטר בשעת קבורתו, כדי שהמצבה שלו תהיה מכובדת יותר, וקראו לזה 'גראסס-חבר' או 'גראסס-מורינר'. במזרח אירופה ניתנו תוארים כאלה גם לעשירים שתורמו צדקה מרובה לקהילה ולמוסדות תורה. במקביל התפתח המנהג באשכנז בעת החדשה, שהתואר 'חבר' הוענק על ידי רב קהילה על פי המלצת הנהלת הקהילה לאדם ירא שמים, שנשא בעול הציבור, שלא על מנת לקבל פרס, כגון גבאות, גמילות חסד וכיוצא בהן. התואר הוענק על פי רוב לרגל מאורע אישי, כמו יום הולדת שישים או יובל של פעילות ציבורית."

עליו היה מופקד, מוה"ר אהרון בער גרינבוים זצ"ל (נולד בשנת תקע"ב) ששימש כאב"ד דק"ק אנסבאך והגליל משנת תר"א עד לפטירתו בשנת תרנ"ג, ומכונה "בזירקס-רבינר" והיה ממונה על כל מרביצי התורה באיזור. ולאחריו שימש ברבנות מוה"ר פינחס כהן זצ"ל (נולד בשנת תרכ"ז) משנת תרנ"ד. מתוקף החוק, היה על הרב האיזורי להשגיח על שירותי הדת בכל הקהילות שתחת מרותו. ומנהג היה שהרב האיזורי שוהה שתי שבתות בשנה בכל קהילה וקהילה, ובאותה הזדמנות היה בוחן את התלמידים.

ר' אורי שרגא רוזנשטיין נולד בגלדרסהיים⁴ (אונטרפראנקן בוואריה) בי"א מר-חשון תקצ"ו, לאביו החבר ר' יעקב אריה זצ"ל, ולאמו מרת פאני (לבית רוזנהיים) ז"ל. הוריו נישאו בוורצבורג בכ"א אייר תקצ"ז. והוא היה הבן השלישי במשפחתו מתוך ארבעה ילדים ידועים לנו שכולם נולדו בגלדרסהיים. האח הגדול היה ר' יוסף שנולד בו' כסלו תקצ"ב, והשני ר' מאיר נולד בכ"ט מנחם-אב תקצ"ג, ואחותו הקטנה מכולם היתה מרת רחל נולדה בי"ח סיון תקצ"ח. גם אביו היה יליד גלדרסהיים ב' מנחם-אב תקנ"ו, ואמו נולדה בהיידינגספלד⁵ (אונטרפראנקן בוואריה) בכ"ג שבט תקס"ד, שמו של אביו ר' מאיר. למעלה בקודש ידועים לנו שמות הוריו של החבר ר' יעקב אריה שהם ר' יוסף שנולד בתקל"ט לערך, ומרת רג'נה (לבית פיוסט) שנולדה בתקמ"ד לערך. בנם הגדול היה ר' יעקב אריה, וידועים לנו עוד שני בנים שנולדו בשנים תק"ע ותקע"ו לערך. ר' יוסף היה בן השני משלושה בנים של ר' וואלף רוזנשטיין מגלדרסהיים, ואחיו הגדול היה ר' ברוך נולד בתקכ"ז לערך והיה נשוי לאשה שמה אינו ידוע, רק ידוע שנולדה בתקכ"ט לערך, והקטן במשפחה היה ר' מנדל שנולד בתקמ"ב לערך שנישא למרת לאה שנולדה בתקמ"ה לערך, להם נולדו שני בנים ושתי בנות.⁶

ר' אורי שרגא רוזנשטיין נישא בכ"ב מר-חשון תרכ"ד למרת פאני מייער בקארלשטט (אונטרפראנקן בוואריה) וסידר קידושין מוה"ר יצחק דוב הלוי במברגר זצ"ל אב"ד דק"ק וורצבורג והגליל [נולדה לאברהם ורחל מייער בסוממרוי⁷ (קרוב לאסשוי, אונטרפראנקן בוואריה) בה' ניסן ת"ר, ונפטרה בפירודא בראש חודש ניסן תרס"ח]. נולדו להם שישה ילדים:

⁴ Geldersheim

⁵ Heidingsfeld

⁶ סדר היוחסין של משפחת רוזנשטיין, החל מהאב הראשון, ר' וואלף, שנולד לפני 250 שנה, ערכתיו בסייעתא דשמיא מרובה. את מקורותי שאבתי בעיקר מה"יודענ-מטריקל" של גלדרסהיים, שהוא ספר רישום אוכלוסין שכל ראש משפחה יהודי חייב היה לרשום לפי ציווי השלטונות, הספר כולל: שמות, גילאים ומשלח היד של אנשים נשים וטף שבמשפחתו. כמו כן ניתנו בספר שמות משפחה על פי בחירת המשפחות עצמן, אבל כשבאו לרישום מאוחר מדי ומפני כל סיבה אחרת, המזכיר מטעם המושל בחר בעצמו את שם המשפחה לפי מצב רוחו באותו יום, מה שקצת מסביר את העובדה שיש שמות משפחה כמעט בזויים. הספר נכתב בשנת תקע"ז, ונדפס לאחרונה בשנת תשס"ח על ידי הארכיון העירוני של וורצבורג. בנוסף לכך, נעזרתי בתעודות לידה ונישואין של השילטונות בגלדרסהיים [כהיום הן מצויות בארכיון פרטי בוורצבורג]. בפיענוח נעזרתי רבות בעבודתה של מרת נעמי בלומה שתחי'.

⁷ Sommerau (near Eschau)

1. יעקב לייב נולד בוורנק⁸ (אונטרפראנקן בוואריה) ב"ב מנחם-אב תרכ"ד. למד בשיבת ווירצבורג ואחר כך עבר לגור בווינא בשנת תרנ"ט. הוא נישא ביום א' י' אלול תרפ"ט למרת שרה ורוניקה [נולדה בפרשבורג בג' אב תרל"ה], ונפטר בט"ז אייר תרס"ז, ולהם נולדו שני ילדים⁹.
2. מאיר הי"ד נולד בוונבאך¹⁰ (אוברפראנקן בוואריה) בב' אדר ב' תרכ"ז, למד בשיבת ווירצבורג, ובשנת תרנ"ה עבר לגור בשופפלון¹¹ (מיטלפראנקן בוואריה), ושימש שם כמרבץ תורה יותר מארבעים שנה עד חיסול הקהילה בתחילת שנת תרצ"ט. נישא בשנת תרנ"ה למרת נלי ברוין בנירנבורג, [נולדה בברוכהיוון¹² (נורדריין-וסטפאליה) בכ"ו אב תרל"א, ונפטרה בשטוטגרט בתענית אסתר י"ג אדר תש"א], ר' מאיר נהרג בגיטו טרייזשטט בכ"א סיון תש"ג. היו להם חמישה ילדים¹³.
3. יוסף נולד בבעכהאפען בו' תמוז תרכ"ט, ומשגדל עבר לגור בשיקגו ארצות הברית.
4. רגינה הי"ד נולדה בבעכהאפען בכ"ט תמוז תרל"ד, נישאה ביום א' ח' אלול תר"ס לר' ישראל ב"ר נחום ברודא¹⁴ (פירט). [ר' ישראל נולד ברוזנהי¹⁵ (באיזור בריסק, פולין - ליטא, כיום בלרוס) בכ"ה תשרי תרל"א, נפטר י"ג כסלו תרפ"ו, ונקבר בבית עלמין החדש בפירודא], ולהם נולדו ארבעה ילדים¹⁶. מרת רגינה נהרגה באושוויץ בכ"ה אייר תש"ד. הבעל ואשתו שימשו כחברים בחברה קדישא של קהילת פירודא.
5. יצחק נולד בבעכהאפען בח' טבת תרל"ז, אף הוא עבר לגור בשיקגו ארצות הברית, כאחיו יוסף.

⁸ Werneck

⁹ אלפרד שנולד בב' אייר תרנ"ט, ובטיינה שנולדה ב"ח אלול תרס"ג.

¹⁰ Wannbach

¹¹ Schopfloch

¹² Bruchhausen

¹³ 1. יוסטין נולד בג' טבת תרנ"ו, נפטר בי"ז שבט תרנ"ו 2. קרולה נולדה בא' שבט תרנ"ח 3. פרידה נולדה בח' טבת תר"ס, נפטרה בשנת תרצ"ט 4. זיגפריד נולד בג' אייר תרס"א 5. אלפרד נולד בכ"ז סיון תרס"ב.

¹⁴ Braude

¹⁵ Ruzhany, Belarus

¹⁶ 1. נתן נחום נולד י"ח טבת תרס"א, ונפטר ח' אייר תרע"ט [בגיל 18], ונקבר בבית עלמין החדש בפירודא.
2. החבר ד"ר יעקב אריה נולד י"ד כסלו תרס"ג, אחרי שנישא למרת רבקה (רובין) בשנת תר"צ התגורר בלייפציג, אחר כך עבר ללונדון אנגליה, ונפטר שם בו' טבת תשל"ח. היה המיסד הנערץ של בית הכנסת דק"ק עדת ישראל - הנדון [אשר בצפון-מערב לונדון], ותחת הנהלתו הפך לבית הכנסת של אחת הקהילות החרדיות הגדולות באירופה. הוא שימש כראש הקהל שם שלושים שנה. נולדו להם שני בנים: ר' ישראל (ברנרד) נ"י ור' יונה (אנדרו) נ"י העוסקים בצרכי ציבור באמונה וממשיכים דרך אבותם בהנהלת בית הכנסת דק"ק עדת ישראל - הנדון.
3. יוסף ג'סטין נולד בכ"ט תשרי תרס"ה, ונפטר י"ג תשרי תר"צ [קרוב לגיל 25], נקבר בבית עלמין החדש בפירודא.
4. אלפונס (פרד) נולד כ"ט תשרי תרס"ה ועבר לגור בפרנקפורט (בשנת תרפ"ד) ואחר כך לברסלויא, ושיקגו. הוא התחתן עם מרת פיגי (אנה) בייטוס הי"ד, שנולדה בשנת תרס"ג בקאליש. היא נהרגה באושוויץ בשנת תש"ג, יחד עם שני בניהם אברהם (נולד בתר"צ) הי"ד, ורודולף (נולד בתרצ"א) הי"ד.

6. בנימין (בנו) הי"ד נולד בבעכהאפען בי"ד שבט תרל"ח, נישא למרת אמילי הויר ביום א' י' אלול תרפ"ט, ונהרג בברגן-בלזן בט' תמוז תש"ד.

כאמור, ר' אורי שרגא רוזנשטיין נולד בגלדרסהיים בשנת תקצ"ו. וברבות הימים עבר לגור בוורנק, שם שימש כמרבין תורה בין אדר א' תרכ"ג לשבט תרכ"ו, לאחר מכן עבר לגור בוונבאך (משבט תרכ"ו עד כסלו תרכ"ח) ושימש גם שם כמרבין תורה. ולבסוף התגורר ושימש בקודש כמרבין תורה בקהילת בעכהאפען (תרכ"ח-תרס"ג). בגיל 68 פרש מתפקידו, מפני שחלה ונחלש בוקנותו, ועבר לגור בפיוורדא באלול תרס"ג בקירבת בתו מרת רג'נה וחתנו ר' ישראל ונכדיו.

חיבר את הקונטרס "מנהגי בית הכנסת" בין השנים תרנ"ד-תרס"ג לערך, ואת קונטרס "תקנות ומנהגי החברה קדישא הגמילות חסדים וקברנים" עוד קודם לכן בשנת תרנ"ג. בשלב מסויים העתיק גם את קונטרס הזכרת נשמות [ה"ממורבוך"] הותיק של הקהילה.

אחר שמלאו כעשר שנים למגוריו בפיוורדא, נפטר לבית עולמו, ונקבר בבית העלמין הישן. מצבתו יחד עם הרבה מצבות בבית עלמין נעקרה ממקומה בליל המר ונמהר ט"ז מר-חשון תרצ"ט (ליל הבדולח). במסגרת השיקום שאחרי המלחמה הונחה מצבתו, לא הרחק ממקומה הראשון, ליד הכותל של בית העלמין, ושם מקומה עד היום. על אף כל התלאות, הכיתוב על גבי המציבה כמעט שלם, ורק חלק מהכיתוב בגרמנית נמחק ברבות השנים. וזהו הנוסח המופיע על המצבה, כפי שנראית כיום:

פ' נ'

האיש יקר ונכבד התורני המלמד
כהר"ר אורי שרגא בן כהר"ר יעקב
אריה ראזענשטיין ז"ל נפטר
בש"ט¹⁷ אור ליום ה' ה' כס[לו] תרע"ד לפ"ק
[כאן חסרות כמה שורות]

Fe[is Rosenstein]
pens. L[ehrer]¹⁸
gest. 78 Jahre alt¹⁹
5. Kislew 5674
= 3. Dezember 1913²⁰

¹⁷ = בשם טוב.

¹⁸ = מורה [מרבין תורה] לשעבר.

¹⁹ = נפטר בגיל 78.

²⁰ = 3 דצמבר 1913.

הרקע להתעניינותי בחקר קהילות אשכנז

כילד קט, גדלתי בעיר ליידז, שבאיזור מזרח יורקשיר בריטניה. אבי שליט"א, שימש כ"חזן ראשון" הקבוע של בית הכנסת "מורטיון", שהשתייך לקהילה העברית המאוחדת עליה נמנו כ-1,500 חברים, ולהם שלושה בתי כנסיות [הגדול, החדש, ומורטיון הנ"ל]. מפעם לפעם - כנראה לשם גיוון - היו החזנים מתחלפים מבית הכנסת אחד למשנהו, וכל אימת שנלוויתי לאבי לבית כנסת אחר, תמיד שמתי אל ליבי לשינויים קטנים במנהגי בית הכנסת ובניגונים ביחד לשני בתי הכנסת האחרים, חרף העובדה ששלושה בתי כנסת הנ"ל נהגו ביסודן על פי מנהג אנגליה, שהוא ענף למנהגי אוסטרײך - פולין, וכולם באופן כללי רשומים היו בקהילה אחת גדולה. את השינויים הללו נצרת בליבי פנימה.

גם ראיתי ונתון אל ליבי, כיצד חרד אבי שליט"א להתאים את עצמו למנהג כל מקום שהלך אליו, עד כדי דקדוק בפרטים שלכאורה בלתי נחשבים, כמו ההקפדה על ניגוני יום טוב בהלל, בברכת החודש, וב"לכה דודי" של ימי הספירה ושלושת השבועות. ואף בביתנו ניגנו תמיד מעין המאורע ב"שיר המעלות" תוך שמירה קנאית על נוסח [ניגון] כל עת וניגוניו; ימי חול לחוד, שבתות לחוד, ימים נוראים לחוד, ימים טובים לחוד, בלי להטות ימין או שמאל.

גם שמעתי לא אחת מתאונן על קהילות חדשות בנות זמנינו, שאינם משמרים את המסורת העשירה של מנהגי אנגליה, ולא היתה דעתו נוחה מחדשים מקרוב באו, שמדלגים בפיוטים, ומשנים סדרי בראשית. וזו ירושה היא לו מאבותיו הגדולים נוחם עדן:

סבי, החזן ר' משה קאטאנקע הלוי ז"ל, ששימש כ"חזן ראשון" בבית הכנסת של "קהילה העברי הישן" בליוורפול בריטניה. ואף שימש תקופה קצרה כחזן בבית הכנסת הגדולה בלונדון ברחוב דיוקס פלס, של הקהילה האשכנזית הותיקה מראשית ההתיישבות בשנת תנ"ב, ששם נהגו כמנהג המבורג, ענף למנהגי אוסטרײך - פולין. בבית הכנסת זה גם היה נכון כסאו של האב"ד [הרב הראשי]. והם עמדו בהקפדה יתירה על כל קוצו של מנהג, אמרו את כל הפיוטים, ולא שינו כמלוא נימה מניגוני הפיוטים המקובלים מאבותינו. ובאורחותיהם שימשו מגדל - אור לכל קהילות האשכנזים בבריטניה ובאימפריה הבריטית כולה.

אף הסבא רבא שלי, ר' חיים יהושע קאטאנקע הלוי ז"ל, שימש כגבאי ראשי בבית הכנסת האיזורי "מייל אנד וובוי", ברחוב הרליי גרוב אשר ברובע המזרחי של לונדון. וגם הסבא רבא מצד אמי שתחי', ר' מנשה ליבמן הלוי ז"ל, שימש כחזן בכמה בתי כנסת במנשסטר קודם מלחמת העולם השנייה.

באורה זו גדלתי ואת רשמיה שאפתי עמוק לקרבי. באופן טבעי נמשכתי ביחוד למנהגי בתי הכנסת, ואף השיעור הראשון שמסרתי בציבור בבית הכנסת דק"ק "כנסת ישראל" בגולדרס גרין נסוב סביב הנושא: אם

מותר לאדם לשנות ממנהגי אבותיו בנוסח התפילה, שם פרסתי בפני הציבור כשמלה מקורות נכבדים ונאמנים אודות חשיבות השמירה על מנהגי אבותינו, ודברי הפוסקים בזה, בציון מנהגים שונים שראיתי במשפחתנו.

לאחר מכאן בהיותי חוסה בצל ישיבת שערי תורה מנשסטר מצאתי את שאהבה נפשי, בספר "גדולי הדורות על משמר מנהג אשכנז" שחיבר הרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א, שקריאתו הלהיבה את ליבי מאוד, ואפשר לומר שהיה לה חלק נכבד בעיצוב דמותי כמשמר ואוצר מנהגים. וכשיצא לאור עולם ספרו הראשון בסדרת "שרשי מנהגי אשכנז" הייתי בין הראשונים שזכו לקנותו, ובלעתי בשקיקה כל בדל של מנהג ומקור בכל עת מצוא.

התעוררות יתירה במשנה תוקף, קיבלתי בעלותי לארץ הצבי ללמוד בבית אולפנא רבנא דישיבת מיר המעטירה. כאשר שבתתי בשבת פרשת לך-לך תשנ"ו בעיר התורה בני ברק, במטרה להכיר מקרוב את המניין המפורסם שמתקיים בין כתלי בית הרפואה "מעניי הישועה", של ק"ק "עדת ישראל" בראשות מוה"ר ר' אליעזר הלוי דינר שליט"א, הנוהג כמנהג פרנקפורט דמיין. אכן, "אינה דומה שמיעה לראיה", על אף שהיה לי רקע קודם למנהגי פרנקפורט דמיין מאשר קראתי בספרים, אך טוב מראה עיניים, הוקסמתי כולי מהסדר המופתי, מהשקט, מהרצינות, מהניגונים המעוררים לב ונפש. אמנם חלק מהמנהגים הכרתי עוד מאנגליה ארץ מולדתי, אך לחלקן התוודעתי ממש לראשונה בחיי, והן הרשימו אותי בצורה יוצאת דופן.

מה גם שנוכחתי לראות כי לא השבית ה' לנו גואל, וציבור נכבד של בני תורה, משמנה ומסלתה של עיר התורה בני ברק, מתאספים יחדיו לקרוא בשם ה', תוך שמירה קפדנית על מסורת אבותינו, ברוך המחזיר עטרה ליושנה!

מובן שביקור ראשון זה גרר בעקבותיו עוד ביקורים רבים, בפרט כשהתפללתי שם בימים הנוראים, הייתי מרגיש שאני שייך לאטמוספירה אחרת שאי אפשר לתארה במילים. התפעמתי מהמנגינות המיוחדות של התפילה, שלא היו להן אח וריע בכל ימות השנה, ואפילו מהלבוש המיוחד, הכיפה הלבנה, הטלית הלבנה והסרגנוס [-קיטל] שמשוות ללובש תואר והדר של מלאך. את התרוממות הנפש אפשר היה למישש בידים, הרגשתי, שבניגונים אלו הנני מתחבר יחד עם הציבור כחוליה בשרשרת הזהב של קדמונינו, שנהגו בדיוק אותם מנהגים, נגנו אותן ניגונים ולבשו אותם לבוש, וחלפה בלב תחושה כבירה שחיבור זה יוצר קשר ישיר למחברי הפיוטים הקדושים, והם נעשים לנו מליצי יושר במרום, שיתקבלו תפילותינו ותחינותינו ברצון.

במקביל, התחלתי ללמוד באופן מסודר בספרי המנהגים של רבותינו הקדמונים, ומכולם נוכחתי שהכלל הידוע: "מנהג אבותינו תורה הוא" נושא תוקף הלכתי מובהק ואינו רק אימרה נאה.

באותם ימים נתעורר בליבי חשק רב, לחשוף מטמוניות ולהוציא לאור עולם ספר מנהגים שלא זכה לראות אור הדפוס, או ספר שנדפס בעבר הרחוק והוא נדיר מאוד להשגה, כשהוא מואר ומוער בהערות ומראי מקומות, על מנת להראות לעיני הקורא והמעייין על מה הטבעו אדני המנהגים שלנו, ולהוכיח שכולם יסודתם בהררי קודש. כה עז היה רצוני לחשוף גם את ציבור המעיינים לעולם זה, כי זכרתי גודל הנאתי ושמחתי בגילויים אלו, ואמרת לנפשי, מיגו דזכיתי לנפשי אזכה נמי לאחריני. ואכן, התחלתי לעבוד על ספר מנהגי פיורדא, [שנדפס בתקכ"ז], וגמרת כשליש מהספר, אך מסיבות מסויימות חדלתי מעבודה זו. זמן מה לאחר מכן, מסר לי ידידי הרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א את צילום הכתב יד של מנהגי בעכהאפען, ומאז הגיע לידי חשתי ששאיפתי הולכת ונעשית ברת ביצוע, כל כך התפעלתי מהעובדא שקהילה כה קטנה טרחה לתעד כל בדל של מנהג, ובערה בליבי התשוקה לפרסם גודל דביקותם של קהילות אשכנז במסורתם העתיקה, מה שבלא ספק יעורר אף בקרב בני דורנו להלך בדרך זו, בבחינת "צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים".

תהילות לאל עליון, שתוך כדי עבודתי זיכני ברוב טובו להגשים משאלה זו גם הלכה ולמעשה, בהקמת בית הכנסת קהילת אשכנז בעיר התורה קרית ספר ת"ו, כפי שעוד יוזכר להלן.

האמת אגיד, שרבים תמהים עלי, הא כיצד אני, בן למשפחה שמוצאה מוורשא פולין, עוסק במנהגי אשכנז. על כך אען ואומר: אביו של הסבא שלי, ר' יצחק מאיר קאטאנקע הלוי ז"ל, היה חבר בית הכנסת הגדול בוורשא [שחרב על ידי הנאצים ימש"ו ביום המר י"א אייר תש"ג בעת דיכוי המרד המפורסם], ששכן כבוד ברחוב טלומצ'קה. בבית כנסת מפואר זה נהגו כמנהג אוסטרייך - פולין הישן, ושם עברו לפני התיבה משה קוסביצקי וגרשון סירוטה שהיו כידוע חזנים בעלי שם עולמי, בליווי מקהלה. אופי התפילות כה דומה היה לסגנון התפילות בקהילות אשכנז, עד שכינו את בית הכנסת: "דייטשא שול", [-בית הכנסת הגרמני]. וכששני בניו היגרו לבריטניה, אף שלרשותם עמדו עשרות שטיבלאך ובתי כנסת מכל הגוונים, איזו למושב להם דוקא את בית הכנסת "המברו" ברובע המזרחי [שנוסד בשנת תס"ד, כדוגמת הקלויז המפורסם בהמבורג] כי שם נהגו בנוסח פולין המקורי.

מלבד זאת, הלא עובדא ידועה היא שכל האשכנזים דהיום, בין שהם בני גרמניה, אוסטריה, הונגריה, פולין, ליטא, רוסיה, צרפת, הולנד, הינם צאצאים ישירים של היהודים שהתישבו בדרום גרמניה עוד מתקופת הראשונים ולמעלה בקודש, שהתגבשו לשלוש קהילות גדולות ומפורסמות: קהילות שו"ם: שפירא [-שפייר], וורמיישא [-וורמס], מגנצא [-מיינץ], ועוד קהילות באיזור, שכולם בלי יוצא מן הכלל נהגו כמנהג ריינוס - אשכנז. ומנהג אוסטרייך - פולין אינו אלא "תולדה" למנהג אשכנז ה"אב", וכל הענפים וענפי הענפים של מנהג אשכנז, משורש אחד יצאו: ממנהג ריינוס, שהוא הוא מנהג אבותיהם.

וכבר כתב פוסק הדור והדרו מרן הגאון מוה"ר משה פיינשטיין זצ"ל בספרו שו"ת אגרות משה (או"ח חלק ב' סי' כ"ד), במענה לשאלת אחד שביקש לעבור מנוסח ספרד לנוסח אשכנז, וזה לשונו: "הנה ידוע שכל אנשי פולין ואונגארן ורוסלאנד, לבד מקומות הרחוקים קרים וקאווקאז וכדומה, הם בני אשכנז אף החסידים, ועד שנתפשטה שיטת החסידות התפללו כולם בנוסח אשכנז, אך אחר כך התחילו ראשי החסידים להנהיג להתפלל בנוסח אחר באיזה שינויים. ונמצא שאין להחשיב שינוי מנהג מה שהתחלת להתפלל נוסח אשכנז, אף שאביך ועוד ב' וג' דורות התחילו להתפלל בנוסח החדש, שהרי אדרבה הם שינו מנהג אבותיהם ורבותינו אדירי עולם חכמי צרפת ואשכנז... כשאחד רוצה לחזור ולהתפלל נוסח אשכנז שהוא נוסח אבותינו ורבותינו ודאי רשאי שהרי חוזר לקדמותו" עכ"ל. דבריו של גאון ישראל ודאי אינם צריכים חיזוק, והם מדברים בעד עצמם.

נמצא, שמנהג אשכנז המקורי והותיק נשמר בקפדנות ובדייקנות, בגיבוים ובפיקוחם של גדולי התורה מתקופת הראשונים שביהנו פאר כראשי הישיבות ורבני הקהילות במשך מאות שנות ההתיישבות היהודית שם, שכפי הידוע היתה ההתיישבות הארוכה ביותר מכל הקהילות האחרות בעולם. אגב, עובדא לא ידועה היא, שבגרמניה לבדה היו פעילות כ"ה ישיבות טרם חרבו על ידי הנאצים ימש"ו.

על ההבדל בין מנהג אשכנז-ריינוס למנהג אוסטרייך-פולין

טרם ניגשים לעיין בספרנו, חייבים לדעת להבדיל נכונה בין מנהג אשכנז - ריינוס לבין מנהג אוסטרייך - פולין.

ברצוני להפנות את תשומת הלב לדברי הרב בנימין שלמה המבורגר במאמרו המצויין "מנהג אשכנז" (המעין, ניסן תשמ"ז, כרך כ"ז גליון ג', עמ' 4-5, הרצאה בתל אביב כ"ד אלול תשמ"ו): "מנהג אשכנז הוא בעצם המשכו של מנהג רינוס, חבל הריין מהוה את העריסה של יהדות אשכנז ואת לוז שדרתה, בקהילות העתיקות שעל גדות הריין: שפירא, וורמיישא ומגנצא, התפתחו לפני אלף שנה מרכזי תורה שהתחרו עם אלה שעל אדמת צרפת. במרכז הרינוסי טופחה מסורת מנהגים אחרת מזו שהתפתחה בצפון צרפת. למנהג אשכנז, או מנהג רינוס, היה איפוא צביון שונה משל מנהג צרפת. במאה הארבע עשרה, עם גירוש היהודים מצרפת, עלה כוחו של מרכז יהודי אחר, שעיקרו על אדמת אוסטריה ושלוחותיו מגיעות לאיזורים מסויימים בדרום מזרח גרמניה (כיום בוואריה). כאן שררה מסורת מנהגים, שניכרות בה השפעות מעורבות של הרינוס ושל צרפת, מסורת שכונתה בשם מנהג אושטרייך. בימיו של המהרי"ל עמדו זו מול זו שתי קבוצות מנהגים מגובשות: מנהג רינוס ומנהג אושטרייך. בפרטיהם של מנהגים מסויימים היתה הדיפרנציאציה מורכבת יותר, כשהפיצול נוגע למקומות בודדים ולקהילות יחידאיות. בתקופה שלאחר המצאת הדפוס וחיבור השולחן ערוך, נשכחו המושגים מנהג רינוס ומנהג אושטרייך, כי אם יחידות המנהגים האלה המשיכו

להתקיים, ואף התפשטו אל מעבר לגבולות הגיאוגרפיים הקדומים. גירושם ונדידות, של בודדים וקהילות, במרוצת המאה החמש עשרה, הביאו להתפרסות מנהג רינוס על פני חלקים נרחבים בגרמניה, ובמקביל להתפרסות מנהג אושטרייך על פני מזרח אירופה ובעיקר פולין. מאז ואילך היו ידועים שני מנהגים קארדינאליים: מנהג אשכנז (לשעבר רינוס) ומנהג פולין (לשעבר אושטרייך). בתקופה זו שרר מנהג פולין גם במורביה ובוהמיה, הונגריה וליטא, וכן בקהילות היהודיות החדשות באיזורים הסלאביים - למחצה של גרמניה, היינו מזרח גרמניה. קהילות ידועות בגרמניה, כמו האמבורג וברלין, נהגו למעשה כמנהג פולין, כי מייסדיהן הגיעו אליהן מאוסטריה ופולין, והביאו עמם את מסורת ארצות מוצאם. השפעה מוגבלת היתה גם למנהג אשכנז על קהילות אלו, בשל הגירה מסויימת של יהודים מדרום ומערב גרמניה. למשל, בניגון טעמי המקרא וההברה בתפילה... ולהיכן התפשט מנהג אשכנז? ובכן, בתקופה זו הוא כבש, כביכול, מידי מנהג אושטרייך - פולין את בוואריה, הוא התנחל באמצעות התיישבות יהודית מחודשת, בצפון צרפת, היכן שבימי הבינים שרר מנהג צרפת, פלש לצפון איטליה והתקיים שם תקופה מוגבלת, שלט שלטון ללא מיצרים באלזאס. הולאנד ושווייץ, וכמובן בכל דרום ומערב גרמניה. קו הגבול בין מנהג פולין למנהג אשכנז בתוך גרמניה עצמה, עבר פחות או יותר לאורך נהר האלבה".

מנהג צרפת הישן ונוסח ["ספרד"] אר"י ז"ל

ור' דניאל גולדשמידט (מחזור לימים הנוראים לפי מנהג בני אשכנז לכל ענפיהם ירושלים תש"ל, במבוא עמ' י"ג) מבחיר מהו והיכן נמשך מנהג צרפת הקדום, וז"ל: "נוסח מנהג צרפת [הוא ערוך בידינו בראש וראשונה במחזור ויטרי של ר' שמחה מויטרי (מאה אחת עשרה) ובתקופה מאוחרת יותר בס' המחכים לר' נתן בן יהודה (מאה י"ג) [מהדורת י' פריימן, קרקא תרפ"ט] ובסדר טרוייש לר' מנחם ב"ר יוסף (מאה י"ג) [מהדורת מ. וייס, פפד"מ תרס"ה] - הערה 5 שם], לא נדפס מעולם כסדור תפלה או כמחזור ונותר לנו רק בכתבי יד של המאה השלש עשרה והארבע עשרה. נהגו בו כנראה לא רק יהודי צרפת אלא גם בני קהילות שכנות בגרמניה המערבית. עם גרוש יהודי צרפת כמאה הארבע עשרה הוא נתבטל, כי גולי צרפת קבלו עליהם את מנהגי התפלה של ארצות גלותם. קומץ קטן של גולי צרפת שהתיישבו בערי איטליה הצפונית אסטי פוסאנו ומונקלבו (אפ"ם) שבמחוז פיימונטי, קבלו גם הם בדרך כלל את מנהג אשכנז אך שמרו לאות זכרון לארץ מוצאם על פיוטי הימים הנוראים שבמנהג צרפת ואמרום בתפלתם בכל שנה ושנה מתוך ספרים כתובים בכתב יד, כך נשתמר מנהג אפ"ם עד להכחדת הקהילות בשנים שלאחר מלחמת עולם השניה". ושם (עמ' י"ד) מגדיר מנהגי החסידים בימינו, וז"ל: "זה כמאתיים שנה נהוג המנהג המיוחד של קהילות החסידים שהוא בעיקר מנהג האר"י (מאה ט"ז), בענינים אחדים נותר שם מנהג האשכנזים [כגון נוסח אחיד של ברכת השנים בעמידה לימות החול בקיץ ובחורף ונוסח אז בקול וממקומך בקדושה לשחרית של שבת שאינו נהוג אצל הספרדים - הערה 12 שם], אך נוסח התפלה הוא ברובו על פי מנהג ספרד, בעוד שפיוטיהם הם פיוטי

מחזור כמנהג פולין לכל דבר [בהתאם לזה נדפסו בזמן האחרון בארצות מזרח אירופה מחזורי האשכנזים נוסח אשכנז (היינו מחזורים כמנהג פולין עם נוסח התפלה הרגיל) ונוסח ספרד (היינו אותם המחזורים עם נוסח תפלות הקבע המקובל הקהילות החסידים) - הערה 13 שם], בענין זה ברצוני להזכיר את דברי הרב דוד כהן במבוא לסידורו אזור אליהו (עמ' 19 הערה 8 מהדורת תשס"ד) וז"ל: "להבהרת הענין יש להדגיש כי במושג מנהג פולין אין הכוונה לנוסח ספרד הנהוג אצל קהילות החסידים... אלא הכוונה למנהג אשכנז המזרחי שנוצר מאות שנים קודם לכן. כמו כן יש לדעת כי בנוסח הסליחות על פי מנהג פולין נוצר פיצול מנהגים בין מנהג פולין למנהג ליטא, אך שניהם הם ענפי משנה של מנהג אשכנז המזרחי ואין לכך כל שייכות לנוסח ספרד הנ"ל". עוד הוסיף שם, וז"ל: "ברבות הזמן התדלדלו קהילות הריינוס ומאידך נתחזקו הקהילות במזרח אירופה, דבר שגרם להיעלמות נוסח אשכנז המערבי מטעמי חוסר כדאיות של המדפיסים, הסידור האחרון שמצאנו בנוסח זה נדפס בונציה בשנת תק"ט, אך כבר ארבעים שנה קודם לכן כמעט ולא הדפיסו סידורים בנוסח זה". ולכן היום ברוב הסידורים והמחזורים כשנדפס "נוסח אשכנז" בעמוד השער הדבר מלמד שהנוסח על פי "מנהג אוסטרייך - פולין". מחזור לפי נוסח החסידים "מנהג ספרד" מציינים על המחזור שהוא כמנהג פולין, מן הסתם מדובר ב"נוסח ספרד" החסידי, כך שההגדרות נשתנו.

רשימת קהילות ולאיה מנהג השתייכו

הננו פורש לפני המעיינים, רשימת ספרי הקהילות שהיו לפני בשעת הכתיבה. בציון המנהג אליו השתייכו.

מנהג רינוס - אשכנז: קהילות האשכנזים באמשטרדם, ארפורט, קהילות האשכנזים בהאג, ווירצבורג, וורמיישא [-וורמס], מגנצא [-מייניץ], ק"ק עדת ישורון נוי יורק, נארדען, קהל עדת יראים פאריס, פולדא, פיורדא [-פירט], פרנקפורט דמיין, קהל עדת ישורון ציריך, קלן, וכל הקהילות המוזכרות בספרי הרב ווינברג בהקשר לספרי ממורבוך.

מנהג אוסטרייך - פולין: בגרמניה: אלטונה, המבורג, וניזבק, ברלין. ובשאר ארצות: אוסטרא, ברעסלווא, ווילנא, ווין, פוזנא [-פוזן], פראג, קראקא. שבע קהילות שבחבל בורגנלנד - אוסטריה: מטרסדורף, אייזנשטט, צעלהיים, פרויענקירכן, קיצע, לאקנבאך, קויברסדורף, ועוד קהילות בגליל העליון [אויברלנד] שבהונגריה: בודאפעסט, גראסווארדיין, פרשבורג, רעכניץ. וכן קהילות הקיימות עד ימינו: קהילות האשכנזים בלונדון ובריטניה, ובמיוחד: ק"ק ובית המדרש גולדרס גרין לונדון, ק"ק עדת ישראל צפון לונדון, קהל עדת ישורון מנשסטער.

כללים במנהגי הקהילות

יש לשים לב להערה הבאה: את מנהגי קהילות ישראל בכל אתר ואתר ניתן לחלק לשלש קבוצות: 1. מנהג הנהוג מקדמת דנא [כמו מנהג אשכנז, פולין, ספרד וכו'], 2. מנהג שהוחל מפני השפעה מסויימת [כמו קבלת האר"י ז"ל, תקנת אחד הרבנים וכו'], 3. מנהג מקומי [מנהג או סידור שתאם למציאות באותה שעה].

סקירה מנהגים חריגים שבספרינו

חשבתי לנכון לסקור בקצרה את המנהגים החריגים שהיו יחודיים לק"ק בעכהאפען, רובן "מנהג מקומי" ביסוד, וכמה "מנהג אשכנז", ועל מנת לעמוד על פשרם יש לעיין בהערות, כל מנהג ומנהג במקומו.

חלק ראשון: מנהגי בית הכנסת

אמירת ה"מי שברך" למגורשי צעשינגען (עמ' 9-10, 347)
 אמירת מזמור קי"א בליל יום טוב לפני מעריב (עמ' 26, 60)
 בערב יום טוב ראשון אמרו סדר קבלת שבת בלי דילוגים כלל, אבל בערב יום טוב אחרון התחילו ב"לכה דודי" בלי אמירת החרוז "התנערי" (עמ' 31, 100, 186, 193)
 כשלא היה מגין בהתחלת הסליחות בחודש אלול - תשרי אמרו חלק מהסליחות בתוך חזרת הש"ץ בתפילת שחרית (עמ' 42-44)
 אמירה בקול ברכה לטלית בזה אחר זה כל הנמצאים בבית הכנסת [חוץ מאבלים] בימים נוראים (עמ' 50-51)
 אמירת "מי שברך" לקהל ותפילה לשלום המלכות ביום טוב שחל בחול (עמ' 57)
 הדליקו "נר נשמה" בשבת שובה (עמ' 66)
 אמרו י"ג מידות והתחינה "רבון... מלא..." בשעת פתיחת הארון קודש בעשרת ימי תשובה (עמ' 68)
 אמרו י"ג מידות והתחינה "רבון... מלא..." בשעת פתיחת הארון קודש בחול המועד (עמ' 99, 192)
 אמרו התחינה "יהי רצון..." בחזרת הש"ץ של מוסף הושענא רבה בשעת שהחזן אומר "ומפני חטאנו" (עמ' 115)
 הניחו נר דלוק בתוך הארון קודש אחרי שמוציאים כל הספרי תורה בהושענא רבה (עמ' 119-116)
 עירובי חצירות בערב שבת הגדול [וכן בערב פסח] (185-186, 179-182)
 אחרי שחרית בתשעה באב קורים מגילת איכה בלשון אשכנז (עמ' 219)
 לפני מנחה בתשעה באב הניחו תפילין בבית בלבד (עמ' 220)
 ימי הצלה (עמ' 229)
 קראו ג' פרשיות של "שמע" ב[שלום] זכר (עמ' 230-232)
 נהגו סדר מיוחד לחנוכת הבית (עמ' 235-237)
 נוכחות האונן במנחה ערב שבת (עמ' 241-244)
 הוראות לתפילות בבית אבל כשאין מגין (עמ' 259-262)
 תפילה בבית אבל אחרי תפילת שחרית של שבת (עמ' 263-264)

חלק שני: תקנות ומנהגי החברה קדישא גמילות חסדים וקברנים

הניחו מנעול בתוך ארון המת (עמ' 304, 310)

תכריכים משונים לילדות ונשים (עמ' 309-307)

הלבישו הגרביים על ידי יורשי המת (עמ' 311)

מנהג אחיזת בוהן הרגל של המת בשעת בקשת מחילה (עמ' 317-316)

חלק שלישי: הממורבך

אמרו מי שברך מיוחד להעולה לפרשת התוכחה (עמ' 341)

נספח ראשון: תפילות ותחינות

תפלה נדירה לפני לימוד התורה (עמ' 374)

מראי מקומות נוספים

קיים עוד שפע רב של מידע, בהקדמות ומבואות לספרים בני זמנינו, ואציין כמה מהם:

(א) ספר גדולי הדורות על משמר מנהג אשכנז (להרב בנימין שלמה המבורגר, מכון מורשת אשכנז תשנ"ד) שהוזכר כבר לשבח בראשית ההקדמה.

(ב) ספר מנהגות וורמייזא (להרב ישראל מרדכי פלס, מכון ירושלים תשמ"ז) מבוא תחת הכותרת: ספרי מנהגים וספרי מנהגים מקומיים (עמ' 24-15), שסוקר בפירוט רב את ספרי המנהגים מתקופת הראשונים ואילך, גם אלו שנדפסו וגם אותם שנותרו בכתב יד.

(ג) ספר מנהגי אמסטרדם (להרב יהודה ברילמן, מכון ירושלים תשס"ב) במבוא (עמ' 58-31).

(ד) ספר מנהגי הקהילות (להרב יחיאל גולדהבר, ירושלים תשס"ה) בתרעא דספרא (חלק א', עמ' 20-17).

(ה) ספר מנהגים דק"ק וורמייזא (להרב בנימין שלמה המבורגר, מכון ירושלים תשמ"ח-תשנ"ב) בפתיחה (חלק א', עמ' 105-69) תחת הכותרת: היסודות ההיסטוריים של מנהג אשכנז.

וכמובן, בסדרת הספרים המונומנטלית: שרשי מנהגי אשכנז שחיבר הרב בנימין שלמה המבורגר שיצא שמום לתהילה ברחבי תבל.

שלמי תודה

ובהגיוני למסכת ברכות, הנני להודיע בשער בת רבים, כי תהלה לאל יתברך אנשים רבים עמדו לימיני במלאכה מורכבת זאת, והריני לפרסם עושי מצוה ולהודות בפרוטרוט לכל אחד ואחד מהם, בשמו הטוב יבורך. ראש וראשון רצוני להזכיר את מי שלמעשה בעידודו התחלתי במלאכת הספר, והוא שהמריץ אותי רבות לקרבה אל המלאכה הוא ניהו מוה"ר יהודה אריה נדב שליט"א, מחבר ספרים: דבר הלכה על ד' מינים וכיבוד אב ואם, וראש כולל "נר זכריה" בקרית ספר שבנשיאות מוה"ר פנחס קורח שליט"א רב קהילת "שערי הלכה" בני ברק, ובניהולו המסור של הרב צפניה שרעבי שליט"א, שבצל קורתם חסיתי לפני כמה שנים. לאחר מכאן כשהייתי מיושב בית המדרש "שמחת התורה" בראשותו של מוה"ר חיים יאודה ישראל שליט"א, מחבר ספרים: שו"ת מבית ישראל, טל תחיה, רועה בשושנים, ועוד ספרים. זכיתי בטובת עינו לחבר רוב הספר במסגרת הכולל. וברצוני להודות בפה מלא לכל אחד ואחד מחברי הכולל על שהיו לי חברותא בלימוד, ועל עצותיהם הטובות במלאכת הספר. ביחוד הנני להביע תודתי לידיד נפשי הרב משה לייב הלברשטט שליט"א, מחבר ספר מלכות ארי שלמד עימי יחד תקופה ארוכה ימים כלילות.

הכולל שוכן כבוד בבית הכנסת "זכרון משה" קרית ספר, שהוקם על ידי יוזם העיר הרב דוד שרייבר ז"ל, ועל ידו אוצר ספרים עשיר ומופלא שבו נעזרתי רבות במסגרת עבודתי, זכרה לו ה' אלוהינו לטובה, ויזכו בניו אחריו שיחיו לחיים טובים וארוכים להמשיך לבסס את מקום התורה והתפילה לשם ולתפארת!

שוב רואה אני חובה נעימה להודות ולציין לשבח את מחייה המורשת המופלאה של יהדות אשכנז, שקיבץ וריבץ כל המנהגים במסירות ודייקנות, ועשה אזניים לתורה, הוא ניהו מוה"ר בנימין שלמה המבורגר שליט"א, שנהג בי טובת עין מרובה ולא חסך עמל וטירחה על מנת להנחותני הדרך בהכנסי לעולם מופלא זה. זה לי כט"ו שנים שהוא מעמיד לרשותי את כל הכלים, על מנת לאצור ולשמר מנהגי אשכנז, וכל כתיבת הספר התאפשרה הודות לסיועו הנמרץ. בפרט החל משנת תש"ס, כאשר נתן בידי את כתב היד, עודדני במלאכת הקודש, ועמד לרשותי לפשט כל ספקותי. כמו כן מסר לי העתק מספר מנהגים ביידיש דייטש בתרגום לל"ה"ק, שחיבר ר' שמעון ב"ר יהודה הלוי גונבורג (שיצא בין השנים ש"ן - תרנ"ג, ונדפס ב42 דפוסים), ספר יסודי הכולל מנהגי אשכנז ואוסטרייך - פולין, לימי חול שבתות ומועדים ועוד. גם הרשה לי בטובת עין להשתמש בספרייתו, המכילה ספרי מנהג נדירים. והשקיע רבות מזמנו היקר לייעץ ולעזור לי בכל עת שנתבקש. ואך טבעי שספרי זה יוצא לאור עולם בהידור רב על ידי המכון המפואר אשר יסד, "מכון מורשת אשכנז". ה' יהיה בעזרו שיזכה עוד ועוד להגביר חיילים לתורה ולתעודה, אמן!

[מעניין לציין, שכאשר סרתי אל ביתו באחד הימים, להתייעץ עימו אודות מנהגי חברה קדישא, הורה לי באצבע על מדף שלם בספרייתו העוסק בעניינים הללו. וכשפניתי לעיין בהם, נטלתי דרך "מקרה" ספר תוצאות חיים (מהדורת רעדלהיים תרכ"ב) לר' זעליגמן בער, ומה גדולה היתה השתאותי, כשראיתי שבדף השער מתנוסס חותם "דעם גליל בעכהאפען"²¹ געהא"ריג" [-שייך למחוז בעכהאפען]. וכשנוכחתי שדווקא ספר שעוסק בעניינים אלו, שייך לחברה קדישא אודותיה אני חוקר, ראיתי בזה סימן משמים שמלאכתי רצויה].

כאן המקום להודות לכל אשר סייעוני באיתור חומר ואיסוף מקורות, ראשון בקודש מוה"ר יום טוב ליפא ראקאו שליט"א, שהשאיל לי את כתב היד היקר כבבת עין ונתן לי הרשות לפרסמו, כן עודדני כל מושך כתיבתי. כמו כן ברצוני להודות מקרב לב לראשי וספרני הארכיון לתולדות העם היהודי שבירושלים, אשר שם מצאתי את התקנות ומנהגי החברה קדישא, ופנקסי רשימות הנקברים בבית החיים בצילום מיקרופילם. (וראה עוד אודותם בהקדמתי לחלק ב'), ולמחלקה למיקרופילם של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בגבעת רם ירושלים. לראשי ועובדיו, (עיין בהקדמה לחלק ג'), שמתוך הספרים הרבים והנדירים שאצורים שם (כ-50 מליון כותרים!) מצאתי ספרים רבים שהיו לי לעזר ולהועיל, וגם מצאתי שם את כתב של הממברוך [-קונטרס הזכרות נשמות] (ראה בהקדמתי לחלק ג'). כן הרני להביע הכרת תודתי העמוקה לר' אהרון פרייס הי"ו, לשעבר ספרן בספריה הגדולה דבית המדרש לרבנים לונדון (London School of Jewish Studies formerly Jews' College), שהיא הספריה היהודית הגדולה בכל קצווי בריטניה, שגילה לי אודות קיומם של שני כתבי היד האחרונים הנ"ל, ותמיד חיזק את ידי במלאכת הקודש ואף נדב מכספו למטרה נעלה זו. ועל כולנה גם יצר קשר עם הסטוריון מקומי בבעכהאפען, מר הרברט דוממל (Herr Herbert Dommel), וקשר ביננו, מה שתגרם רבות לחקר ההיסטורי של הקהילה. ברצוני לציין לשבח העזרה, העצות והמידע שקבלתי מפרופ' פ. קוהן ראש מחלקת יהדות באוניברסיטה ליד מינכן, במשך השנים שעסקתי במלאכת הכנת הספר.

ואכן, רצוני להזכיר לטובה את מר דוממל הנ"ל, על כל עבודתו הרבה בשימור בית החיים של הקהילה, ועל המידע רב - הערך שאסף במשך השנים ומסר לי באדיבותו, כמו כן מטה הוא אוזן קשבת לכל בקשותי ושאלותי. גם אודה לראש המועצה המקומית ולחברי המועצה על מלאכת השימור של הקהילה היהודית, עד כדי שיצרו מודל מרהיב עין, כדמות בית מקדש מעט של הקהילה שחרב בעונותינו הרבים. וגם יצרו בצילום וירטואלי דגם של בית הכנסת.

²¹ "גליל בעכהאפען" היה שם כולל של איגוד החברה קדישא לקהילות שקברו בבעכהאפען.

כידוע, חלק מהחומר כתוב היה גרמנית, ובעזרתם של חמשת ידידי הטובים, הבקאים בשפה זו הרקתיו מכלי אל כלי לשפתינו בלשון הקודש. ואלו שמותם: הרב **מרדכי דרפר** שליט"א, שסייע בידי רבות ונצורות בתרגום, ובכל מלאכת הספר ומועשהו, מלבד מה שהשקיע חלבו ודמו לכתוב את המבוא המקיף שמעטר את ספרנו זה. השני, הרב **אריאל שטיין** שליט"א, שתרגם את כל חלק ב' תקנות ומנהגי חברה קדישא, וגם תרגם לי חלקים מספר החיים ותקנות החברה קדישא דק"ק פרנקפורט דמיין, בהשקעה מרובה של שעות על גבי שעות. השלישי, ידידי הרב **משה אריה גולדשמידט** שליט"א, שגם טרח לפענח ולתרגם הכותרות להעתק הממרבוך של המורה קהילה. הרביעי הרב **שמואל אליעזר בלוך** שליט"א, שתרגם את סדר החיובים שבסוף חלק ראשון, מנהגי בית הכנסת, והעתיק את הממרבוך בתוספת פרטים אודותיו מאשר דלה מספרו של הרב ווינברג. והחמישי, הרב **עמנואל פטקס** שליט"א שתרגם המכתבים שהגיעו מארכיונים שונים בגרמניה. תשואות חן חן להם ויתברכו ממקור הברכות.

ברצוני להכיר טובה מיוחדת להחבר ר' **גבריאל (ג'רי) בעכהאפער** ז"ל, מתושבי ק"ק בעכהאפער לשעבר, ולהבדיל בין חיים לחיים, לאשתו החשובה מרת **מעטא** לבית מוה"ר יוסף ברויאר זצ"ל, מווישינגטון הייטס נוי יארק. ולאחיינו הרב **יוסף גבריאל בעכהאפער** שליט"א, מחבר ספרים: בגדי שש על ספר שופטים, ומסכת בבא בתרא, ועוד שני ספרים נפלאים על הלכות עירובין באנגלית (The Contemporary Eruv, Eruvin in Modern Metropolitan Areas) ולאשתו הרבנית **שושנה** תליט"א מנוא יארק, שעודדוני ותמכו בי רבות בהוצאת הספר. מה סמלי הדבר שמשפחה רוממה זו, שאבות אבותיה היו מבני הקהילה בבעכהאפער יותר מד' מאות שנים עד לגירושם בשנת תרצ"ט, היא שעמדה לימין צדקי בגילוי מנהגיהם לתועלת הכלל. יהי רצון שיקויים בהם: זכות אבותם מסייעתם וצדקתם עומדת לעד.

כאן המקום להביע הוקרתי המיוחדת לידידי האברך המצויין ברוך הכשרון הרב **ראובן אברהם זכאים** שליט"א ששקד על מלאכת העריכה, הגיה הכל בהגהה מדוקדקת ומזוקקת, ואף הוסיף הערות מדיליה, ולולי עזרתו וסיועו לא הייתי מגיע עד הלום. השי"ת יזכהו להוציא כל ספריו וחידושיו לאור עולם, ולהמשיך ליזכות את הרבים בדרשותיו והרצאותיו הנפלאות. וימלא ה' כל משאלות ליבו לטובה ולברכה אמן כן יהי רצון. כמו כן רוב תודות לרעייתו מרת **מזל תחי'** על עזרתה.

אודה לאשה החשובה מרת **אלקה שיינר** תליט"א על שהקלידה בעשר אצבעותיה את הספר שלפנינו. וגם אביע תודות לבעלה הרב **ישראל איסר שיינר** שליט"א שסייע אף הוא במלאכה זו, ה' יתברך ישלח להם עזרו מקודש למלאות כל משאלותיהם לטובה ולברכה.

תודה מיוחדת, למי ששקדו על העימוד המורכב של הספר, ה"ה, הרב **הלל אהרון** שליט"א ורעייתו תליט"א, וישר חילם לאורייתא! כן אודה בפה מלא להרב **דוד ברוזילי** שליט"א על עיצוב הכריכה והשערים, שהכשירו ועיטרו את הספר להיות ראוי לעלות על שולחן מלאכים, מאן מלכי רבנן. גם מודה אני מעומק

הלב להרב בנימין לפלר שליט"א תלמיד חכם ועניו, שעבר על רוב הספר לפני הכנתו לדפוס, ימלא ה' יתברך כל משאלותיהם לטובה ולברכה.

כמוכן שבשימור מנהגים אין די ב"תורה שבכתב" בלבד, לכן ברצוני להזכיר לשבח את המקום הנפלא, בו מתקיימים הלכה למעשה מנהגי אשכנז בהידור ובדקדוק: בית הכנסת "קהילת אשכנז" אשר יסדתי בעיר קרית ספר המעטירה, יחד עם ידידי הרב הלל הופנר שליט"א, הרב דוד הירשהוט שליט"א, הרב שמואל אליעזר בלוך שליט"א. כיום ממונים הגבאים היקרים העוסקים בצרכי ציבור באמונה, הרב נתן יפה שליט"א, הרב בנימין זאב פורדשם שליט"א, והרב זאב יצחק הלוי דינר שליט"א. ותהילות לאל הקהילה מתפתחת ומושגת, וכל הנכנסים בין כתליה חשים כי אכן טעמו וראו כי טוב ללכת בדרכי אבות מבלי לנטות ימין ושמאל. ועל כולם מנצח מורה מורינו הרב הגאון רבי דניאל יהושע גולדשמידט שליט"א (מחבר ספר ישועת דניאל על שו"ע או"ח) עם רעייתו הרבנית חיה תליט"א, שמנחיל ומתווה במסירות נפש את הדרך הישרה. יזכהו ה' יתברך להגדיל תורה ולהאדירה כמשאת נפשו הטהורה.

כמו כן הנני בהודאה והכרת הטוב להיכלי הישיבות הקדושות שבהם למדתי בנעורי: בית ספר "מנורה" לייזו ברשות מוה"ר הדיין יוסף יצחק רעפסון שליט"א אב"ד דק"ק הנ"ל. המתיבתא דמנשסטר בראשות מוה"ר ליפא ראבינאוויץ שליט"א וכל צוות המלמדים דשם שליט"א, ישיבת "חיי עולם" לונדון בראשות מוה"ר יוסף ליברמן זצ"ל, ויבדלו בין חיים לחיים מוה"ר נתנאל ליברמן שליט"א, ומוה"ר נתן צבי ראקאוו שליט"א. ישיבת "שערי תורה" מנשסטר בראשות ראש הישיבה מוה"ר גבריאל קנאפפלער שליט"א, ומגיד השיעורים מוה"ר חיים מרדכי צהאן שליט"א, מוה"ר ישראל ראקאוו שליט"א, והמשגיחים מוה"ר שמואל גולדברג שליט"א, ומוה"ר שמואל אשר שלאמעי שליט"א. ישיבת מיר ירושלים ולראש הישיבה מוה"ר נתן צבי פינקל שליט"א, המגיד שיעור מוה"ר יצחק הלמן שליט"א, והמשגיחים מוה"ר שלמה וולבה זצ"ל ויבדלו בין חיים לחיים מוה"ר אריה פינקל שליט"א, ומוה"ר אהרון חדש שליט"א, אשר מבאר תורתם שתיתי ובצילם חסיתי.

בתקופה האחרונה הוכרחתי לשוב לארץ מולדתי לונדון אנגליה, והנני לומד בכולל דק"ק מחזיקי הדת אשר בשכונת עדזשווער (Edgware) צפון מערב לונדון, בראשות הרב הנערץ הרה"ג רבי אליעזר ליבר שנעבאלג שליט"א שמוסר את נפשו עבירנו ברוחניות ובגשמיות. וראש הכולל הרה"ג רבי מיכאל שווארץ שליט"א שעמל יומם ולילה על מנת שנוכל להוסיף דעת ויראת ה'.

חובה נעימה היא לי להודות להורי היקרים אבא מרי מוה"ר דוד קאטאנקע שליט"א, שומר משמרת הקודש בק"ק פורטסמיוט והגליל [עיר נמל בחוף המזרחי של אנגליה] ואמי מורתי הרבנית מירל תליט"א לבית ליבמן, על מסירות נפשם המיוחדת לשלוח אותי ואת אחי ואחיותי לבתי ספר חשובים מחוץ לעיר, וכל הטובות אשר גמלוני מיום הולדתי עד עתה, ובפרט על עזרתם בכל צעד ושעל בהכנת הספר לדפוס, שניהם

בדקו כל החלק באנגלית, בחקירה שלי, אבא שליט"א כתב פרק שלם - שזה תמצית חידושי מנהגים מיוחדים לקהילת בעכהאפען - לחלק באנגלית, ואמא תחי' עזרה לי רבות במחקר ה' ישיב להם כגמולם הטוב, אמון כן יהי רצון. ולחמי ר' לייב יצחק האסל הי"ו וחמותי בעלת החסד מרת יהודית שתחי' לבית ספקיולנד, מק"ק סלפורד אשר במנשסטער, שעוזרים לנו בלב ובנפש כבר יותר משלש עשרה שנים ישלם ה' פעלים ותהי משכורתם שלימה אמון כן יהי רצון. כאן המקום הנכון להזכיר לברכה את אחי ואחיותי, גיסי וגיסותי, דודי ודודותי, בני דודי, וכל בני משפחתי הרחבה, כל אחד ואחד לפי כבודו ומעלתו, שאני מכיר טובה לכל אחד ואחד מעומקא דליבא על הטובות שעשו עימי ועם כל בני ביתי, ובפרט על העידוד שלהם בכל שלבי הכנת והדפסת הספר שלפנינו, מברך אני אותם בכל ליבי שיהיה להם נחת רוח מצאצאיהם שימשיכו לעלות בתורה וביראת שמים במסורת אבות, בדרך ישראל סבא, אמון סלה.

והנני מכיר טובה לר' דוד סאלם הי"ו פרנס-פרזידנט של ק"ק שערי תפלה ספרדים ופורטוגזים מנשסטער, ואשתו הדגולה מרת אביבה חיה שתחי' לבית ברוך ומשפחתם שהייתי בן בית אצלם משך שש שנים, כשלמדתי במתיבתא דמנשסטער.

ואחרון אחרון חביב, רצוני להביע תודתי וברכתי לאשתי נוות ביתי, אשר יודע כל שער עמי כי אשת חיל היא, הרבנית מרת חנה לאה תליט"א שעומדת לימיני בכל עת ובכל שעה, והיא ממש "ביתי", ועליה ניתן לומר בפה מלא: שלי ושלכם שלה הוא! על מסירותה וטירחתה הרבה לעמוד לימיני, ועל טיפולה המסור והאימהי בילדים היקרים אשר חנן ה' אותנו: הדסה ברכה שתחי', משה נ"י, יואל יוסף המכונה יוסי נ"י, חיים יהושע נ"י, שושנה רייזל המכונה שני שתחי', ונעמי רבקה שתחי'. יהי רצון שנוכה יחד לגדל את ילדינו לתורה לחופה ולמעשים טובים, ונוכה תמיד להרבות כבוד שמים, אמון כן יהי רצון!

שלמה קאטאנקע הלוי

פסח שני י"ד אייר תש"ע לפ"ק

ק"ק לונדון מלכות בריטניה יצ"ו

לזכרון עולם

הקדושים מרביצי תורה מנהיגים ויהודים יראים ושלימים

בני קהילת בעכהאפען הי"ד

שנספו בשנות הזעם

תרצ"ג - תש"ה

על ידי הנאצים ימח שמו

יחד עם כל הקדושים הי"ד בכל ארצות אירופה

ארץ אל תכסי דמם

ואלו שמות הקדושים ומשפחותיהם, הידועים לנו מקהילת בעכהאפען המעטירה

החזן לעהרער יוליוס שפירא

מרביץ תורה בק"ק בעכהאפען בק"ק לייפציג ובק"ק באמברג

מרת אלינורא שפירא (לבית האן)

רות שפירא

לעהרער ליאו ניומאן

מרביץ תורה בק"ק בעכהאפען

מרת ברטא ניומאן (לבית לעפעק)

יוסף ניומאן

לעהרער נחום זאב גאלדבערג
מורביץ תורה בק"ק בעכהאפען ובק"ק אנסבאך והגליל
מרת מינא גאלדבערג (לבית אופענהיימער)
דינה גאלדבערג
אהרון גאלדבערג
יהושע גאלדבערג

לעהרער מאיר ראזענשטיין
מורביץ תורה בק"ק שופפלאך
מרת רעדזשינא ברודא (לבית ראזענשטיין)
ר' בנימין ראזענשטיין

החבר ר' דוד שטיינדעקער
ראש הקהל דק"ק בעכהאפען
מרת אידא שטיינדעקער (לבית ליוענטאל)
מרת בעטי שטיינדעקער (לבית אופענהיימער)

ר' אדולף בירנשטיין

ר' גוסטאב בעכהאפער
מרת סופיא פאפאווסקי (לבית בעכהאפער)
מרת לינא ווילד (לבית בעכהאפער)
מרת פרידא בעהר (לבית בעכהאפער)
מרת אידא קויפמאן (לבית בעכהאפער)
מרת קלרא קירשביוס (לבית בעכהאפער)
רוזא בעכהאפער
אלפרד היימאן

ר' שמואל וואלפארט

נינא וואלפארט

עמא וואלפארט

קלרא וואלפארט

מיינקא וואלפארט

ר' הערמאן שולען

מרת דזשענעט שולען (לבית שטרנשעין)

מרת טרעזיע פריידלין (לבית שולען)

מרת קרולינא מאנהיימער (לבית שולען)

מרת בעטי לאנג (לבית שולען)

מרת סעטא הוימאן (לבית שולען)

מרת אמילי שטרויס (לבית בעכהאלד)

מרת מינא שטרויס (לבית בעכהאלד)

מרת אמילי שטרויס (לבית דורנהיימער)

ונקתי דמם לא נקתי

KEDOSHEY BECHHOFEN¹**הי"ד****THE JEWS OF BECHHOFEN WHO PERISHED UNDER THE NAZI REGIME****1933 - 1945**

Lehrer Julius Schapiro

Spiritual Leader of Bechhofen 1922-1924

Born 1st February 1895 Burghaslach

Deported from Bamberg 27th November 1941 to Riga Jungfernhof

Transferred 8th September 1944 to Buchenwald

Perished 26th January 1945 Buchenwald

Eleanora Schapiro (née Hahn)

Born 10th September 1896 Kirchschoönbach²

Deported from Bamberg 27th November 1941 to Riga Jungfernhof

Perished 1942 Riga Jungfernhof

¹ I have included the Kedoshim who were born or settled in Bechhofen. In addition I have included the Spiritual Leaders (Lehrer) and their families, who served the Jewish Community of Bechhofen. I felt that it is appropriate to commemorate their memory together with the people they so lovingly served, even though they had moved away from Bechhofen years before the Nazis liquidated the Community.

² Wife of Julius.

Ruth Schapiro

Born 25th November 1925 Leipzig³

Deported from Bamberg 27th November 1941 to Riga Jungfernhof

Perished Poland

Lehrer Leo Neumann

Spiritual Leader of Bechhofen 1925-1927

Born 7th January 1895 Hochstadt⁴

Deported from München 13th March 1943 to Auschwitz

Perished Auschwitz

Berta Neumann (née Leppek)

Born 14th September 1895 Kobylin⁵

Deported from München 13th March 1943 to Auschwitz

Perished 1944 Auschwitz

Jost Joachim Neumann

Born 3rd September 1925 Feuchtwangen⁶

Deported from München 3rd/4th April 1942 to Piaski Ghetto

Perished 27th July 1942 Majdanek

Lehrer Nachum Zev (Willy) Goldberg

Spiritual Leader of Bechhofen 1929-1938

Born 11th January 1896 Ichenhausen

Deported from München 3rd/4th April 1942 to Piaski Ghetto

Perished 20th September 1942 Piaski Ghetto

³ Daughter of Julius and Eleanora. She was born shortly after her parents left Bechhofen.

⁴ His daughter recorded that he was born in Hochstadt, but the according to the Archives of the German Government he was born in Mixstadt (Poland).

⁵ Wife of Leo.

⁶ Son of Leo and Berta. He was born shortly before his parents came to Bechhofen.

Mina Goldberg (née Oppenheimer)

Born 10th May 1903 Hanau⁷

Deported from München 3rd/4th April 1942 to Piaski Ghetto

Perished Piaski Ghetto

Dina Goldberg

Born 5th March 1934 Bechhofen

Deported from München 3rd/4th April 1942 to Piaski Ghetto

Perished Piaski Ghetto

Aharon (Arnold) Goldberg

Born 12th November 1935 Bechhofen

Deported from München 3rd/4th April 1942 to Piaski Ghetto

Perished Piaski Ghetto

Avraham Yehoshua (Josi Josua) Goldberg

Born 17th January 1938 Bechhofen

Deported from München 3rd/4th April 1942 to Piaski Ghetto

Perished Piaski Ghetto

Lehrer Meyer (Meier) Rosenstein

Spiritual Leader of Schopfloch 1895-1938

Born 9th March 1867 Wannbach⁸

Deported from Stuttgart 22nd August 1942 to Theresienstadt Ghetto

Perished 24th June 1943 Theresienstadt Ghetto

⁷ Wife of Nachum Zev.

⁸ He was born shortly before his parents came to Bechhofen. His father was Hechaver Uri Shraga Rosenstein, Spiritual Leader of Bechhofen 1867-1903.

Regina Braude (née Rosenstein)

Born 14th July 1874 Bechhofen

Deported from Nürnberg 10th September 1942 to Theresienstadt Ghetto

Transferred 18th May 1944 Auschwitz

Perished Auschwitz

Benjamin (Beno) Rosenstein

Born 18th January 1878 Bechhofen

Perished 30th June 1944 Berlin

Hechaver David Steindecker

President of the Bechhofen Jewish Community 1913-1938

Born 24th December 1874 Bechhofen

Deported from München 17th July 1942 to Theresienstadt Ghetto

Transferred 18th May 1944 to Auschwitz

Perished Auschwitz

Ida Steindecker (née Löwenthal)

Born 1st October 1880 Uffenheim⁹

Deported from München 17th July 1942 to Theresienstadt Ghetto

Transferred 18th May 1944 to Auschwitz

Perished Auschwitz

Betty Steindecker (née Oppenheimer)

Born 16th March 1889 Feuchtwangen¹⁰

Deported from Nürnberg 24th March 1942 to Izbica Ghetto

Perished Izbica Ghetto

⁹ Wife of David.

¹⁰ Sister-in-law of David and widow of Hugo who passed away on 4th August 1930 - 10th Menachem Av 5690 (aged 51) in Bechhofen.

Gustav Bechhöfer

Born 6th April 1874 Bechhofen

Perished 13th November 1940 Stuttgart

Sophia Sofie Popowsky (née Bechhöfer)

Born 28th February 1883 Bechhofen

Deported to Auschwitz

Perished Auschwitz

Karoline Lina Wild (née Bechhöfer)

Born 28th June 1887 Bechhofen

Deported from Nürnberg 29th November 1941 to Riga Jungfernhof

Perished Riga Jungfernhof

Frieda Behr (née Bechhöfer)

Born 31st December 1889 Bechhofen

Deported from Nürnberg 10th September 1942 to Theresienstadt Ghetto

Transferred 9th October 1944 to Auschwitz

Perished Auschwitz

Ida Kaufmann (née Bechhöfer)

Born 5th June 1893 Bechhofen

Deported from Nürnberg 29th November 1941 to Riga Jungfernhof

Perished Riga Jungfernhof

Klara Kirschbaum (née Bechhöfer)

Born 6th December 1894¹¹ Bechhofen

Last known Frankfurt am Main 1938

Perished

¹¹ She was born one day earlier, on 5th December 1894, according to the Archives of the German Government.

Rosa Rosel Bechhöfer

Born 7th July 1898 Bechhofen¹²

Deported from München 3rd/4th April 1942 to Piaski Ghetto

Transferred 3rd March 1943 to Auschwitz

Perished 3rd March 1944 Auschwitz

Alfred Heimann

Born 30th October 1923 Feuchtwangen¹³

Deported from Frankfurt am Main

Perished 9th August 1942 Majdanek

Amalie Strauss (née Bechhold)

Born 16th April 1868 Bechhofen

Deported from Frankfurt am Main 15th September 1942 to Theresienstadt Ghetto

Perished 24th April 1943 Theresienstadt Ghetto

Minna Strauss (née Bechhold)

Born 3rd January 1878 Bechhofen

Deported from Frankfurt am Main

Perished

Amalie Strauss (née Dornheimer)

Born 17th August 1878 Bechhofen

Deported from Baden-Pfalz 22nd October 1940 to Gurs (France)

Perished Auschwitz

¹² She was born in Bechhofen according to the Archives of the German Government, but her birth certificate records that she was born in Ansbach.

¹³ Son of Lehrer Eliezer (Emil) and Klara (née Bechhöfer) Heimann. He lived in Bechhofen whilst his father served as its Spiritual Leader 1927-9.

Adolf Birnstein

Born 25th April 1900 Bechhofen

Deported from Ravensburg 1940 to Dachau

Perished 28th December 1940 Dachau

Hermann Schülein

Born 25th March 1875 Bechhofen

Deported from Nürnberg - Würzburg - Regensburg 23rd September 1942 to

Theresienstadt Ghetto

Perished 2nd March 1944 Theresienstadt Ghetto

Jeanette Jenny Schülein (née Sternschein)

Born 14th August 1876 Ullstadt¹⁴

Deported from Nürnberg - Würzburg - Regensburg 23rd September 1942 to

Theresienstadt Ghetto

Perished 31st August 1943 Theresienstadt Ghetto

Therese Theresia Friedlein (née Schülein)

Born 13th April 1885 Bechhofen

Deported from Würzburg 25th April 1942 to Krasnystaw Ghetto

Perished

Karolina Lina Mannheimer (née Schülein)

Born 27th February 1888 Bechhofen

Deported from Nürnberg 29th November 1941 to Riga Jungfernhof

Perished Riga Ghetto

¹⁴ Wife of Hermann.

Betty Lang (née Schüleln)

Born 11th December 1895 Bechhofen

Deported from München 3rd/4th April 1942 to Piaski Ghetto

Perished

Setta Heumann (née Schüleln)

Born 28th January 1905 Bechhofen

Deported from Hirschaid 1942 to Izbica Ghetto

Perished 31st December 1942 Izbica Ghetto

Samuel Wohlfahrth

Born 3rd January 1866 Bechhofen

Deported from Nürnberg 10th September 1942 to Theresienstadt Ghetto

Perished 6th October 1942 Theresienstadt Ghetto

Nina Wohlfahrth

Born 12th July 1869 Bechhofen

Deported from Nürnberg 10th September 1942 to Theresienstadt Ghetto

Perished 31st January 1943 Theresienstadt Ghetto

Emma Wohlfahrth

Born 21 June 1871 Bechhofen

Deported from Berlin 15th July 1942 to Theresienstadt Ghetto

Transferred 19th September 1942 to Treblinka

Perished 19th September 1942 Treblinka

Klara Wohlfahrth

Born 8th April 1873 Bechhofen

Deported from Nürnberg 10th September 1942 to Theresienstadt Ghetto

Perished 25th September 1942 Theresienstadt Ghetto

Minka Wohlfahrth

Born 17th February 1876 Bechhofen

Deported from Nürnberg 10th September 1942 to Theresienstadt Ghetto

Perished 3rd April 1943 Theresienstadt Ghetto

ההיסטוריה של היהודים בבעכהאפען

מאת הרב מרדכי דרפר שליט"א

1. התחלות

אין לנו ידיעה ברורה על התחלת חיי היהודים בבעכהאפען. בכמה מהישובים תחת השליטון של הרוזנים¹ של נירנברג נתנו ליהודים זכות מגורים מהמאה ה-13. גם בעכהאפען הייתה בתקופה הזאת שייכת לרוזנים של נירנברג. אלא שבימי הביניים היהודים באשכנז גרו בדרך כלל בערים, ובעכהאפען קבלה רק בשנת 1351 זכויות של מקום שוק ושיפוט, דהיינו לא את כל הזכויות של עיר. במסמכים לא הזכירו את בעכהאפען לפני שנת 1311, אף על פי שכנראה כבר הייתה קיימת ככפר מלפנים. בעקבות גירוש היהודים מגונצענהאוזען² בשנת 1270 נזכרו לראשונה יהודים בבעכהאפען³, אבל לא מסתבר שזה היה ישוב של קבע.

יענקלוביץ⁴ טוען שראה בבית החיים מצבה משנת 1376 ורוצה להוכיח מזה שהבית החיים היה קיים כבר הרבה לפני זה, היות והמצבה עמדה רק בשורה הרביעית או חמישית. אין לנו אפשרות לבדוק את טענותיו היות ולא ניתן לזהות בברור שום מצבה מלפני לשנת 1602.

בפועל כנראה לא היה ישוב של קבע לפני שנת 1550, השנה שהמושל של בעכהאפען⁵ העניק ליהודים הבטחת שמירה. ובכן בשנים הקרובות ניתנו מספר מכתבי שמירה⁶, אבל אין לנו ידיעות על גודלה של הקהילה. בשנת 1564 כבר מוזכר מקום תפילה, שמן הסתם לא היה מבנה עצמאי.

בעקבות גירוש היהודים מן הערים בשלהי ימי הביניים רוב היהודים באשכנז עברו להתגורר בעיירות או בכפרים. בתקופה זו היהודים היו חסרי מנוחה. רק העובדה שבגרמניה לא היה קיים שלטון מרכזי של ממש הצילה את היהודים מגירוש מוחלט כמו באנגליה, צרפת או ספרד⁷. וגם כשגורשו ממקום אחד הם

1. Burggrafen

2. Gunzenhausen

3. Lang 'ע' 32.

4. 'ע' 606.

5. Hans Arnold von Seckendorff-Pfaff

6. Stimpfig 'ע' 5.

7. אחרי הקמת ממשלה מרכזית בשנת 1872 לא עברו 70 שנה עד שגירשו את היהודים מכל גרמניה...

מצאו מחסה במקום אחר, אלא שכמובן גם במקום הזה היו בפרט להפסיד את מאור הפנים של המושל המקומי. אם כן נחום גידל⁸ ואחרים הגוימו בטענותם, שהיהודים באשכנז במאה ה-15 עד 18 היו חיים ביערות ובכבישים.

על רקע זה עלינו להבין את הקמתה של הקהילה היהודית בבעכהאפען.

2. תקופת הפריחה במאה ה-17 עד ה-19

אחרי גירוש היהודים מכמעט כל הערים בגרמניה (מלבד וורמיישא ופרנקפורט דמיין) נוצרה היהדות הכפרית באשכנז⁹. בשנת 1589 נרשמו בספר הנתונים¹⁰ כבר שבע בתי אב יהודיים, בשנת 1603 אפילו עשרים. באותה שנה יש לנו מידע בטוחה על הבית החיים, ובשנת 1619 על בית כנסת קבוע, שנחרב במלחמת שלושים השנים 1618-1648. התקופה הזו, במיוחד תקופת הרוזן יואכים ארנסט¹¹, שקיבל בשנת 1603 את השילטון על בעכהאפען הייתה ברוכה ליהודים. מתחילת המאה ה-17 עד אמצעיתה של המאה ה-19 היו כמעט תמיד כ-25-30% של סך האוכלוסיה של בעכהאפען יהודים. רק תהליך האמנציפציה במאה ה-19 איפשר ליהודים שוב לגור בערים, דבר שגרם לירידת היהדות הכפרית בכל גרמניה ולעזיבת רוב היהודים גם בבעכהאפען. הנקודות האלה מציינות את תחילת וסוף פריחת חיי היהודים בבעכהאפען.

בעקבות גירוש היהודים מהעיר העררידען¹² בשנת 1681 לפחות חמש ממשפחות הפליטים מצאו מנוס בבעכהאפען, משפחות נוספות נקלטו גם בגונצענהאוזען¹³. ספר תורה מהעררידען שניקח לבעכהאפען על ידי ליפמן היה לפי עדותו של המנהיג הרוחני של הקהילה גולדברג בשימוש לפחות עד 1936¹⁴. בשנת 1684 נתנה ליהודים תמורת תשלום דמי שמירה¹⁵ את הזכות לבנות בית כנסת חדש. הבית הכנסת נבנה בסגנון פשוט ביותר בשטחו של היהודי קופעל והיה נקרא בפי העם בגלל המראה הפשוט "בית הכנסת המתבן"¹⁶. מדובר כאן על הבית

8 Gidal ע' 12.

9 בגרמנית Landjudentum.

10 Salbuch.

11 Markgraf Joachim Ernst von Brandenburg-Ansbach. מרקגראף דהיינו רוזן של אזור גבול/ספר. ע' רש"י מלכים ב', ג, כא: על הגבול: על הספר, שקורין מרק"א.

12 Herrieden בין בעכהאפען לאנסבאך.

13 Goldberg ע' 150.

14 Goldberg ע' 150.

15 Schutzgeld.

16 Scheunensynagoge.

הכנסת שנהיה מפורסם אחרי שאליעזר זוסמן כ"ץ מברוד פאר את כולו בשנת 1732 בציריך. יהודים נוספים נקלטו כנראה בשנת 1741 אחרי גירוש היהודים מצעשינגען¹⁷.

סטיסטיקה משנת 1797 מראה שליהודים בבעכהאפען היו עיסוקים טיפוסיים של היהדות הכפרית בתקופה זו: בסך הכל נמנו בבעכהאפען 26 מקצועות. היות וליהודים היה אסור לעבוד כבעלי מלאכה, נשארו ליהודים רק שני מקצועות: 28 סוחרים בהמות (מתוכם רק 4 סוחרים אמיתיים והיתר "שמוזער"¹⁸ שעבדו בלי רשיון) ושני סוחרים טקסטיל.

הרוזנים היו מעוניינים בשוב של יהודים, היות והם שילמו דמי שמירה וכסוחרים בהמות היה להם תפקיד כלכלי מסוים. לעומתם האזרחים המקומיים של בעכהאפען היו מעדיפים להגבילם, כפי שמוכן ממספר בקשות לרוזן, שבחלקם הוסיפו המצאות נגד היהודים שבלו מליבם. לאזרחים לא הייתה תועלת ישירה מהיהודים, היות ודמי השמירה נכנסו לקופתו של הרוזן.

לחשיבות נוספת זכתה בעכהאפען על ידי בית החיים היהודי שלה. בשנת 1706 צווה הרוזן על היהודים של הישובים בסביבה לקבור את המתים שלהם בבעכהאפען. הבית החיים נהיה בהמשך הגדול ביותר בגרמניה הדרומית. בין הישובים נמנו גם כאלה שקהילתם היהודית הגיע בהמשך לחשיבות גדולה משל בעכהאפען, כמו אנסבאך¹⁹, קרונהיים²⁰, היידענהיים²¹, גונצענהאוזען²².

מתחילת המאה ה-19 זכו היהודים בכל המדינות של גרמניה, בתהליך ארוך וכרוך במכשולים ונסיגות אחורה, לשיויון זכויות. השנה 1813 הביאה גם ליהודים של באוואריה, שאליה בעכהאפען הייתה שייכת אחרי הרוזן של אנסבאך משנת 1806, שינויים רבים. בנוסף לסיבות נוספות דווקא השיפור במעמד המשפטי גרם לירידת היהדות הכפרית והביא לסיום גם את תקופת הפריחה בחיי היהודים בבעכהאפען. וראה הרחבה בעניין בהמשך.

17 Zöschingen ב: Weinberg ע' 243.

18 Schmuser פירוש המילה בדרך כלל בן אדם שמשכנע משהו אחר במיוחד בענייני שידוכים.

19 Ansbach.

20 Cronheim.

21 Heidenheim.

22 Gunzenhausen.

3. בעכהאפען – קהילה של פליטים פולנים?

במקורות שונים נמצאה הטענה שהקהילה היהודית בבעכהאפען והבית הכנסת שלה נבנו על ידי יהודים מהגרים מפולין. נביא ציטוט לדוגמא: "בחלקם הם (היהודים מפולין) התיישבו בעריות וכפרים של באוואריה הצפונית, פרנקוניה. עם הפליטים הגיעו לעזור גם אומנים ובעלי מלאכה, שהביאו איתם את המסורת של בתי כנסת מעץ"²³. ובאחד המקורות²⁴ אפילו נטען, שרוב היהודים מפולין ברחו לבאוואריה ושאליעזר זוסמן כ"ץ היה הבנאי של בתי הכנסת בבעכהאפען והורב²⁵. וגם אחד מחוקרי תולדות האומנות הידועים ביותר מדבר על "קהילות של מהגרים פולניים בפרנקוניה"²⁶ וטוען שאת בתי כהנסת מעץ בפרנקוניה אפשר להבין רק כהמשך של האדריכלות הפולנית-יהודית המקורית²⁷.

את הטענות עלינו לדחות מכמה סיבות. ראשית כל אין אפילו מקור אחד מהזמן הזה שמזכיר התישבות משמעותית של יהודים מפולין. ידוע שבחציה השנייה של המאה ה-17 מספר לא בוטל של יהודים ברח מרדיפות הקוזקים מפולין והתיישב חלקית בגרמניה. ביניהם היו גם רבנים חשובים כגון הרה"ג רבי שמואל הלוי (1625-1681) תלמיד ה"ט"ז, בעל הנחלת שבעה, שניהן כרב הקהילה הקטנה של קליינשטינאך²⁸. אבל אין לנו מספרים ברורים, ואפשר להניח שלא הרבה יהודים מפולין הצליחו להשאר באשכנז בקביעות. אפילו ליהודים שהתגוררו בגרמניה מאות שנים היה קשה לקבל מכתב שמירה או זכויות אחרותת וכל שכן לפליטים.

בנוסף אי אפשר להסביר את הגידול הפתאומי של הקהילה בבעכהאפען מסביב לשנת 1600 כקליטת יהודים מפולין, היות והרדיפות של הקוזקים התחילו רק בשנת 1648. יותר מסתבר שהחופשיות היחסית בתקופת הרוזן יואכים ערנסט²⁹, ששלט על בעכהאפען משנת 1603 עד 1625 והקליטה של פליטים מהערירידען וצעשינגען אפשרו את הפריחה של חיי היהודים בבעכהאפען. כבר הזכרנו שבגלל ההתפלגות הפוליטית בגרמניה יהודים שגורשו ממקום אחד מצאו בדרך

23 Davidovicz ע' 8.

24 Grotte ע' 63.

25 Horb.

26 Krautheimer ע' 116.

27 Krautheimer ע' 25 וראה גם Toeplitz ע' 690.

28 Kleinsteinach.

29 Joachim Ernst.

כלל תוך זמן קצר פליטה במקום אחר. בנוסף היו המושלים המקומיים מעוניינים לשקם את ארצותיהם כלכלית אחרי ההרס של מלחמת שלושים השנים ובעקבות זה היו קצת יותר סבלניים ליהודים. לדוגמא מצאנו שבשנת 1684 נוצרה קהילה חדשה בכפר פלוס³⁰, מקום שבו לא התישבו יהודים אף פעם לפני כן, היות והרוזן קריסטיאן אוגוסט³¹ קיבל יהודים שגורשו ממקום אחר³² כדי להחיות את הכפר והסביבה. גם מספר קהילות במדינת וירטמברג³³ כמו רעקסינגען³⁴ נוצרו כנראה על רקע זה, אף על פי שגם לגביהם רצו לטעון שאין הסבר אחר אלא שנוצרו באופן פתאומי על ידי קליטת יהודים מפולין³⁵.

בנוסף ידוע שרוב היהודים מפולין היו שייכים למעמד התחתון (קבצנים ורוכלים) ומובן אם כן שלא היה להם השפעה גדולה על הקהילות הקיימות באשכנז. ובאמת לא מצאנו בתקופה הזאת השפעה מהותית של מנהגי פולין. העובדה שבמאה ה-18, לפחות שתי דורות אחרי ההגירה מפולין למערב, הרבה ממנהגי פולין נתקבלו באשכנז, נגרמה בעיקר על ידי ירידת לימוד וידיעת התורה באשכנז ובעקבותיה עלייה בהשפעת רבנים פולנים. הכתב יד של מנהגי בעכהאפען מראה, שדווקא כאן שמרו על מנהגי אשכנז בצורה מיוחדת. אפילו מנהגים כה נוגעים ללב כמו יזכור לא היכירו בבעכהאפען³⁶, אבל מצד שני קראו כאן כל שבת מהממורבוך, דבר שלא נהגו בפולין. גם חלק של התפילות שאליעזר זוסמן כ"ץ צייר על הקירות לא היו נהוגים באשכנז ובכן לא אמרו אותם. גם צורת הבנייה והעצוב הפנימי של בית הכנסת לא מראה בכלל השפעה של מנהגי פולין. וראה בהרחבה בפרק שמדבר על בית הכנסת.

גם את העובדה שהבתי כנסת של בעכהאפען ומקומות אחרים בדרום גרמניה היו בנויים מעץ הביאו כראיה להשפעה פולנית. אבל הבנייה מעץ בפולין הייתה גושנית, קירות מעץ בלבד. לעומת זאת בנו בגרמניה רק את השלד, עמודים וקורות, מעץ, ומילאו את הקירות עם טיח על קני סוף או לבנים. בכל

30. Floß

31. Christian August

32. ניישטדט אן דער וולדנאב (Neustadt an der Waldnaab).

33. Württemberg.

34. Rexingen.

35. כגון ב: Encyclopedia of Jewish life before and during the Holocaust (יד ושם, 2001).

36. בגלל החשיבות הרגשית של המנהג הזה אמרו יזכור בכל קהילות אשכנז עם מספר מה של יהודים מפולין גם בימים טובים, על אף שבמקור אמרו יזכור באשכנז רק ביום כיפור.

גרמניה נמצאו הרבה בתי כנסת שנבנו בשיטה הזו³⁷, שבו השתמשו עד המאה ה-18 ברוב גרמניה. אין לנו גם אפשרות להסכים לטענות שהצורת בנייה הזו מקורה בהשתוקקות לישועה בעקבות משיחי השקר של התקופה שרוצה לבטל כל גשמיות³⁸, היות ובנו בפולין כבר לפני המאה ה-17 גם בניינים חשובים מעץ. רק אגב עוד נזכיר שדווקא בברודי שבגליציה (כהיום חלק של אוקריינה), עיר מולדתו של כ"ץ כנראה, הבית כנסת לא היה מעץ אלא "מבצר" מאבן.

4. ירידה של היהדות הכפרית

בשנת 1813 מלך מקס יוסף³⁹ הראשון של באוואריה נתן ליהודים באופו רשמי שוויון זכויות שהיה כרוך בתנאים רבים. עליהם היה להביא את כל התעודות המקוריות שהוכיחו את זכויותיהם למשטרה. שם היו חייבים לרשום את עצמם בשם המשפחה שבחרו⁴⁰. היהודים הרשומים היו מורשים להתעסק בכל מקצוע, והחויב ללמוד השכלה כללית גרם לזה שיהודים ונכרים למדו בבית ספר יחדיו. בעקבות הנהגת לימודי החובה גם לימודי ה"דת" של היהודים נכנסו יותר תחת השגחה ממשלתית. כמו כן חלה גם על היהודים החובה להתגייס לצבא ככל אזרח, פריצת פתח נוסף לסביבה.

התוצאות מהחוקים האלה היו כמובן השכלה כללית יותר רחבה, סיכויים יותר טובים להצלחה במקצוע ומגע יותר קרוב בין יהודים לנוכרים בחיי היום יום. אלו היו חלק של הסיבות לירידה בשמירת המצוות ולימוד התורה ולניתוק הקשר ההדוק בין היהודים בכפר. את הרצון לרכישת השכלה יותר גבוהה ושיפור רמת החיים לא היה אפשר למלות בבעכהאפען וישויבים דומים. הערים שבהם ליהודים למשך מאות שנים לא היתה זכות מגורים משכו במיוחד את הנוער. בנוסף יהודים, שנאמנותם לתורת ישראל הייתה חלשה, חפשו לצאת מהלחץ החברתי של הכפר והעדיפו לחיות בעיר שנתנה להם אפשרות להרגיש יהודי בקהילה רפורמית בלי עול המצוות. חלקם אפילו טבלו לנצרות.

החוק היה כרוך בעוד תנאי קשה שעשה את שלו לעזיבת היהודים מבעכהאפען. המספר של היהודים שנרשמו בשנת 1813 הוגדר כקבוע ובכל ישוב הקפואו את מספר בתי האב היהודים לפי מספר זה. לא רק שכך מנעו

37 Wischnitzer-Bernstein 'ע' 498.

38 Davidovicz 'ע' 8.

39 Max Joseph.

40 לרשימה הזו קראו מטריקל Matrikel. ע"י Stimpfig 'ע' 36 שמביא את המטריקעל של בעכהאפען. לפני זה לא הכירו אצל היהודים שמות משפחה. ראה נספח 3 בחלק האנגלי.

מהיהודים להתישב במקום חדש, חוץ ממקרים בודדים של יהודים שהיו מועילים כביכול. אלא שגם יהודים שנולדו וגדלו במקום מסוים היו מוכרחים לעזוב אותו ברגע שרצו להקים את ביתם אם ההורים שלהם עוד לא נפטרו או שהיו במשפחה כמה אחים. בתקופה הזו הרבה יהודים מבאוואריה הגרו למדינות אחרות בגרמניה או אפילו לצפון אמריקה, עד שביטלו את החוק הזה בשנת 1861. בנוסף אסרו את הרוכלות⁴¹ שעדיין הייתה מקור הכנסה לפחות חלקי של הרבה מיהודי הכפר. ולכן גם החיפוש אחרי פרנסה הכריח הרבה יהודים לעבור למקום אחר.

גם המשבר של החקלאות בגרמניה בסוף המאה ה-19 גרם להתמוטטות של היהדות הכפרית שהייתה עדיין מאוד תלויה במסחר בהמות. הרבה איכרים האשימו בכשלונם את היהודים שנתנו להם הלוואות בריבית גבוהה, אף על פי שבדרכים אחרות לא היו מקבלים שום הלוואה, טענה שמוכרת כבר מימי הביניים.

בשנת 1812 ספרו בבעכהאפען 150 יהודים תוך 560 תושבים, דהיינו 27%. עד לשנת 1837 המספר הזה עלה ל-170, המספר הכי גבוה בהיסטוריה של יהודים בבעכהאפען. אולם ביחס למספר כלל התושבים שהגיע כבר ל-810, היו היהודים רק 21% יהודים יחסית. אחר כך גם המספר הטוטאלי ירד במהירות: בשנת 1871 רק 91 יהודים (12%), 1890 - 67 (8%), 1910 - 44 (4%), 1933 - 31 (2%).

כמה תחנות נוספות מהתקופה: בשנת 1835 הקהילה של בעכהאפען, נהייתה חלק של הרבנות האזורית של אנסבאך⁴², אבל בשנת 1841 בקשו לעבור לרבנות האזורית של וואסטרדינגען⁴³. בעקבות ההשתייכות לרבנות אנסבאך בעכהאפען הייתה תחת ההנהגה של רבנים מפורסמים כגון הרה"ג פנחס כהן⁴⁵ (1867-1941) או הרה"ג אלי מונק⁴⁶ (1900-1980). בשנת 1828 נבדקו על פי צו המלך המקוואות ובעכהאפען שבה היו אז שמונה מקוואות פרטיות⁴⁷ נמצאו

41 Hausier-, Not- und Schacherhandel. מדובר על סוחרים קטנים שהלכו מבית לבית ומכפר לכפר להציע את סחורתם. לא תמיד קבלו תשלום בכסף אלא כמוצרים שמכרו במקום אחר או לעצמם. בדורות שלא היו בכפרים כמעט חנויות והתחבורה הייתה קשה היה לסוחרים האלה תפקיד חשוב.

42 Stimpfig 'ע' 24,32.

43 Wassertrüdingen.

44 Stimpfig 'ע' 26.

45 Rabbiner Pinchas Cohn.

46 Rabbiner Eli Munk.

47 Judentucken. ועיין חלק על הבית כנסת, הערה 4.

בכולם פגמים⁴⁸. כפתרון בנו מקוה מרכזי ומחומם⁴⁹ בבניין החדש של התלמוד תורה⁵⁰ אמנם בנייתו התארכה עכב בעיות תקציב והסתיימה רק בשנת 1841. כל זה מראה את ההשתדלות של המדינה לפקח יותר על האזרחים ובמיוחד על היהודים. דוגמא נוספת לזה נמצא בצו המלך משנת 1829: בצו זה הרשו רק לאנשים שנבדקו על פי רופא כירורג על המקצוענות הכירורגית שלהם לבצע ברית מילה. באותו צו גם גזרו שאסור לקבור מתים לפני 72 שעות אחרי פטירתם^{51 52}.

בשנת 1911 הקהילה הייתה כבר כל כך קטנה שלא הצליחה לגייס בין ה-13 חברי קהילה ששילמו מיסים את התקציב הנדרש לעבודות שיפוץ דחופות, והקהילה בקשה את הממשלה להשלים את הסכום הנדרש⁵³. בגלל החשיבות ההיסטורית וגם כדי למנוע את המכירה למוזאון בפרנקפורט⁵⁴ אישרו בשנת 1913 את התקציבים הנדרשים וביחד עם זה נתנו לבית הכנסת את המעמד של "מונומנט היסטורי" שמזכה בנתינת עזר לשמירת המבנה אבל גם מחייב לשמור אותו במצב הקדום. בספטמבר 1914 גמרו את העבודות וחגגו זאת עם טקס צנוע היות ושבועיים לפני זה פרצה מלחמת העולם הראשונה⁵⁵. גם עבור עבודות השיפוץ ושמירה נוספות אחרי המלחמה קיבלו תקציבים ממשלתיים⁵⁶.

בסך הכל היהודים הצליחו להשתתף בפריחה הכלכלית של התקופה. הדוגמא הטובה ביותר היה הראש הקהל, מרקס שלוס⁵⁷, שהקים את אחד מבתי החרושת ליצור מברשות החשובים ביותר בבעכהאפען המפורסמת בתחום הזה. בתו קלרה שטיינדעקער⁵⁸ ושלוש הבנים שלה המשיכו את העסק והצליחו גם ביצוא לאנגליה, ארה"ב ומדינות נוספות⁵⁹.

48 Stimpfig 'ע' 48.

49 Stimpfig 'ע' 50-62.

50 בפועל אחד או שנים חדרי לימוד שבו השתמשו אחרי הלימודים בבית ספר הכללי, והדירה של מורה הקהילה ששרת גם כחזן, שוחט, סופר סת"ם ומזכיר הקהילה כנהוג בקהילות הקטנות באשכנז.

51 Stimpfig 'ע' 63-65.

52 ועי' שו"ת חתם סופר יו"ד סי' של"ח שדן בשאלות הלכתיות בענין ואגב מובן מזה שהחוק הזה היה נפוץ בהרבה מקומות.

53 Stimpfig 'ע' 89.

54 Stimpfig 'ע' 126. בתי הכנסת של קירכהיים Kirchheim, אונטרלימפורג Unterlimpurg, והורב Horb שבהם גם כן אליעזר זוסמן צייר על קירות ותקרות הועברו למוזיאונים. גם את הציורים של קולמבערג Colmberg רצו להעביר למוזיאון, אבל נאבדו. בעכהאפען היה בית הכנסת האחרון שנשאר במקום.

55 Stimpfig 'ע' 96.

56 Stimpfig 'ע' 97, 112.

57 Marx Schloß.

5. חורבן הקהילה

בשנת 1933, תחילת השלטון של הנאצים, נשארו עוד 31 יהודים בבעכהאפען. החוקים האנטישמיים הראשונים כמו האיסור ליהודים לשרת כפקיד המדינה לא השפיעו בהרבה על היהודים בבעכהאפען. כבר בספטמבר 1935 חוק האזרחות החדש ביטל את הזכויות האזרחיות של כל היהודים בגרמניה. גם זה לא גרם לעלייה מוכרת של ההגירה מגרמניה, היות ועדיין האמינו ששילטון הנאצים יפול מהר. הטעות הזאת הוכיחה את עצמה כקטלנית בשנים הקרובות. בראשון לינואר 1936 ספרו בבעכהאפען עוד 31 יהודים, אותו מספר כמו ב-1933. גם בראשון לינואר 1938 עדיין נשארו 23 יהודים בבעכהאפען.

בשנת 1938 התחילו האריזציות, דהיינו העברת עסקים בבעלות יהודית לבעלות "ארית", והרישום המיוחד ליהודים, על ידי הוספת שם "שרה" או "ישראל", אות "נ" בדרכון ועוד גזרות. האריזציה הייתה מכה קשה ליהודים, ובבת אחת כל מי שיכל עזב את גרמניה או לפחות את העיירות הקטנות כדי לחיות באונימיות באחת הערים. ב-11 לאוגוסט הקהילה בבעכהאפען חוסלה רשמית, וב-1 לספטמבר נשארו רק 10 יהודים. בלילה בין ה-14 ל-15 של אותו חודש אנשי "SA"⁶⁰ מקומיים פרצו לבתים היהודים והמריצו את מעט היהודים שנשארו לאולם ההתעמלות שבבית הספר המקומי. ב-30 לחודש עזבו שלושת האחיות הרווקות וולפרט⁶¹ ומשפחת גולדברג וב-12 לאוקטובר עזבו גם דוד ואידה שטינדקר⁶², היהודים האחרונים בבעכהאפען. סך הכל נהרגו בשואה כשני שלישי של היהודים שנולדו בבעכהאפען⁶³. הרבה יהודים הצליחו לצאת מבעכהאפען אבל לא מגרמניה: האחיות וולפרט עברו לנירנבערג, דוד ואידה שטינדקר למינכען. זה נתן להם שקט לכמה חודשים, אבל לא הציל את חייהם.

58 Clara Steindecker.

59 Stimpfig ע' 108 ועי' בספרון של הרברט דומל Vom Händler zum Pinselfabrikanten - Die Familien Schloß & Steindecker שמתעסק בסיפורו של שתי משפחות אלו עד השואה.

60 יחידה חצי-צבאית של המפלגה הנאצית שתפקידה המקורי היה שמירה על אסיפות של המפלגה וכדומה, ובפועל היו אחראים לביצוע רוב פשעים עד שנת 1934 ובחלק גם אחריה.

61 Wohlfarth.

62 Steindecker.

63 Stimpfig ע' 179 מביא את כל השמות. ראה ברשימת גל-עד של קדושי בעכהאפען בתחילת הספר.

כנזכר, בית הכנסת של בעכהאפען כבר היה מוכר כמונמנט היסטורי משנת 1913. אחרי שנהיה ברור שתוך זמן קרוב לא ישארו יהודים בבעכהאפען ניסה המשרד לשמירת אתרים היסטורים להעביר את בית הכנסת למקום אחר או להפוך אותו למוזיאון. כדי להצדיק את הרעיון לשמר בניין יהודי אפילו וכדי להוכיח את ערכו טענו שהמבנה היה "ענף של אומנות ארית במטבע יהודי"⁶⁴. כל זה לא היה מספיק כדי לשמור את המבנה ועיצובו מההרס. על פי צו המפקד האזורי של המפלגה הנאצית שלושה אזרחים מוכרים ומכובדים של בעכהאפען⁶⁵ שרפו את בית הכנסת "בליל הבדולח"⁶⁶ (10 נובמבר 1938). רק אחרי שהשריפה התחילה לסכן בניינים צמודים נתנו לכיבוי אש רשות לעבוד. גם הרבה כלי קודש שהנאצים העבירו למינכען אחרי סגירת בית הכנסת נהרסו שם באותו לילה. כמו כן נהרסו כמעט כליל בית הטהרה והרבה מצבות בבית החיים. אחרי המלחמה נענשו בורקהרט ומאר, המורה קרן השתגע זמן קצר אחרי מעשה-אלימותו⁶⁷ ⁶⁸.

6. אפילו

בכל הישובים הקטנים בגרמניה וגם בבעכהאפען לא התחדשו קהילות יהודיות אחרי המלחמה. זאת הייתה הסוף של היהדות הכפרית שהייתה כה חשובה בהיסטוריה של היהדות בגרמניה למשך מאות שנים. בכמה כפרים ועיירות חזרו יהודים בודדים שלמרות הכל הרגישו שייכות לישוב מולדתם. בבעכהאפען אפילו זה לא קרה, ורק לביקורים קצרים חזרו יהודים מבעכהאפען או צאצאיהם בחיפוש שורשים. גם בית החיים כבר לא בשימוש אבל מצבו טוב

64 Stimpfig 'ע' 150. ציטוט ממכתב של המשרד לשמירת אתרים היסטורים מהתאריך 18.07.1938.

65 היושב ראש המקומי של הנאצים בורקהרט Burckhardt, הרופא מאר Maar והמורה קרן Kern.

66 "Reichskristallnacht".

67 Stimpfig 'ע' 152, Ophir 'ע' 163.

68 בתאור של ליל הבדולח בבעכהאפען התבססנו על מסמכים כתובים. צריך לציין שיש עדויות קצת שונות בעל פה. לפי זכרוננו של אחד התושבים של באכהאפען דוד ואידה שטינדקר היו עוד גרים בביתם וראו בצער את שריפת בית הכנסת. יש כמה עדויות שהשריפה לא הייתה מתוכננת או נעשתה על פי צו המפלגה אלא שהנאצים המקומיים לא יכלו לסבול את הרעיון לא להשתתף בליל הבדולח והציתו את הבית הכנסת מיוזמתם. ועי' Dommel 'ע' 62 שמביא עדות של תלמידה של המורה קרן. לפי זה כיתתה בקרה בבית הכנסת רק כמה שבועות לפני ליל הבדולח בהדרכת המורה קרן וכולם התפעלו מהציורים. אחרי שהתפרסם שאותו מורה היה בין המציתים לא יכלו להאמין לזאת. כה קצר היה הדרך מהתרבות לברבריות. אחרי ליל הבדולח הצטער על מעשיו עד שלא הצליח לישון. תוך זמן קצר השתגע ונפגר בבית חולים פסיכיאטרי עוד לפני סוף המלחמה.

יחסית⁶⁹. הבניין של תלמוד התורה עדיין קיים ובשימוש למגורים, ואת המקווה גם כן עוד ניתן לזהות. לזכר הבית הכנסת הקימו בשנת 1988, 50 שנה אחרי ליל הבדולח, אנדרטא בצורה של הסנה הבוער ועליו כתוב הפסוק מתהילים (מב:ה): "אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי כי אעבר בסך אדם עד בית אלקים בקול רנה ותודה המון חוגג". המגרש בעצמו כהיום משמש כגינה ציבורית, אחרי שעוד בשנת 1945 אזרח של בעכהאפען רכש אותו והשתמש בו כגינת ירק. תלמידים מהאזור בנו בשנת 2001 דגם של הבית כנסת, ובנוסף הכינו בשנת 2008 דוקמנטציה וירטואלית. וזה כל שנשאר מ- 500 שנה של יהודים בבעכהאפען...

69 אחד האזרחים של בעכהאפען, הרברט דומל Herbert Dommel, לקח על עצמו לשמר את בית החיים וגם חוקר הרבה על ההיסטוריה של בעכהאפען בכלל ושל הקהילה היהודית בפרט. אנחנו קיבלנו ממנו הרבה חומר ועזרה שבלעדיה לא היה אפשר לגמור את הפרויקט הזה. רוב המקומות שלא מצויין מקור מסויים התבססו על העבודה שלו.

מנהגי בית הכנסת דק"ק בעכהאפען

מבוא

בעזרת ה' יתברך

המקור

ספר המנהגים, אשר אני נותן לפניכם היום ברכה, רואה בחסדי שמים לראשונה את אור הדפוס. הוא נכתב כקונטרס לשימושה הפרטי של הקהילה, ונשמר בבית הכנסת של הקהילה עד לחיסולה על ידי הצוררים ימ"ש בשנת תרצ"ח. הקונטרס נמצא אחרי המלחמה בידי אחד ממתפללי בית הכנסת קהל עדת ישורון באזעל - שווייץ, וברוך שמסר עולמו לשומרים, יהודי - יקר ערך זה מסר את הקונטרס הנדיר לרבו מוה"ר יעקב סניידערס זצ"ל, ששמר על הקונטרס מכל משמר כעל בת עינו. ואחרי פטירתו לחיי העולם הבא, ניתן הקונטרס לחתנו מוה"ר יום טוב ליפמאן ראקאו שליט"א, רב בית הכנסת היכל התורה בצפון לונדון עד עצם היום הזה.

הכותב

רוב רובם של המנהגים, נכתבו על ידי המנהיג הרוחני של הקהילה, החבר רבי אורי שרגא רוזנשטיין זצ"ל, שאמנם לא חתם שמו על קונטרס המנהגים גופו, אך חתם שמו על קונטרס מנהגי החברה קדישא, שנספח לקונטרס המנהגים הכללי. על תולדות חייו ילמד המעיין, בהקדמה הכללית לספרנו זה, תחת הכותרת: "תולדות המחבר".

כתב היד בעמוד האחרון של הקונטרס שונה מסגנון כתב היד כולו, ובהשוואה שערכתי עם סגנון הכתב בפנקס החברה קדישא, נוכחתי שהעמוד האחרון נכתב על ידי מי שמילא את מקומו בהנהגת הקהילה ר' אליעזר (ליאופולד) שפירא זצ"ל. הוא נולד בקהילת בורגהסלך (כפר ששוכן לא הרחק מבעכהאפען, במיטלפרנקן - בוואריה), בתאריך י"ט תמוז תר"ן (7 ביולי 1890 למניינם) [לפי מסמכים שנמצאים בארכיון מקומי של בורגהסלך, אולם במצבתו נכתב שהוא נולד בשנת תרמ"ט], לאביו ר' זבולון (סמואל) ז"ל ולאִימו מרת ז'נט ע"ה (לבית פוכטלר), שהיו מוכרי מיני מתיקה. נולדו להם חמשה בנים ושלוש בנות, והוא היה הילד השביעי. כשגדל והיה לנער, חשקה נפשו ונפש אחיו הצעיר ממנו ר' יוליוס הי"ד בתורה, והם שמו פעמיהם ללמוד בישיבת ווירצבורג. בבוא היום, כיהן רבי אליעזר כמנהיג הרוחני בקהילת בעכהאפען, בין השנים תרע"ג עד תרפ"ב. וגם לתקופה מסויימת לימד תורה בקהילה המפוארת הלבִרשטט (סקסוניה-אנהלט). ולאחר מכן עלה לכהן פאר כמנהיג רוחני בקהילת ביירפלדן (הסן), ואחיו ר' יוליוס מילא את מקומו בהנהגת בעכהאפען. אחר כך כיהן ר' יוליוס כחזן בקהילת במברג (אוברפרנקן, בוואריה).

בראשית שנת תרצ"ו, עת החלו עננים שחורים להקדיר את שמייה של גרמניה, מילט ר' אליעזר את נפשו ועלה יחד עם אשתו לארץ הקודש, וקבע את ביתו בעיירה זכרון יעקב. כעבור זמן לא רב, עלה גם אחיו ר' צבי (הרמן) ארצה עם משפחתו והתגורר אף הוא בזכרון יעקב, כשלפרנסתו שימש מורה למוזיקה וגם עבד ביקב

המפורסם של העיירה. הוא נישא עוד בגרמניה למרת אסטלה (לבית נוסבוים) ע"ה, שנולדה בבאד - הרספלד (הסן) בכ"ו אב תרמ"ט, מקום בו אביה ר' משה נוסבוים הרבין תורה במשך יותר מחמישים שנה. ר' אליעזר נפטר בי"ד תמוז תשי"ט בגיל 68, ונטמן בבית העלמין של זכרון יעקב. לדאבון הלב לא הותיר זרע של קיימא אחריו. וכה נכתב על מצבתו:

פ"נ

איש אוהב צדקה וחסד

ירא ה' מנעוריו וצנוע בהליכותיו

ר' אליעזר ב"ר זבולון

שפירא ז"ל

נולד ה-תרמ"ט

נלב"ע [=נפטר לבית עולמו] י"ד תמוז תשי"ט

ת. נ. צ. ב. ה.

ותודתי מעומקא דליבא לאחי היקר הבחור אליעזר יצחק נ"י שטרך מאוד באיתור מצבת קברו. בהשגחה פרטית מאת ה' איתרתי את שתי אחייניותיו של ר' אליעזר שפירא הנ"ל, מרת יהודית שפיר תחי' (ילידת בעכהאפען), בתו של המנהיג הרוחני החזן ר' יוליוס שפירא הי"ד. ומרת חנה אשוווגה תחי' (ילידת בורגהסלך), בתו של ר' צבי (הרמן) שפירא ז"ל. והן מסרו לי בטוב ליבן את הפרטים הנ"ל. ה' יאריך ימיהן ושנותיהן בטוב ובנעימים, אמן.

תכלית הכתיבה

תכלית כתיבת הקונטרס היתה, כמקובל בקהילות רבות, הן על מנת לשמש מורה דרך ומוזכיר לכלי הקודש ופרנסי הקהילה, והן על מנת לשמר לדורות הבאים את קוי היסוד והמאפיינים הבולטים והיחודיים של הקהילה.

משנה חשיבות ניתן לשימור ותיעוד מנהגי אשכנז, שלא היו ידועים ומפורסמים כמו מנהגי אוסטרייך - פולין, שיצרו תהודה רחבה יותר. כשבפועל ישנם שינויי מנהגים, לעיתים בולטים, ולעיתים שינויים קלים שלא היו ידועים לכל, ואולי אף לאנשי הקהילה גופה. קונטרס המנהגים בא, בין היתר, למלא מטרה נעלה זו.

פרטי הכתב יד

כתב היד מכיל 31 עמודים כתובים, ועוד 24 עמודים שנותרו ריקים, יתכן שניתן ללמוד מכך שהיה ברצונו של הכותב להוסיף עוד פרטים ועוד מנהגים. [כי, לדוגמא, עובדא היא, שמנהגי חנוכה לא מוצאים איזכור בספרנו, כמו גם מנהגי ברכת כהנים שנשמטו, ואולי מחמת שכלל לא היו כהנים בקהילה]. מה שלא יצא לפועל משום מה. אלא שכל זה אך ורק בגדר השערה ותו לא, ולאלוקים פתרונים.

הקונטרס נכתב בכתב עברי עגול ומסולסל, כמקובל באותם ימים באשכנז, כאשר הכותרות ומילות הפתיחה בכל קטע נכתבו בכתב מרובע. מידות העמודים 11 x 17 ס"מ, כרוכים בשתי חתיכות קרטון ותפורים בעבודת יד. על הכריכה נרשם באותיות גדולות ומרובעות: "מנהגי ביהכ" (מה שעדיין לא מוכיח שהכוונה לבעכהאפען), אלא שבראש העמוד הפותח את הקונטרס, נרשם בכותרת: "מנהגי ביהכנ"ס פה ק"ק בכ"ה", ובגוף הקונטרס כבר נכתב בפירוש "שבת חזון, אין מניחין פה ק"ק **בעכהאפען** מכסה של שבת על השלחן בבית הכנסת, ועל עמוד של שליח ציבור אין פורסין פרוכת של שבת" (סימן כ', סעיף א', מנהגי שבת חזון).

תאריך כתיבתו

בקונטרס לא ניתן איזכור מפורש לתאריך כתיבתו, אולם ניתן להוכיח מגוף הדברים על התאריך בקירוב. למשל בסימן כ"ה סעיף א', סדר חנוכה הבית, כתב: "חינוך הבית, מה שאמר לי רבנו מו"ה פינחס הכהן נ"י...", שמזוהה עם מוה"ר פינחס כהן זצ"ל, שכיח כרב דק"ק אנסבאך והגליל, כולל קהילת בעכהאפען, בין השנים תרנ"ד - תרע"ו, כך שלכאורה הקונטרס לא נכתב לפני שנת תרנ"ד, טרם כהונתו של מוה"ר פינחס כהן הנ"ל.

כמו כן כותב הקונטרס החבר ר' אורי שרגא רוזנשטיין, עזב את בעכהאפען בכ"ג אלול תרס"ג, כך שהקונטרס נכתב בין השנים תרנ"ד - תרס"ג לערך.

כאמור, מסגנון כתב היד של העמוד האחרון בקונטרס, עולה שהוא נכתב על ידי ממלא מקומו ר' אליעזר שפירא, ששימש בכהונה בין השנים תרע"ג עד תרפ"ב, ומן הסתם כתבו בתוך שנות כהונתו.

סדר העריכה

אף שראוי לציין לשבח את העבודה המדוקדקת של הכותב, שכתב הכל בסדר מופתי ובחלוקה לכותרות ראשיות וכותרות משנה. עם כל זה ברור שעל מנת להתאים את הקונטרס שנכתב, כאמור, אך ורק לשימוש פרטי לספר שיהפך לנחלת הכלל, נדרשה עבודה מקיפה לסדר הכל מחדש, גם נוכח העובדה שלעיתים נמצאו כפילויות (כמו בתפילות לתשעה באב), שקדתי בחריצות להפוך את הקונטרס סולת נקיה, עד מקום שידי מגעת.

במקרים מסויימים אף הוספתי כמה מילים בתוך סוגריים מרובעות לתוספת ביאור, להבין ולהשכיל על מה נסובו הדברים. כמו כן פתחתי ראשי תיבות וקיצורים, בפרט ראשי תיבות שאינם מקובלים כיום. במקומות שנמצאו שני משפטים שחוזרים על עצמם, קבעתי אחד מהם באותיות קטנות יותר.

בסוף הקונטרס ישנה רשימה: "חיובים לקריאת התורה" שנכתבה ביידיש - דייטש (יידיש מערבית כתובה באותיות יהודיות), ולא בלשון הקודש כשאר הקונטרס, כנראה מטעם שלא רצה לערב אותיות זרות בתוך הקודש, (וראה שם בהערתי (מס' 497) השערה לפשר השינוי הנ"ל). ידידי הרב שמואל אליעזר בלוך (מציריך) תירגמן ללשון הקודש וישא ברכה מאת ה' על טירחתו. סידרתי הכל על מקומו

בפרק "סדר עליות וקריאת התורה" (סימן ל', סעפים א'-ה'), ואת המילים המקוריות ביידיש - דייטש הצגתי באותיות קטנות יותר.

לעיתים אף הכותרות המקוריות חזרו ונשנו ללא צורך, כפילות זו שמתיה בתוך סוגריים עגולות. ולעיתים להיפך, נוקקתי להוסיף כותרות גם בתוך הסימן, למען ירוץ הקורא בו.

צייון, שבגוף כתב היד נוספו הערות מכתב יד ממלא מקומו ר' אליעזר שפירא, ועל מנת להבחין בין ההערות, סידרתי הוספותיו בכתב נטוי. (כזה).

דרך עבודתי בהערות

בהערותי ביקשתי להראות מקור לכל מנהג ומנהג, לידע על מה אדניו הטבעו, בהתבסס על שלשה מקורות עיקריים:

- א. מספרי הטור השולחן ערוך ורמ"א ושאר פוסקים אשר מפיחם אנו חיים, וכן מספרי השו"ת.
- ב. מספרי הראשונים והקדמונים, שחתרתי בכל כוחי למצוא מקורות מדבריהם, ללמד את בני יהודה קשת ולהוכיח במישור קדמוניות ושרשיות מנהג אשכנז המקורי, אשר יסודתו בהררי קודש.
- ג. כמו כן השוויתי מנהג בעכהאפען למנהגי קהילות אחרות, בעיקר הנוהגות כמנהג אשכנז, ולא נמנעתי מלהרחיב ולהאריך בציטוטים, על מנת להציג פרספקטיבה רחבה יותר לעיני המעיין. כן ציינתי למנהגי הערים שנהגו כמנהג אוסטרייך - פולין, בעיקר אותן השוכנות בצפון גרמניה ובנותיהן הותיקות, וכן הערתי על שינויים שחלו במרוצת הדורות, כל דבר במקומו.

במקרים מועטים אף ציינתי מקבילות או שינויים למנהגי קהילות ישראל בצרפת בתקופת הראשונים, ולמנהגי אחינו בני ישראל הספרדים (בהתבסס בעיקר על ספר כתר שם טוב לר' שם טוב גאגין זצ"ל).

במנהגים מסויימים הארכתי בהערותי יותר מהרגיל, בעיקר היכן שהמנהג לא מפורסם, או במנהג שנראה על פניו תמוה. פרשתי הכל כשמלה לפני הקורא. וברוך רחמנא דסייען.

ברצוני לסיים בשתי הערות:

א. בתחילת עבודתי סברתי לכתוב את כל שמות המקומות בצורה אחידה לאורך כל החיבור, אך לא איסתיעא מילתא.

ב. בספרי האשכנזים הקדמונים, וכן בכמה מקומות בחיבורינו, רגילים לכתוב בכתוב מלא, למשל: מוסיפים יו"ד במקום סגול כמו: איפשר, וחולם במקום קמץ כמו: צדיק כתומר יפרח, הפטורה ועוד.

והשם יתברך יהיה בעזרי שתהיה עבודתי לרצון לפני ציבור המעיינים הנכבדים.

שלמה קאטאנקע הלוי

מנהגי בית הכנסת פה ק"ק בעכהאפען

סימן א שבת

הזכרת נשמות

א. האזכרות, אומרין בשבת שלשה¹.

(ח"א עמ' 173 מהדורת נירנבערג תרפ"ג, ח"א עמ' רפ"ח מהדורת אוצר הפוסקים) וז"ל: "וזכור את המתים שהרבו תורה ותקנות בישראל, ואותם שהניחו שום דבר בצדקה בקהל ובבית הקברות ושהניחו אחרים בשבילם. ת': ומצאתי בפסיקתא (רבתי פרשה כ' פסיקא מתן תורה, ולפנינו שם בסגנון אחר נ-הערה 7 להמהדיר הרב גולדשמידט) שמא יאמר אדם כיון שמת אין לו תקנה, תלמוד לומר (דברים כ"א, ח') כפר לעמך ישראל אשר פדית יי, כיון שמת אדם ומבקשין עליו רחמים זורקין אותו מגיהנם לגן עדן כחץ מן הקשת" נושם המהדיר הרב א. גולדשמידט בהערה שלו אות 6 כתב שמנהג זה לא נתפשט בתקופת המחזור ויטרי בגלל שזה מובא בספרי ראשונים יותר מאחרים בלבד. ואיני מבין מדוע לא הוכיח מהמחזור ויטרי עצמו, שהמנהג להזכיר נשמות בכל שבת, היה מנהג מצוי, רצ"ע]. ומנהג זה מובא במקור חיים (קיצור הלכות סי' רפ"ד סע' ז') וז"ל: "אחר שבעה תיכף כותבי' שמו בספר הזכרה, ודווקא לבית הכנסת ובה"ב, ובכלות השנה אם נותן דבר הפסוק לקהל נשאר שם", מובא גם בהגהות של הר"י שמש לספרו מנהגים דק"ק וורמיישא (ח"ב סי' רמ"ח עמ' צ"ב) וז"ל: "כל ראש הבית שמת ב"מ, בין איש בין אשה, צריך

1 וראה לקמן בחלק ג' הממורבוכ [ספר הזכרות נשמות] ושם מופיעות י"ד הזכרות, ואמרו ג' מאלה כסדרן כל שבת. וזה היה המנהג הרגיל בק"ק אשכנז, ולא כמו שנוהגים היום שמזכירים נשמות כל המתים שחל יאהרצייט שלהם בשבוע הבא.

המנהג להזכיר נשמות בשבת מובא ברמ"א (או"ח סי' רפ"ד סע' ז') וז"ל: "ונהגו להזכיר אחר קריאת התורה נשמות המתים", ומוכח יותר בדרכי משה הארוך (או"ח סי' רפ"ד, בסופו) וז"ל: "וכתב עוד בשבלי הלקט (ענין שבת סי' פ"א) והביאו בית יוסף (או"ח סי' רפ"ד ד"ה "כתב עוד" וכו') דאחר קריאת התורה נוהגים להזכיר נשמות ולברך העוסקים בצרכי הציבור". ואם כהמנהג דהיום, כיצד כתב הרב, להזכיר נשמות תדיר, וכי בכל שבוע מוכרח שיש יאהרצייט בשבוע שאחריו, ומוכרח שכוונתו לומר שמזכירים נשמות בסדר אחר ולא לפי יאהרצייטן כנהוג היום. וזה הסבר למנהג שמובא בשבלי הלקט (שם) וז"ל: "לפי שהשבת הוא יום מנוחה דוגמא לעתיד לבא ויום שגם המתים (נוחין) [נחין] בו ואינן נידונין ראוי להזכירן למנוחה ולברכה ולהתפלל עליהן...". ויש עוד הסבר לכך במחזור ויטרי

ב. אבל אם הוא יום דפגרא, כגון שבת ראש חדש, או פרשת שקלים, זכור וכו', אין אומרין כלל².

ליתן י"א זהו' להקדש, [תכף אחר שלושים], עשרה זהו' בעבור הקרקע והוצאות הקבורה, וא' זהו' לכותבו בפנק' הזכרות נשמות ולהזכירו שנה אחת, ואחר כלות השנה מוחקים אותו מן ספר הזכרות נשמו', אבל אם הוא אמיד ויכולתו, כופין אותו ליתן עוד עשרה זהו', ומזכירין אותו עד עולם, וזה פורע במשך שנה מיום פטירת המת, ותכף בשבת אחרון מן השלושים, כותב השמש אותו בספר זכרון עולמית, למימרו [-להזכיר נשמתו] שנה, ואחר שפרע עשרה זהו', ישאר כתוב שם עולמית, ומי שלא פרע עשרה זהו', נמחק אחר השנה מן ספר זכרון עולמית, ולא נזכר למימרו רק שנה (הראשון) [ראשונה]. ובדומה לזה נהגו בק"ק פפד"מ (דברי קהלת עמ' 81) וז"ל: "...התפלל חזן מתוך ספר הזכרה שבבית הכנסת, בעד ג' מתים שמתו מקרוב הכתובים בו, שהם רק בעלי בתים מקהלתנו ונשיהם, ששלמו קרוביהם לקהל כ"א זהובים, ועוד התפלל בעד ג' מן המתים שכבר מתו מקודם, וכן עשה בכל שבת... ומן הקודמים הזכיר אחרים בכל שבת", וכן בק"ק אמשטרדם (עמ' רי"ט) וז"ל: "החזן יזכיר מידי שבת בשבתו שמות כמה מהנרשמים בספר הזכרונות הנ"ל באופן שיוזכרו כולם לפחות פעם אחת בשנה". ושם (עמ' רי"ח) מבאר טיבו של הספר: "הרשות נתונה לכל אחד להעלות זכרון קרובו ומיודעו הנפטר בפנקס הזכרונות של בית הכנסת, שבו יכתבו שמות של אלה שלמנוחת נפשם יאמרו תפלה לעולם". ומנהג להזכיר נשמות בשבת מובא גם בנוהג כצאן יוסף (עמ' קס"ב), במנהגים בידידי (הל' שבת בבוקר), וכן נהגו בבית הכנסת אלטניי בק"ק פראג (תקנות ישנות דבית הכנסת

אלט ני פראג מאת מהר"ל מפראג אות י"א) וז"ל: "בשבת, לאחר ההפטורה קודם אב הרחמים צריך החזן להזכיר נשמות קדושים הנרשמים במימרא בוך", וכמו כן נהגו בק"ק אלטונה והמבורג (תקנות ג' קהלות אלטונה-המבורג-ונזיבק (אה"ו) משנת תמ"ו ותפ"ו ח"ב המבורג תשל"ג עמ' 13) וז"ל: "הזכרת נשמות מוטל על הקהל לעשות פנקס חדש לכתוב בו כל הנשמות הזכרות לטובה, ולכתוב על ידי סופר דמתא כל בעל בית ונשותיהן שהי' לה' חזקת קהילה אלטונא מיום הוסדה והלאה, כל המתים בשמו ובשמה כסדר כאשר הלכו לעולמם... ומוטל על החזן להזכיר ולקרוא עמוד אחד בכל פעם שאומרים אב הרחמים וחוזר חלילה". ובק"ק ברלין (תקנות והנהגות בית הכנסת בקהילת ברלין מאיר הילדסהיימר קרית ספר כרך ס"א ירושלים תשמ"ו-תשמ"ז עמ' 551) לפי תקנה משנת תקפ"ד, וז"ל: "כל שבת קודם תפילת אב הרחמים, יאמר החזן בלחש חמש תפילות יזכור, המכילות את שם הנודב ונדבתו, אך בלא ציון שבחים ותוארים או בשאר מעשיו". וכן הוא בסידור יעב"ץ (ח"א עמ' תרפ"ח, ח"ב עמ' תש"נ אשכנז), בסדר עבודת ישראל (עמ' 230), ספר מנהגים דק"ק וורמיישא (ח"א סי' ל"ו עמ' מ"ב), בק"ק פיורדא (סי' ו'), ובקהל עדת ישורון נוא יארק (מנהגי ישורון עמ' 6-7). וכן מובא בלבוש (החור סי' רפ"ד סע' ז'), וערוך השולחן (או"ח סי' רפ"ד סע' ט"ו).

2 וכן מובא במהרי"ל (עמ' קנ"ג מהדורת מכון ירושלים, דפוס צילום הנפוץ עמ' כ"א ע"א)

מי שברך

- ג. ובשבת שלפני ראש חדש, אומרים ה'מי שברך' למגורשי צעשינגען³.
- ד. גם בשבת שלפני ראש השנה⁴, אף שאין אומרים בו 'מי שעשה נסים

דק"ק פוזנא תלפיות שנה ו' חוברות א'-ב' ניסן תשי"ג אות כ"ו עמ' 294), בקהל עדת ישורון נוא יארק (עמ' 6-7 מנהגי ישורון). וכן בלבוש (החור סי' רפ"ד סע' ז'), במקור חיים (קיצור הלכות סי' רפ"ד סע' ו') וז"ל: "שבת שמברכין בו ראש חודש שאם היה חול אין אומרים תחינה, ושיש בו יוצר חוץ משבת שובה ושבת הפסקות אין מזכירין", בערוך השולחן (או"ח סי' רפ"ד סע' ט"ו), ובשערי אפרים (שער י' סע' כ"ז). [נ.ב. ובכל הספרים הנ"ל, יש חילוקים קלים מתי אין אומרים אותם]. ועיין לקמן בסי' ו' סע' ג' שבק"ק בעכהאפען אין מזכירים נשמות בשבת שובה (ובהערה 91 שם).

3 מנהג מקומי זה מובא לקמן חלק ג' בממורבוכ [ספר הזכרות נשמות] של קהילת בעכהאפען, ועיין שם נוסח ה'מי שברך'. ועיין במבוא היסטורי לספרנו ליתר פרטים אודותיו.

4 כנראה מחפצם לברך את המגורשים בכל חודש, לכן תיקנו אמירת "מי שברך" זו בשבת שלפני ראש השנה גם כן, אף שלא מברכין החודש. וטעם שאין מברכים החודש תשרי מובא במהרי"ל (עמ' רע"ט מהדורת מכון ירושלים, דפוס צילום הנפוץ עמ' ל"ח ע"א) וז"ל: "...ואין מברכין חדש שלו בבית הכנסת, דכתיב גבי' בכסה ליום חגנו (תהלים פ"א, ד')", ומובא בלבוש (החור סי' תכ"א סע' א'), ובמשנה ברורה (סי' תי"ז ס"ק א') להלכה, ושם בשער הציון (אות ב') כתב טעם אחר ממה שהבאתי ממהרי"ל לעיל, וז"ל: "ועיקר הטעם

וז"ל: "שבת שמברכין בו ראש חודש אין מזכירין בו נשמות", ושם בשבת שובה (עמ' ש"ג מהדורת מכון ירושלים, דפוס צילום הנפוץ עמ' מ"ב ע"א) כתב, וז"ל: "...ואין מזכירין נשמות... וכלל הוא כל יום שאומר בו יוצר אין מזכירין בו נשמות". וכן מובא בדרכי משה (או"ח סי' תכ"ה אות ג') וז"ל: "כתב מהר"א טירנא במנהגיו (עמ' כ"ט מהדורת מכון ירושלים תש"ס, עמ' ל"א מהדורת מכון ירושלים תשל"ט) ראש חדש שחל להיות בשבת אין אומרים אב הרחמים ולא מזכירין נשמות וכן בשבת שמברכין החדש או כשיש בו חתונה או יום טוב, ויש מקומות שאין אומרים אותו [אלא בין פסח לשבועות ואז אומרים אותו] אפילו כשמברכין החדש... ונראה דאם יש מילה בשבת אין לאמרו דהא לא גרע מיום שמברכין החדש וכן המנהג שלא לאמרו, וכן אין אומרים אותו בכל יום שאין אומרים בו צדקתך וצדקתך צדקתך", ונפסק ברמ"א (סי' רפ"ד סע' ז'). וכן מובא כעין מה שכתוב במהרי"ל במנהגי הרב זלמן יענט (בתוך ספר המנהגים לר' אייזיק טירנא עמ' קע"ד מהדורת מכון ירושלים תש"ס, עמ' קפ"ב מהדורת מכון ירושלים תשל"ט). וכן מובא בנוהג כצאן יוסף (עמ' קס"ב), בסידור יעב"ץ (ח"א עמ' תרפ"ח, ח"ב עמ' תש"ג אשכנז), בסדר עבודת ישראל (עמ' 230), וכן נהגו בק"ק פפד"מ (מנהגים דק"ק ורנקבורט דמיין מכת"י המעין תשרי תשנ"ו עמ' 32), בק"ק פיורדא (סי' ו'), בק"ק אמשטרדם (עמ' רי"ט), בק"ק פוזנא (פנקס בית הכנסת הישן

תקנות ומנהגי החברה קדישא דגמילות חסדים וקברנים ק"ק בעכהאפען

מבוא

בעזרת ה' יתברך

התקנות שלפנינו, נכתבו אף הן על ידי המנהיג הרוחני, החבר ר' אורי שרגא רוזנשטיין זצ"ל, בשנת תרנ"ג, [על פי התאריך המופיע בראש המסמך], בגרמנית [בכתב גוטי], בשילוב כמה מילים בלשון הקודש, שנכתבו באותיות ברורות ומנוקדות. כתב היד מכיל שבעה עמודים [ככל הנראה בגודל התואם דף 4 A של זמנו]. ונספח לפנקס גדול של חברה קדישא דק"ק בעכהאפען, שהכיל רשימה של כל שמות הנפטרים שנקברו בבית החיים של הקהילה, החל משבט תרכ"ז ועד הנקבר האחרון ר' יוסף בן ר' משה האאס מק"ק קרונהיים ביום ג' ד' ניסן תרח"צ (5 אפריל 1938), לכל שם הוקדשה שורה בה הופיעו מלבד שמו [בלשון הקודש ובלשון חול], גם גילו ועירו ויום פטירתו וקבורתו [בתאריך עברי ולועזי]. רשימה זו נערכה גם עקב דרישת חוקי המדינה. ידוע לנו שלפני השואה היה קיים פנקס עתיק של חברה קדישא משנת תק"ט (1749), ועליו כתוב בלשון הקודש: "חברה קדישא דגמילות חסדים וקברנים", ובפנקס שלפנינו רק שם לועזי מופיע: ISRAELITISCHER BEGRÄBNIS-VEREIN BECHHOFFEN [-"חברת הקברנים מבני ישראל בעכהאפען"].

הפנקס שלפנינו שרד בס"ד באורח פלא את השואה ומוראותיה, הפנקס המקורי נמצא כהיום בארכיון האיזורי של "איגוד הקהילות היהודיות בבוואריה" במינכן גרמניה. והעתק ממנו צולם כ - 15 שנה אחרי השואה למיקרופילים, שנשמרו עד ימינו ב"ארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי" (אמת"י HM 430) אשר בירושלים עיה"ק, ותודות לאדיבותם, זוכה אני להעלותם לראשונה על מזבח הדפוס, ותשואות חן להם.

לאחר שצילמתי את התקנות שלחתי העתק מהן למר הרברט דוממפל, היסטוריון מקומי בבעכהאפען, והוא העתיק אותן מכתב גוטי לכתב לטיני, ועל כך תודתי העמוקה. לאחר מכן נהג כי ידידי הרב מרדכי דרפר שליט"א טובת עין מרובה, והקליד לי את כל הפנקס, ותיקן וליבן את הנוסח וצחצחו לזכות את הרבים. גם הקרה ה' לפני את ידידי היקר הרב אריאל שטיין שליט"א שהשקיע עמל רב, שעות על גבי שעות, לשבת עימי במסירות עילאית להעתיק הכל לשפת עבר, על מנת שיהיה נהיר ובהיר לכל דורש, צדקתם תעמוד לעד.

בכל קהילה קדושה בישראל קיימת "חברה קדישא", שמטרתה קודש לעסוק בחסד של אמת לטפל בצרכי הנפטרים וקבורתם. אכן, לא נותרו בידינו פרטים מתקופת הראשונים ולמעלה בקודש אודות מנהגי החברה בפרט, והכנת הנפטר וטהרתו בכלל, אך ידועות לנו מסורות מתקופה מאוחרת יותר, לפני כ-400 שנה

בקירוב נכתבו ספרים כמו: ספר החיים, לר' שמעון ב"ר ישראל יהודה פרנקפורטר (נדפס לראשונה באמשטרדם תס"ג), ספר מעבר יבוק, לר' אהרן ברכיה ב"ר משה ממודינא (נדפס לראשונה במנטובה שפ"ו).

בשנים מאוחרות יותר [לפני 200 שנה לערך], שכללו את השיטה, והחלו לנהל פנקס מסודר, בו נכתבו שמות הנפטרים, תקנות ומנהגים, ואף חשבונות, וכמה מפנקסים אלו ראו את אור הדפוס, כגון: "תקנות החברה קדישא דגומלי חסדים של פרנקפורט דמיין" פפד"מ תר"ן ועוד.

חשיבות רבה ישנה בפרסום התקנות שלפנינו, משתי סיבות עיקריות: הסיבה הראשונה, משום שלא ידוע לנו עד היום על פנקס שמפרט בסדר מופתי כל מנהגי הטהרה וקבורה, דוגמת הפנקס הנוכחי. והסיבה השניה, כי כאמור רואה אני חובה נעימה וקדושה לפרסם גדול דקדוקי הקדמונים בקיום המצוות במסירות נפש ובדייקנות מרובה, שאף על פי שבעכאפדן, עיר קטנה היתה ואנשים בה מעט, מכל מקום לא מנעו אנשי הקהילה כל טירחה, לתעד ולרשום כל פרט כקטן כגדול, כאשר עיני המעיין תחזינה מישרים.

התרגום חפשי, תוך השתדלות אמיצה להישאר צמודים למקור ככל האפשר [רק במקום הכרח גדול הוספנו כמה מילים בסוגריים מרובעות]. כמו כן חילקתי את התקנות לסימנים וסעיפים, והוספתי כותרות. וכבכל עבודת הקונטרס, נעזרתי בידידי הנעלה הרב ראובן אברהם זכאים שליט"א שעמל לערוך את הערותי בלשון צחה וברורה, זכרה לו ה' אלוקיני לטובה.

צינתי מקורות מהטור, שולחן ערוך והרמ"א, ומספרי הפוסקים המאוחרים כהחכמת אדם, וקיצור שולחן ערוך וכהנה, וגם מעט מספרי התשובות. בשעת העריכה היו לפני ספרים העוסקים בענייני חסד של אמת כמו: מעבר יבוק, ספר החיים, גשר החיים, פנקס התקנות של פרנקפורט דמיין, איכענהויזען, קראקא, ולונדון. אם כי, כאמור, שלא כדרכי בשאר חלקי הספר, לא הארכת בהערותי על קונטרס זה.

תפילתי שמהרה יקויים מקרא שכתוב (ישעיהו כ"ה, ח'): "בלע המוות לנצח ומחה ה' אלוקים דמעה מעל כל פנים", ונוכה לראות בנחמת ציון וירושלים, אמן.

שלמה קאטאנקע הלוי

תקנות ומנהגי החברה קדישא דגמילות חסדים וקברנים ק"ק בעכהאפען

דינים (...) ¹ אצל לויא בבעכהאפען

סימן א סדר הכנת הנפטר לטהרה

הכנה לרחיצה

א. עושים הטהרה כדלהלן: מפשיטין כל בגדי המת² [כשהוא שוכב] על מדף הטהרה³, ומכסים הערווה והפה⁴.

1 כאן מופיעות מילים קשות לפיענוח.

ויכסו הברית עם טיכל [-מטפחת], ואחר כך יתחילו לרחוץ". ואף על פי כן הטהרה מועילה דרך בגדיו כשהמים מגיעים לגופו. אולם, בספר תוצאות חיים (רעדלהיים תר"ס עמ' 100) כתב, וז"ל: "והמת בטהרתו יהיה מכוסה בסדין מעל ראשו ועד רגליו, וצריכין להזהר שלא יגלו ממנו דבר שאינו דרך לגלות בחייו, וירחצו אותו על ידי הסדין", ולא מפרש אם כשמנקים הנפטר לפני הרחיצה אם גופו מכוסה או לא.

3 נוהגים להניח הנפטר על מדף טהרה והוא דף מאבן עליו רוחצין ומטהרים המתים. ועיין רמ"א (יו"ד סי' שמ"ט סע' ג') בשם תשובות מהרי"ל (סי' נ"ה).

4 וכעין זה הובא בתוצאות חיים (רעדלהיים תר"ס עמ' 100) וז"ל: "וישימו יד על פיו כששופכין עליו מים כדי שלא יבואו המים בפיו", וכן הובא בספר החיים (הנובר תרנ"ג עמ' 63).

2 מכאן עולה שהנפטר לא מכוסה בסדין בשעת הטהרה, וכן לקמן בספרנו בהל' טהרה וקבורה בימים טובים (סי' י') לא מוזכר חשש סחיטה מחמת הטהרה דרך סדין רק הוזכר חשש סחיטה במגבת. וכן מובא בספר מעבר יבק (מאמר ג' שפתי רננות פרק י"ב) שרוחצים הנפטר כך. בק"ק פפד"מ (תקנות החברה קדישא דגומלי חסדים פפד"מ תר"ן תקנה 21 עמ' 17-18) נהגו שמפשיטים המת מבגדיו כשהוא על מדף הטהרה ומנקים גופו בלי כיסוי, ולאחריו כששופכים עליו המים, בין לרחיצה ובין לטהרה, מכסים הנפטר בסדין ורוחצים אותו דרך הסדין. וכן מפורש בתקנות החבורה קדושה דק"ק קראקא (צורר החיים עמ' קמ"ח) וז"ל: "ויניחו המת על נסר הטהרה פניו למעלה, ופושטין הכתונת יד שמאל תחילה. ואחר כך יפשיטו הכתונת מעל ראשו ואחר כך יד ימין.

הממורבון שהוא קונטרס הזכרות נשמות דק"ק בעכהאפען

מבוא

בעזרת ה' יתברך

הממורבון המקורי אבד בשנות הזעם וחבל על דאבדיו. אבל בחסדי ה' נותרו לפליטה שני העתקים לקונטרס זה: אחד בספרו של מוה"ר ד"ר מנחם ווינברג הי"ד, מכונה בגרמנית: "די מעמארביכער דער יידישען געמענדען אין באיערן" (פפד"מ תרצ"ז עמ' 243-240 מס' 47), שנעתק מהקונטרס המקורי שנכתב על קלף בין השנים תפ"ט-תק"ז [כהשערותו, כיוון שבמקורי אין עמוד שער כנהוג בספרי ממורבון בתקופת כתיבתו]. להלן נאזכר מהדורה זו בשם: "הרב ווינברג". והשני, מקורו במיקרופילם השמור בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים [מס' F 30531 במכון לתצלומי כתבי יד שעל ידי הספריה הנ"ל], שהוא צילום מכתב יד שנמצא במכון להיסטוריה יהודית בוורשא פולין [מס' 693]. הכתב הזהה לספר מנהגי הקהילה, מעיד ששניהם נכתבו על ידי אותו סופר. הכתב יד המיוחד הזה שימש כנראה את הקהילה עד התקופה האחרונה שלפני הגירוש [בשנת תרצ"ח], ומתוכו ערך החזן תפילות "מי שברך", והזכיר נשמות. הספר נכתב באותיות מרובעות יפות, בלי ניקוד, על ארבעה עמודים [כנראה בגודל של A 4]. אולם ההעתק של הרב ווינברג יותר מקיף, וכולל פרטים נוספים כדלהלן: "לכה דודי", מזמור צ"ב ["מזמור שיר ליום השבת"], וצ"ג ["ה' מלך גאות לבש"], סדר עירובי חצירות, "על הכל יתגדל", "מי שברך" למי שעולה לפרשת התוכחה, "יקום פורקן", "הנותן תשועה" [ושם המושל ששמו נכתב ראשון הוא קארל פריעדריך ווילהעלם מארקגראף פאן בראנדענבערג], ברכת החודש, "מי שברך" ל"מתנת יד" הראשון [הפרטי], "מי שברך" למגורשי ק"ק צעשינגען, "מי שברך" ל"מתנת יד" השני [הכללי], "מי שברך" לתענית בה"ב. ובהעתק של המנהיג רוחני החבר ר' אורי שרגא רוזנשטיין מצאתי את החלק של ההזכרות, ו"מי שברך" לעולה לתוכחות [של פרשת "בחוקותי", ופרשת "כי תבוא"] בלבד.

אני מודה לידידי הרב משה אריה גולדשמידט שליט"א (מקריית ספר) שפיענח ותירגם את ההערה שהופיעה בתחילת העתק המנהיג רוחני החבר ר' אורי שרגא רוזנשטיין. וכן לידידי הרב שמואל אליעזר בלון שליט"א (מציריך), שתירגם דברי הרב ווינברג שבדבריו נוספו פרטים בקשר לממורבון הקהילה.

ברצוני לציין כמה פרטים אודות מוה"ר מנחם ווינברג הי"ד: הוא נולד בשנת תרכ"ז בעיירה שנקלנגספלד (באיזור הרספלד-רוטנבורג, הסן). למד בבית ספר יהודי בפולדא, והמשיך לימודיו בשיבות הלברשטט ובית המדרש לרבנים בברלין שם קיבל היתר הוראה. הוא נישא בשנת תרנ"ח למרת יהודית במברגר, בתו של

מוה"ר נתן במברגר זצ"ל שהיה ממלא מקום אביו הגדול מוה"ר יצחק דוב הלוי במברגר אב"ד ור"מ דק"ק ווירצבורג. במשך ארבעים שנה (משנת תרנ"ו עד תרצ"ו) כיהן כרב של הקהילות באיזור אוברפלטיץ (בוואריה). מתחילת רבנותו עד שנת תרע"א היו מקום מושבו וקהילתו הראשית בזלצבורג. אחר כך היתה קהילתו הראשית בניומארקט אין דר אוברפלטיץ. משנת תרצ"א עד תרצ"ו נכנסו תחת רבנותו עוד קהילות והיתה קהילתו הראשית ברגנסבורג, שכולל קהילות אמברג, זולצבאך, זולצברג, פלאס, קאם, ושטראובינג.

נוסף לספרי ממורבוך שהוא הוציא לאור והרבה מאמרים תורנים שכתב, חייבים להזכיר שני ספרים גדולים שלו: ספר היסטוריה של היהודים באוברפלטיץ (ה' כרכים), וספר על הדפוס העברי המפורסם של זולצבאך (ב' כרכים). בשנת תרצ"ו בהיותו כמעט בגיל שבעים עבר לגור בק"ק ווירצבורג, וכיהן כרב דשם משנת תרצ"ח, הוא בין היהודים האחרונים שגרו שם עד שהצוררים לקחוהו משם בשנת תש"ב. הוא ואשתו נאספו בגיטו טרייזינשטט בשנת תש"ג הי"ד.

הרב ווינברג ניסה לקבוע תאריך כתיבת הממורבוך שלפנינו, לאור העובדה שמוזכרות בו נשמות מוה"ר יששכר בערמאן זצ"ל שנפטר בתס"ח (1708), ומוה"ר עקיבא בער זצ"ל שנפטר בתפ"ה (1724), כך שבדאות נכתב הספר אחרי תאריכים אלו, גם נוכח העובדה שהמושל קארל פריעדריך ווילהלם, שהוזכר שם, מלך בין השנים תפ"ט לתקי"ז (1729-1754). גם גירוש קהילת שטיין [שמופיע בסוף הזכרה ראשונה, לקמן אות י"ד] שמוזהה עם "הילפאלטשטיין", שהיהודים כינו אותה בשם שטיין לבד, שאירע בשנת תק"א (1741), ממילא ניתן לשער שכתבתו בין שנת תק"א לתקי"ז (1741-1754). [אולם יתכן שקהילת שטיין היא "שטיין" שליד נירנברג שיהודיה גורשו בסוף תקופת הראשונים, כך שאי אפשר לקבוע מוה"ר תאריך יותר מדויק]. אולם ה"מי שברך" למגורשי קהילת צעשינגען שמופיע בממורבוך יכול בהחלט להוות ראיה, היות וגזירת הגירוש היתה בשנת תק"א [כפי הנראה, כמו הגירוש מקהילת הילפאלטשטיין], נמצא שהממורבוך נכתב בדאות אחרי שנת תק"א.

כבסים עיקרי לעבודתי שימשה העתקת המנהיג הרוחני החבר ר' אורי שרגא רוזנשטיין זצ"ל, וזאת משתי סיבות: האחת, מפני שהוא כתב הכל בלשון הקודש, בשונה מהרב ווינברג שכתב את רוב שמות המקומות והערים בגרמנית, (מלבד נוסחאות ה"מי שברך" למגורשי צעשינגען, וה"מי שברך" לעולה לתוכחה שכתב בלשון הקודש). והסיבה השנייה, מפני שהעתקתו של החבר ר' אורי שרגא רוזנשטיין יותר מקורית ויותר מדויקת, בשל קירבתה לכתב היד. זאת מלבד העובדה שהרב ווינברג העתיק את הקונטרסים בצוק העיתים תחת שלטון הנאצים ימ"ש (הספר הודפס בשנת תרצ"ז ארבע שנים מתחילת שילטונם), מה שמנע ממנו, ככל הנראה, לערוך השוואות מדויקות לכתב היד, בשונה מהחבר ר' אורי שרגא רוזנשטיין שהעתיק את הקונטרס בשנות השלווה כאשר איש תחת גפנו ותחת תאנתו.

עם זאת, יש להפליא ולציין לשבח את מסירות נפשו של הרב ווינברג הי"ד, שטרח ויגע בעישר אצבעותיו להעתיק את ספרי הממרבוך של קהילות בוואריה, ולולי הוא מי יודע אם היה נשאר זכר מהם. זכור הוא האיש לטוב וצדקתו עומדת לעד!

הוספתי אותיות לפני כל קטע בתוך סוגריים מרובעות, למען הסדר הטוב, וגם כדי לאפשר סימונם במפתחות, גם הוספתי כמה כותרות בתוך סוגריים מרובעות לקטעים שלא היו עליהם כותרות. אולם יש לציין שהספרות שנשמנו לפני ההזכרות לכל השבתות (אות י"ג) מקורם בהעתק המנהיג הרוחני החבר ר' אורי שרגא רוזנשטיין עצמו.

לסיום, גם כאן חובתי לציין שמלכתחילה סבור הייתי לכתוב שמות הארצות והקהילות בצורה אחידה לכל אורך החיבור, כמקובל בהרבה ספרים אחרים, אך לצערי לא איסתיעא מילתא. והדנני לכף זכות ידונוהו לכף זכות מן השמים.

שלמה קאטאנקע הלוי

הממורבון¹

שהוא קונטרס הזכרות נשמות דק"ק בעכהאפען²

1 מהו ממורבון?

כל קהילה שאורחותיה הושתתו על מנהג אשכנז - ריינוס, החזיקה ברשותה ספר מיוחד עשוי קלף בבית הכנסת ומכונה בשם "ספר הזכרות נשמות" בלשון הקודש [או "קונטרס הזכרות נשמות", "פנקס הזכרות נשמות" וכדומה], או בכינוי "ממורבון" בלע"ז ["מאמרבון", "ממערבון", "מימורבון" וכדומה]. מוה"ר שמואל דוד מונק הכהן זצ"ל בשו"ת פאת שדך (ח"ב או"ח סי' ע"ו) פירש מילה זו: "כי בלשון צרפת מעמאר פירושו זכרון [כי נשתיירו בידי האשכנזים כמה לשונות מן הזמן שדיברו אבותינו לשון צרפת, כגון טשאלנט לחמין של שבת, או בענשען במקום לברך], אבל אחרי כן לא ידעו את פירושו, כי לא דיברו בלשון צרפת, והיו סבורין שהוא מלשון מאמר [וכן ראיתי ספרי הזכרה ישנים שכתוב עליהם ספר המאמר]. אכן, מצאתי בממורבון הקדום דק"ק נירנבורג (חלק זה נכתב בשנת נ"ז, ונדפס בברלין תרנ"ח עמ' 86-87) כמה הזכרות שמתורגמות ללע"ז [כנראה לצרפתית ישנה], הפותחות בצמד המילים "רמימר די" [שתרגומו היא "זיכור ה'"], מה שמבסס את סברתו שבתרגום קדום הזכרה היא "ממור". ויש טוענים, שהשם "ממורבון", נגזר מהמילה "אלמימורבון" כלומר "ספר ששייך לבימה", כיון שמשתמשים בספר זה בבימה, שכן בקהילות אשכנז וקצת

קהילות אוסטרייך - פולין כינו את הבימה בשם "אלמימר" [מילה שמקורה בערבית]. ובקהילת אלטונה והמבורג (תקנות אלטונה - המבורג - ונזיבק (אה"ו) משנת תמ"ו ותפ"ו, ח"ב המבורג תשל"ג עמ' 13-14) מצאתי שנהגו: "וספר הזכרת נשמות יהי ביד הגבאי צדקה, מסוגר דוקא בשטענד"ר העומד על הבימה, והמפתח ביד גבאי צדקה".

רוב ספרי הממורבון כוללים ג' חלקים:

א. התפילות שאומרים בבית הכנסת על הבימה [ולא בעמוד], ושאר תפילות לא קבועות שאינן מופיעות ב"תפלה של קהל" [סידור מיוחד לש"ץ שנכתב על קלף מיוחד ובו כל התפילות הקבועות לאומן בעמוד] כמו "מי שברך" לעולים לתורה, סדר עירובי חצירות וכדומה.

ב. הזכרת נשמות [הפותחות בנוסח "זיכור אלהים"] של גדולי ישראל, רבני העיר [או רבני האיזור], ראשי ופרנסי העיר, ואנשי הקהילה.

ג. הזכרת נשמות של קהילות שגורשו ונהרגו ומסרו נפשם בגזירות שונות בתולדות עם ישראל, לפי סדר שמות מדינות, ערים, ולפעמים בהזכרת שמות פרטיים של הקדושים.

ספר הממורבון הכי קדום שנותר בידינו הוא של ק"ק נירנבורג, הספר נכתב חלקים חלקים בין השנים נ"ז-קנ"ב (1296-1392), ונדפס

[א. לכה דודי]³

לכה דודי לקראת כלה. פני שבת נקבלה: לכה
 שימור וזכור בדבור אחד. השמיענו אל המיחד. יי אחד ושמו אחד. לשם ולתפארת
 ולתהלה: לכה
 לקראת שבת לכו ונלכה. כי היא מקור הברכה. מראש מקדם נסוכה. סוף מעשה
 במחשבה תחלה: לכה
 מקדש מלך עיר מלוכה. קומי צאי מתוך ההפכה. רב לך שבת בעמק הבכא. והוא יחמול
 עליך חמלה: לכה

בפי יושבי המקומות ההם מעמריין, פירוש
 מזכירין" [ובק"ק וורמיישא הזכירו נשמות
 הקדושים ה' פעמים בשנה, ועיין עוד ספר
 מנהגים דק"ק וורמיישא ח"א בהערת הרב ב"ש
 המבורגר סי' צ"ח עמ' ק"ה הערה 16].

יש קהילות הנוהגות כמנהג אוסטרייך -
 פולין שאף הם חיברו לבתי כנסיות שלהם
 "ממורבוכ" בפרט בקהילות ותיקות [כמו פראג,
 המבורג, וברלין] דוברי גרמנית בעיקר, וכן
 בקהילות הראשונות באנגליה [כמו לונדון,
 אקסטר, פורטסמיוט] שנסדו על ידי יהודים
 יוצאי אשכנז, ורוב רבניהם היו מיוצאי אשכנז.

2 בהעתקה של המנהיג רוחני ר"א רוזנשטיין יש
 הקדמה לממורבוכ, וז"ל: "אבשריפט דער
 הזכרות אויז דעם מאמר-ביכיליין אין בעכהאפען
 בייא וואזערטרידינגען אין בייערן", שתרגומו
 היא: "העתק ההזכרות מתוך קונטרס הזכרות
 נשמות בבעכהאפען ליד וואזערטרידינגען
 בבייערן [-בכוואריה]".

3 התפילות, וה"מי שברך" [חוץ מ"מי שברך"
 למגורשי צעשינגען, ו"מי שברך" לפרשת
 התוכחה] שבממורבוכ, לא נמצאו בנוסחן
 המלא, בספרו של הרב ווינברג, רק ראשי

בברלין תרנ"ח. הרב ד"ר מ. ווינברג רב דק"ק
 ניומארקט אוברפלטץ, חוקר ספרי הממורבוכ
 הראשון בדורו, סובר כמו רבים אחרים
 שממורבוכ זה הוא של ק"ק מיינץ [מגנצא], מפני
 שידוע לנו שלכל הפחות כבר משנת ר"ל (1470)
 נמצא ממורבוכ הנ"ל בק"ק מגנצא ובמשך דורות
 רבים שמרו עליו ככבת עין בעיר זו, עד למלחמת
 העולם השניה [שהוחזק בידי קהל עדת ישורון
 במיינץ, וכיום נמצא בידים פרטיות באנגליה].

מידי שבת בשבתו השתמשו בחלק א. ספר
 "התפילות", ובחלק ב. "להזכרות מקומיות"
 ברוב שבתות השנה חוץ מימי שבת שאין
 אומרים בהן תחנון אילו חלו בימי חול, וחוץ
 משבתות שמברכים החודש. בדרך כלל הזכירו
 רק שלשה הזכרות מהרשימה. [וליתר פרטים
 עיין לעיל חלק מנהגי בית הכנסת סי' א' סע' א'
 בהערה 1]. אולם בחלק ג. "ההזכרות להגזירות
 והקדושים" השתמשו רק פעמיים בשנה, בשבת
 שלפני שבועות ובשבת שלפני תשעה באב
 המכונות "שווארץ שבת" [-שבת שחורה], ועיין
 לקמן אודות זה בהערות 65-66. ובשו"ת פאת
 שדך (שם) כתב, וז"ל: "דשבתות ההם היו
 רגילים להזכיר כל שמות המקומות שהיו בהם
 גזירות תתנ"ו ושאר גזירות, ודבר זה היה נקרא

התנערי מעפר קומי. לבשי בגדי תפארתך עמי. על יד בן ישי בית הלחמי. קרבה אל נפשי גאלה: לכה

התעוררי התעוררי. כי בא אורך קומי אורי. עורי עורי שיר דברי. כבוד יי עליך נגלה: לכה

לא תבושי ולא תכלמי. מה תשתוחחי ומה תהמי. בך יחסו עניי עמי. ונבנתה העיר על תלה: לכה

והיו למשסה שאסיך. ורחקו כל מבלעיד. ישיש עליך אלהיך. כמשוש חתן על כלה: לכה
ימין ושמאל תפרוצי. ואת יי תעריצי. על יד איש בן פרצי. ונשמחה ונגילה: לכה
בואי בשלום עטרת בעלה. גם בשמחה ובצחלה. תוך אמוני עם סגלה. בואי כלה. בואי
כלה: לכה⁴

צ"ב), ו"ה' מלך" (שם צ"ג). אך יש מנהג שהש"ץ אומר כל "סדר קבלת שבת" נמ"לכו נרננה" עד "ברכו" בבימה ולא בעמוד. אולם, כנראה שבקהילת בעכהאפען, כמו בהרבה קהילות אשכנז, אמרו המזמורים שלפני "לכה דודי" בעמוד, ואחד הטעמים לכך, כיון שבלאו הכי אומרים בקביעות תהלים מהעמוד, אמירתם בעמוד לא מצביעה שאמירתם היא חלק מהתפילות הקבועות. כי יש לציין שברוב קהילות אשכנז נהגו לומר כל בוקר תהלים, לכן כליל שבת נהגו לומר גם פרקים אלו על העמוד לציין שאומרים פרקים אלו כהוספה לאמירת תהלים הרגילה, ולא כחלק מהתפילות הקבועות. ויש שינוי אחר שנהגו בכמה קהילות והוא, שהש"ץ לא מתעטף בטלית בשעת אמירת "סדר קבלת שבת" ללמוד בצורה יותר בולטת שאין אמירתם חלק מהתפילות הקבועות.

ובספר דברי קהלת (עמ' 60-62) ישנו תיאור מורחב [מיוחס לשנת תקע"ה] ומענין אודות קבלת השבת בקהילת פפד"מ, וז"ל: "בערב הלכו אנשים לבית הכנסת הישן להתפלל מנחה..., אחר תפלת י"ח בקול אומר המתפלל בקול [שהוא האיש המיוחד לאמירת תהלים

פרקים, והשלמתי התפילות על פי נוסחאות של סידורים ישנים, בהתבסס על עבודתו המקיפה בחקר נוסחאות ישנות של קהילות אשכנז ואוסטרייך - פולין מתחילת הדפוס עד ימינו, של הרב דוד כהן בסידורו "אזור אליהו" (מהדורת ירושלים תשס"ד), שהנוסחאות שאסף מתאימות לתקופה בה נכתב הכתב יד של ספר המנהגים דנן. וחלק אחר העתקתי ממחזור הדרת קודש כמנהג אשכנז (חלק א', זולצבאך תנ"ט) שהיו הכי מפורסמים ושימושיים באשכנז, כמו סידוריו ומחזוריו של החכם וואלף היידנהיים שנדפסו ברעלדהיים בתקופתו, ועד ימינו משמשים בקהילות יוצאי אשכנז.

4 סדר קבלת שבת

רוב התפילות המופיעות בממורכוך נאמרו בבימה. מאז שרוב קהילות האשכנזים החלו לנהוג באמירת "סדר קבלת שבת" מצאנו שרצו להבדיל בין התפילות הקבועות לסדר תפילה חדשה זו. לשם כך נהגו כמה שינויים בצורת אמירתה, וגם שינו מקום עמידת הש"ץ. בק"ק בעכהאפען נהגו שהש"ץ אומר בבימה הפיוט "לכה דודי", "מזמור שיר ליום השבת" (תהלים

בבקר] קדיש תתקבל, ואחר כך אומר בנגון ידוע הפסוק הראשון של מזמור צ"ה לכו נרננה עד ישענו, וקהל אומרים הפסוק שאחריו, וכן אומרים חזן וקהל פסוק נגד פסוק מכל מזמורי צ"ה עד סוף צ"ט, ומזמור כ"ט..., ואחר שאמרו קהל הפסוק האחרון אומרו גם חזן בנגון ידוע... ואחר כך אחד מחזני הקהלה העובר לפני התבה בערבית מנגן על המגדל שקוראים שם בתורה בלי טלית, להורות שאין זה מעיקר התפלה, לכה דודי וכו' בנגון נבחר... אחר כך קהל מזמור שיר עד לאורך ימים, חזן עדותך עד סופו..., אז הלך השמש לחצר שלפני ב' בתי כנסיות ודפק בדלתותיהם להודיע שעתה זמן תפלת מנחה, כי סדר קבלת שבת הנ"ל לא קבלו זקני פרנקפורט למנהג הקהלה [ועל כן לא נאמר לכה דודי וכו'] לפני התבה כי אם על המגדל בלי עטוף טלית..., רק יחידים נהגו לאמרו... ולפי שאין ראוי לקבל שבת קודם תפלת מנחה, התפללו יחידים סגלה האלה גם מנחה לעצמם לפני הסדר הנ"ל... וזאת הסניפה שבבית הכנסת החדש לא אמרו סדר קבלת שבת, כי היחידים שרצו לאמרו הלכו לבית הכנסת הישן לפני זמן תפלה ואמרוהו שם. אחר שדפק השמש בדלתי בית הכנסת כנ"ל, התעטפו חזני הקהלה והתפללו עם קהל מנחה בב' בתי הכנסיות כסדר שהתפללו היחידים בישן לפני קבלת שבת. ובית הרחבה הובא שם (עמ' 204) וז"ל: "ובכל ערב שבת בתפלת מנחה הראשונה לא עמד המיוחד במקום מעמד כל עובר לפני התבה, שהוא לפני הקרש המחובר לתבה..., כי אם לפני התבה סמוך לקרש בצד דרומי... נראה לי ששנוי המקום מראה שאין זאת תפלת הקהל, כי אם תפלת יחידים המאחרים, או המדקדקים יותר להוסיף דבר... ויותר מזה שינו בכל בית הכנסת מקום המנגן שיר לכה דודי... לפי שאיננו תפלה" [ושם (עמ' 35-36) אודות ה"קרש"

ותפקידו: "בב' בתי הכנסיות היה קרש מחובר בתובה בקצהו הא' לדרום ובקצהו האחר מברית לתבה בצד צפון, ובעת התפלה מונח עליו סדור תפלה הגדול, וחזן עומד לפניו, ובסוף תפלה בקול הוריד חזן את הקרש על ידי משיכת הברית לאחור, ובזה נעשה פתח ממקום מעמד חזן בתבה לארון הקדש". ובק"ק אמשטרדם (עמ' כ"ה) נהגו לשנות מקום עמידת הש"ץ, וז"ל: "אחר לכו נרננה הולך החזן דרך שמאל לבימה מצד ימין הבימה ומתחיל שם לכה דודי ואחר כך שני המזמורים" וכן נוהגים בק"ק ובית המדרש גלדרס גרין (עמ' ח'): "והש"ץ הולך לבימה ומנגן לכה דודי, מזמור שיר ליום השבת, ה' מלך", בק"ק עדת ישראל צפון לונדון [סטמפורד היל], ובק"ק עדת ישראל הענדון [לונדון]. וכן ראיתי נוהגים בק"ק עדת ישורון מנשסטר [ושם הש"ץ גם לא מתעטף בטלית כל "סדר קבלת שבת", וכן נהגו בק"ק המבורג (עיי' נתיב בינה ח"א עמ' 140)].

ומצאתי בספרו האחרון של הרב מ. ווינברג "די מעמארביכער דער יידישען געמענדען אין באיערן" (פפד"מ תרצ"ז) שהעתיק מכמה ספרי ממורבוכ שנכתבו בקהילות באיזור בוואריה, בהן צויין שאמרו "לכה דודי" וב' המזמורים והן: בק"ק רימפר [נכתב בשנת תק"ב] (עמ' 88), בק"ק נידרווערן [נכתב בשנת תקכ"ב] (עמ' 100), בק"ק מרקברייט [נכתב בשנת תקנ"ב] (עמ' 123), בק"ק שוואבך [נכתב בסביבות שנת תק"י] (עמ' 225), בק"ק ואשרטריינגען [נכתב בשנת תק"ץ] (עמ' 248), ובק"ק קליינאייכשט נכתב שאמרו "לכה דודי" בלבד [נכתב בשנת תקצ"ב] (עמ' 138). בספר הראשון של הרב ווינברג ("אונטערזוכונגען איבער דאז וועזען דעז מעמארבוכעס" פפד"מ תרפ"ד) הובא שבממורבוכ של בית המדרש

[ב. מזמור צ"ב]

מזמור שיר ליום השבת: טוב להודות ליי ולזמר לשמך עליון: להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות: עלי עשור ועלי נבל עלי הגיון בכנור: כי שמחתני יי בפעלך במעשי ידיך ארנן: מה גדלו מעשיך יי מאד עמקו מחשבתך: איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת: בפרח רשעים כמו עשב ויציצו כל פעלי און להשמדם עדי עד: ואתה מרום לעלם יי: כי הנה איביך יי כי הנה איביך יאבדו ותפרדו כל פעלי און: ותרם כראים קרני בלתי בשמן רענן: ותבט עיני בשורי בקמים עלי מרעים תשמענה אזני: צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה: שתולים בבית יי בחצרות אלהינו יפריחו: עוד יגובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו: להגיד כי ישר יי צורי ולא עולתה בו:

לאברהם תשנ"ו סי' צ"ד עמ' תקנ"ה) הובא שאומרים כל "סדר קבלת שבת" מהבימה, וז"ל: "אחר תפלת מנחה הש"ץ מנגן על הבימה לכו נרננה פסוק בפסוק עם הקהל עד סוף מזמור לדוד, קדיש יתום, לכה דודי, מזמור שיר ליום השבת, ה' מלך, קדיש יתום". וכן משמע מספר נוהג כצאן יוסף (עמ' קנ"ו) שכתב, וז"ל: "עומד החזן על הבימה ומקבל שבת", וכן בממורבך דק"ק צירנדארף ("די מעמארביכער דער יידישען געמענדען אין באיערן", הרב מ. ווינברג, פפד"מ תרצ"ז עמ' 252) שנכתב פסקי פסקי בין השנים ש"ס-תר"ה, נכתב כל סדר קבלת שבת מ"לכו נרננה" עד "ברכו". וגם כיום בהרבה בתי כנסת וישיבות בירושלים וברחבי ארץ ישראל נוהגים שהחזן עומד על הבימה כל "סדר קבלת שבת". וכן הביא מוה"ר שמואל דוד מונק זצ"ל (שו"ת פאת שדך ח"ב, קונטרס תורת אמן עמ' י') ומבאר: "הטעם כדי להורות שאין אמירת המזמורים חיוב אלא מנהג". וכן מצאתי עדות מלפני מאתיים ושישים שנה על מנהג ק"ק לונדון, שהחזן מתפלל כל "סדר קבלת שבת" מהבימה ולא מהעמוד (גמליאל בן פדהצור לונדון תצ"ח ח"ב עמ' 122).

דקהילת פיורדא "הקלויז" [שנכתב בשנת ת"ל] נזכרו "לכה דודי" ותהלים פרק צ"ב בלבד (עמ' 13). ובשל בית הכנסת "מאננהימער" שבק"ק פיורדא [שנכתב בין השנים תט"ז-ת"ס] (עמ' 14-15) הובא כל סדר קבלת שבת מ"לכו נרננה" (תהלים צ"ה) כולל "לכה דודי" והמזמורים שלאחריו, וכן הפיוט "בר יוחאי" במלואו [כמו קהילות התימנים שנוהגים לשורר פיוט זה ב"סדר קבלת שבת" שלהם, ראה התכלאל המבואר לימות השנה (נוסח בלדי ח"א, מכון שתילי זתים בני ברק תשס"ו, עמ' קפ"ד-קפ"ו)]. וראיתי גם בספר יוסף אומץ (סי' תקפ"ט עמ' 125) שרמז לפיוט זה ב"סדר קבלת שבת": "השיר שמוזכר בו בן יוחאי אינני אומר לרוב עומקו בקבלה", מובן מדבריו שהפיוט "בר יוחאי" יש שראו בו חלק מ"סדר קבלת שבת" המקורי. וכן נדפס הפיוט "בר יוחאי" אחרי "לכה דודי" בסדור תיקון שלמה [לר' שלמה זלמן לונדון] (אמשטרדם תקע"ה עמ' ל"ג ע"א), ומעניין שבדפוס רעדלהיים מהדורת תרט"ז, אין זכר לפיוט "בר יוחאי" כלל. ובקהל עדת ישראל ברלין (מנהגי בית הכנסת דקהל עדת ישראל פה בערלין עמ' ח', חקרי מנהגים סי' צ"ה עמ' 67, קובץ זכור

[יב. מי שברך למגורשי ק"ק צעשינגען²³]

בכל שבת שמברכים ראש חודש אומרים לאחר 'אשרי' ה'מי שברך' זה²⁴:
בשבתות שמברכין בהן החודש, וכן בשבת שקודם ראש השנה אף שאין מברכים בה החודש, אומרים²⁵:
אן לעטצמערען, אויך אן דעם שבת פאר ראש השנה, אבוואהל מאן דא ניכט ראש חודש בענשט, זאגט מאן פאלגענדעז:
מי שברך אבותינו אברהם יצחק ויעקב הוא יברך את המגורשי צעשינגען, בעבור
שיגדבו את לבם ונדרו את כלי הקדש²⁶ שלהם בבית הכנסת שלנו פה ק"ק בעכהאפען²⁷,
בשיכר זה תהא נשמתם צרורה בצרור החיים עם נשמת אברהם יצחק ויעקב שיה רבקה
רחל ולאה עם שאר צדיקים שיבגן עדן אמז:

[יג. הזכרות לשבתות השנה]

נוהגין שבימים שאומרים תחנון בחול, אומרים בשבת שלש הזכרות אחרי 'הנותן תשועה'²⁸, למעט
שבתות שאומרים בהם 'ויצר' [-פיוטים בברכות קריאת שמע]²⁹, ובשבתות שמברכין בהם החודש³⁰.

25 הכותרת על פי העתקתו של המנהיג רוחני
ר"א רוזנשטיין. ובהעתקת הרב ווינברג כתב
שאינן אומרים ההזכרות בימי חודש אלול, אבל
אומרים ההזכרות אלו בשאר שבתות, אף
כשחלה השבת ביום שאילו היה יום חול לא היו
אומרים תחנון. עיין לעיל חלק א' מנהגי בית
הכנסת סי' א' שבת סע' ג'-ד', וההערות
בממורבוך מקבילות לסעיפים שם בספר
המנהגים.

26 לפי העתקה של הרב ווינברג: "הקודש".

27 לפי העתקה של הרב ווינברג: "בעכהופין".

28 ועיין לעיל חלק א' מנהגי בית הכנסת אודות
מנהג זה בהערה 1.

29 בהעתקה של הרב ווינברג כתב שאין
אומרים הזכרות בימי חודש אלול, אבל אומרים
הזכרות אלו בשאר שבתות, אף שאם היו חלים
בימי חול לא היו אומרים בהם תחנון.

23 היהודים גורשו מק"ק צעשינגען בשנת
תק"א (1741). הרב ווינברג בספרו מציין
שעקרונית אין אומרים "מי שברך" לאנשים
שכבר נפטרו לבית עולמם [אבל אומרים נוסח
של הזכרות], אם כן מהזכרת שמם במי שברך
ויש להוכיח שמגורשי צעשינגען היו בין החיים
בתקופת כתיבת הממורבוך. אלא שבחלק שני
של ה"מי שברך" מוזכרים גם נשמות אנשי
צעשינגען, ומן הסתם יטעין הרב ווינברג
שאחרי שכל המגורשים נפטרו אכן שינו נוסח
ה"מי שברך" להזכיר נשמתם, והשאירו את חלק
הראשון כנוסח המקורי, כי נותרו מהם בין
החיים, כי אם כבר לא נמצא בתקופת כתיבת
הממורבוך מי מהם כל הנוסח משתנה, ופותח
ב: "יזכור..." כנהוג. ועיין לעיל במבוא היסטורי
פרטים נרחבים אודות קהילה זו, גירוש, והכלי
קודש שהובאו לק"ק בעכהאפען.

24 הכותרת מההעתקה של הרב ווינברג.

דאזס, עז מנהג איזט, אן יעדען שבת, ווא מאן תחנון זאגען ווירדע, ווענן עג אין וואכענטאג ווארע, דרייא הזכרות צו זאגען אונד צוואר נאך 'הנותן תשועה', נאך אויזגענאמען דיע שבתות, אן דענען מאן 'יוצר' זאגט אונד דיע שבתות, אן דענען מאן מברכין החדש איזט ראש חודש בענשט.
הזכרות³¹:

1. יזכור אלקים את נשמת רבנו גרשום מאור הגולה³², בעבור שעשה תקנות וסיגות הרבה, וטובות לישראל, וגדר פרצות³³, והרביץ תורה בישראל, בשכר זה תהא נשמתו

30 ועיין לעיל אודות מנהג זה בחלק א' מנהגי בית הכנסת הערה 2.

31 הרב ווינברג מעיר ששמות הגדולים שמוזכרים כאן אינם מפתיעים, ומופיעים בכל ספרי הממורבוכ הקלאסיים. ציינתי פרטים קצרים מקורות חיהם של הגדולים ברשימה זו, כולל תאריכים ושמות של רבותיהם ותלמידיהם. ומצאתי בסיס לעבודתי מפרקי מבוא לספר שבלי הלקט ח"ב מהדורת מכון ירושלים תשמ"ח, שכתב המהדיר הרב שמחה חסידה (פרק ח' 'אישים ותקופות' עמ' 86-72).

ואגב, ראוי לציין לדברי ר' דניאל גולדשמידט (עמ' כ"ו מחזור לימים הנוראים לפי מנהג בני אשכנז לכל ענפיהם, ח"ב יום כפור, ירושלים תש"ל) השייכים לעניננו, וז"ל: "הנוסח הנהוג בהזכרת נשמות: יזכר אלהים נשמת אבא מורי פלוני בן פלוני שהלך לעולמו.... לקוח מספרי הזכרונות שבקהלות (בלועזית: מימורבוכ), והיה מיועד להיקרא בשעת הזכרת נשמות, לבסוף השתמשו בו כבתפלה פרטית. נוסח: אל מלא רחמים, הנפוץ כיום בפרט בקהלות מזרח אירופה נזכר לראשונה בקשר לגזירות ת"ח ות"ט, וייתכן שמשם מוצאו".

32 רבינו גרשום ב"ר יהודה אב"ד וראש ישיבת מגנצא (אשכנז), נולד בק"ק מיץ (צרפת) ד'תש"ך (960) ונפטר בק"ק מגנצא ד'ת"ת (1040) [או ד'תשפ"ח (1028)]. תלמיד רבינו האי גאון, רבינו חננאל, ורבינו יהודה ב"ר מאיר הכהן הזקן ["רבינו ליאונטין"]. חיבר פירוש לכל התלמוד [חלקו נדפס בש"ס ווילנא], ולמשניות סדר קדשים, וספר על הל' טריפות, תשובות, סליחות [המפורסם שבהם הפזמון "זכור ברית אברהם..."], ופיוטים. מתלמידיו: רבינו אליעזר הגדול, רבינו יהודה הכהן [בעל "ספר הדינים"], רבינו שמעון ב"ר יצחק, רבינו יהודה הגדול [ראש הנהרגים על קידוש ה'], ורבותיו של רש"י שהם רבינו יעקב בן יקר, ורבינו יצחק ב"ר יהודה. גם בממורבוכ הקדום דק"ק נירנבורג (חלק זה נכתב בשנת נ"ז, ונדפס בברלין תרנ"ח עמ' 86), ובממורבוכ הקדום דק"ק וורמיישא (ספר הזכרת נשמות קהלת וורמיישא קבץ על יד שנה ג' חברת מקיצי נרדמים ברלין תרמ"ז עמ' 7) מופיעה הזכרה לרבינו גרשום.

33 תיקן תקנות הידועות: "חרם דרבינו גרשום", רשימת תקנות אלו הובאה בכמה ספרי הראשונים א. מחזור ויטרי (ח"ב עמ' 797-799 מהדורת נירנבערג תרפ"ג), ב. שו"ת מהר"ם

צרוּרָה בצרור החיים עם נשמת אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה ועם שאר צדיקים שבגן עדן אמץ:

2. יזכור אלקים את נשמת רבנו שמעון הגדול³⁴ ואת חבריו³⁵, בעבור שתקנו ויסדו שירות ותשבחות³⁶ לקל, והרבין תורה בישראל, והוציא אנוסים וספרי תורות מידי נכרים³⁷, בשכר זה תהא נשמתם צרוּרָה בצרור החיים עם נשמת אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל ולאה ועם שאר צדיקים שבגן עדן אמץ:

3. יזכור אלקים את נשמת רבנו שלמה בר יצחק מטרויס³⁸, בעבור שהאיר עיני הגולה

נרדמים ברלין תרמ"ז עמ' 7) מופיעה גם הזכרה לרבינו שמעון הגדול.

35 כוונתו לשאר מחברי הפיוטים וסליחות שפעלו בתקופתו באשכנז.

36 חיבר סליחות, פיוטים וזמירות. יותר מי"ב מפיוטיו הפכו חלק בלתי נפרד מתפילות קהילות האשכנזים בימים נוראים, גם חיבר הזמר "ברוך ה' יום יום" הידוע, ועוד רבים נוספים. שרידים מפיוטיו נדפסו בספר "פיוטי רבינו שמעון בן יצחק" (ברלין-ירושלים תרצ"ז).

37 רבינו שמעון הגדול הרבה בדרישת טוב לעמו, ולא אחת נשלח למלכי אומות העולם וגלחים חשובים להעביר מחשבתם הרעה, ופדה והציל יהודים רבים מגזירות קשות ורעות.

38 רש"י, אב בית דין וראש ישיבת ק"ק וורמיישא (אשכנז). נולד בק"ק טרויש (צרפת) ד'ת"ת (1040), ונפטר בק"ק טרויש ד'תתס"ה (1105). תלמיד רבינו יעקב ב"ר יקר, רבינו יצחק ב"ר יהודה, ורבינו יצחק הלוי [שהיו מתלמידי רבינו גרשום מאור הגולה]. גם בממורבוך הקדום דק"ק נירנבורג (חלק זה נכתב בשנת נ"ז, ונדפס בברלין תרנ"ח עמ' 86),

מרוטנבורג (דפוס פראג סי' קנ"ג, תתרכ"ב), ג. כל בו (סי' קי"ו), ד. אורחות חיים מכת"י (אינציקלופדיה תלמודית כרך י"ז בנספח עמ' תשס"ה-תשס"ח), ה. עץ חיים לר' יעקב חזן מלונדרין (ח"ג עמ' שי"ח), ו. שו"ת מהר"ם מיניץ (סי' ק"ב) [רשימה זו מופיעה באינציקלופדיה תלמודית כרך י"ז עמ' תשס"א-תשס"ב]. וכן מצאתי רשימת חרמיו בשו"ת ר' יהודה מילר (ח"א סי' ר"ד), ועיין עוד באינציקלופדיה תלמודית (כרך י"ז בנספח עמ' תשנ"ז-תשע"ב, וערך "חרם דרבנו גרשום" עמ' שע"ח-תנ"ד), וב"מבוא לספר הראב"ה" לר' אביגדור אפטוביצר (פרק ח' עמ' 330-335).

34 רבינו שמעון הגדול ב"ר יצחק בן אבון, היה חבר בית דין דק"ק מייניץ [יחד עם רבינו גרשום מאור הגולה], נולד בק"ק מגנצא ד'תש"י (950), ונפטר בק"ק מגנצא ד'תש"פ (1020) [לא ידועה לנו שנת פטירתו בבירור], ויתכן שנפטר בגזירות ד'תתנ"ו (1096). תלמיד רב אלפס [הרי"ף]. מתלמידיו רבינו אליעזר הגדול, ורבינו יקר [אבי רבינו יעקב]. גם בממורבוך הקדום דק"ק נירנבורג (חלק זה נכתב בשנת נ"ז, ונדפס בברלין תרנ"ח עמ' 86), ובממורבוך הקדום דק"ק וורמיישא (ספר הזכרת נשמות קהלת וורמיישא קבץ על יד שנה ג' חברת מקיצי

נספח א

תפילות ותחינות שנכתבו בתוך קונטרס המנהגים

תפלה לפני לימוד התורה

א. תפלה נאה קודם הלימוד¹:

רבון העולמים, אתה בראת את האדם עפר מן האדמה ונפחת באפיו נשמת רוח חיים חלק (אלקה) [אלוה] ממעל, וגם בראת יצר הרע בכדי שיוכל האדם לקבל שכר אם יכבוש את יצרו, ולזאת נתת לנו תורתך הקדושה להכנעת יצר הרע תחת כפות רגלינו². וגם תספיק לי מזונות ומזונות אנשי ביתי ברו[ן]ח ולא בצמצום, בכדי שנוכל לעסוק בתורתך בלי שום (תרדת) [טרדת] ודאגת פרנסה. ויהא לימודי נחת רוח לפני כסא כבודך, ואזכה לחזות את פניך אחר פטירתי מן העולם, ואל תקחני מן העולם הזה קודם זמני בכדי שאוכל לתקן את שחתתי³, לתקן את נשמתי על ידי לימוד תורתך, אמן סלה.

תפלה בעד מעוברת בחודש השביעי ללידתה

ב. בעד אשה מעוברת בחודש ז'⁴:

יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אבותי, שתקל מעל האשה פב"פ את צער עיבורה, ותוסיף ותתן לה כח בכל ימי העבור שלא יותש כחה ולא כח העוב(ו)ר בשום דבר בעולם, ותציל אותה מפתקה של חוה, 'הרבה ארבה עצבונך והרונך

1. לא זכיתי למצוא מקור לתחינה זו.

2. כנראה חסרות כאן שורה או שורות.

3. אולי כוונתו שחתי, מלשון השחתה וגם הוא ענין חטא. ומכאן כנראה חסרות גם כן כמה תיבות.

4. הובא בספר מענה לשון סימן ל"א (לעמבערג תרי"ב עמ' ל"ח ע"ב-ל"ט ע"ב) התחינה המקורית שנדפסה שם יותר ארוכה וגם נתקנה לאמירה על ידי האשה עצמה, וכאן שינו הלשונות כדי לאפשר אמירתה על ידי בעלה או מתפלל אחר. כן נדפסה התחינה המקורית בספר ליקוטי צבי (זולצבאך תקנ"ז עמ' קל"ח), ושם יש כותרת לתחינה, וז"ל: "המנהג לבקש מתלמיד חכם שיבקש רחמים על אשה מעוברת, ויתן צדקה ללומדי תורה", ובסדר עבודת ישראל (עמ' 162) כ"תחנה שיתפלל הבעל על אשתו" עם שינויים קלים.

נספח ב

תפילות ותחינות שעיטרו את מבנה בית הכנסת דק"ק בעכהאפען¹
על ידי הצייר ר' אליעזר זוסמן כ"ץ²

בעיגול באמצע התקרה נכתב:

השמים שמים ליו.³ והארץ נתן לבני אדם⁴ לפרט⁵

1. כללים להערות:

הראשי תיבות וקיצורים נפתחו בתוך הטקסט, אף בלי שצויין זאת במקומם.

במקום שהיו חסרים או מטושטשים קטעים מהתפילות הוספתי הקטעים החסרים האלו בתוך סוגריים מרובעים כזה: [].

טעויות סופר בולטות תקנתי ושמתי הטעות בתוך סוגריים בחצאי עגול כזה: (), ואת התיקון בתוך סוגריים מסולסלות כזה: { }.

בכמה מקומות, רגילים לכתוב בכתב מלא (כנראה לשם ניקוד), למשל: יו"ד במקום סגול כמו: איפשר, וחולם במקום קמץ כמו: צדיק כתומר יפרח, הפטורה ועוד.

2. העתק זה והערות נכתב על ידי שלמה קאטאנקע הלוי בעזרת תצלומים ישנים של בית הכנסת, והגהה ועריכה לשונית מעשה אומן הרב ראובן אברהם זכאים.

3. שם ה' מופיע (כנראה מטעמי קדושת כתיבתו בשלימות) כשני יודי"ן סמוכין זה לזה, שהן קיצור של שמות הוי"ה ואדנות (האות הראשונה של שם הוי"ה, והאחרונה של שם אדנות). בתקופתו של הצייר, כמופיע בספרים הקדומים, נוספה גם האות ו' ליד שני היודי"ן, להורות על הצירוף המספרי שלהם: 26, כמניין שם הוי"ה ב"ה. (ישנם, עד היום, בתי כנסיות ובתי מדרשות שבלוחות שמעל ארון הקודש נכתב בסגנון הזה, לדוגמא, ישיבת מיר בירושלים).

4. תהלים קט"ו: ט"ז.

5. ץ' ת' ב' = שנת תצ"ב לפרט קטן.

כותל מזרח

למעלה מצד שמאל:

בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך יי⁶

למעלה:

פתחו (לי) שערי {ם} (צדק) ויבא גוי צדיק שומר אמונים⁷ אל תקרא⁸ שומר אמונים אלא שאומרים אמנים⁹ אמר רבי יהושע בן לוי כל העונה אמן¹⁰ ב[כל כחו קורעין לו גזר דינו]¹¹

במסגרת א' מימין הארון קודש:

ואני ברוב חסדך אבא בית(י)ך בזכות אברהם שנקרא איש חסד. אשתחוה אל היכל קדש(י)ך בזכות יצחק שנעקד על גבי המזבח במקום קדוש. ביראת(י)ך בזכות יעקב שנאמר מה נורא המקום הזה¹² רבונו של עולם בזכות ג' אבות אבוא להתפלל לפניך בזכותם ת(י)קבל תפילתי ויעשה כתר לראשך על ידי מטטרון שר הפנים¹³

בעיגול מתחתיו:

דאש אלהיכם זאגט מען אן שבת ר[אש חודש]¹⁴ אלהיכם יזריח שמשו שבעתים בגבורתו

6. תהלים צ"ח: ו'.

7. ישעיה כ"ו: ב'.

8. בגמרא שלפנינו איתא 'תיקרי'.

9. בגמרא שלפנינו איתא 'אמן'.

10. בגמרא שלפנינו נוסף: 'יהא שמיה רבא מברך'.

11. שבת קיט:

12. בראשית כ"ח: י"ז.

13. תפילה זו נמצאת בספר קיצור של"ה מסכת חולין ריש עניני תפלה.

14. =ה'אלקיהם' זה אומרים בשבת ראש חודש.

נוסחאות פיוט זה שפותח במילה: 'אלוקיהם' היה נהוג לאומרו בשבתות מיוחדות בתוך הקדושה של

נספח ג

שאלה שנשלחה מבעכהאפען ותשובה בענין דין קדימה בקדישים¹
 שנכתבה לפני יותר ממאתיים וחמישים שנה
 (שייכת לחלק א' פרק כ"ט בספרינו 'מנהגי בית הכנסת')²

שאלת

מוה"ר שלמה ב"ר נחמן אריה [ליב] מקעלין זצ"ל³
 מחבר ספר 'יריעות שלמה' (כתב יד)
 מורה צדק בק"ק שנייטאך
 ולאחריו רב דק"ק בעכהאפען

(בגב המכתב הכתובת:)

לטרילינגן⁴

ליד הרמה והגדולה, הרי הוא האלוף העמק(י)ן הגדול, החריף ובקי בכל חדרי
 התורה, הדיין המצוין כבוד שלום תורתו מהור"ר יוסף נר"ו

וחרם לזרים⁵

(גוף המכתב:)

ב"ה ה' שבט תקי"ז בעכהופין

ויוסף הוא השליט המושל בתורת רבו⁶, הרי הוא העמק(י)ן הגדול, המופלא
 בתורה ובחסידות, הדיין מצו(ו)ין, התורני והרבני, עוקר הרים, פאר הדור, כבוד
 שלום תורתו מהור"ר יוסף נר"ו

1. ההערות נכתבו בסעייתא דשמיא על ידי. והגהה, פיסוק, ועריכה לשונית של ההערות על ידי הרב
 ראובן אברהם זכאים.

2. בשעה שחלק גדול של הספר הנוכחי היה בהכנה לדפוס, שלח לי מוה"ר יום טוב ליפא ראקאו
 שליט"א, רב בית הכנסת 'היכל התורה' צפון-לונדון, צילום כתב יד של שאלה ותשובה זו. ואני רואה
 בזה השגחה פרטית מיוחדת, היות והוא מוסיף הרבה נופך לידיעותינו על מנהגי ה'קדיש' של

ביבליוגרפיה

רשימת הספרים ומחבריהם המובאים בספר

לפעמים ציינתי מקום ותאריך ההדפסה של הספר, אך אין זה אלא למראה מקום. שכן לעיתים השתמשתי בכמה מהדורות שונות של אותו ספר. כמו כן לא תמיד הזכרתי בביבליוגרפיה ספרים שהוזכרו בתוך דברי הספרים שהזכרתי כאן.

א

אבודרהם השלם לר' דוד ב"ר יוסף אבודרהם מבוואר ע"ר שלמה אהרון ורטהיימר ירושלים תשכ"ג

אגרות משה ח' חלקים לר' משה פיינשטיין

אדרא זוטא

אונטערזוכונגען איבער דאז וועזען דעז מעמארבוכעס לר' מנחם ווינברג [גרמנית] פפד"מ תרפ"ד

Untersuchungen über das Wesen des Memorbuches

אוצר הברית ד' חלקים לר' יוסף דוב ויסברג ירושלים

אוצר הספרים לר' יצחק אייזיק בן יעקב ווילנא תרל"ז-תר"ם

אור אמת [בתוך ספר מנהגי אמשטרדם] לר' יוסף אשר למל [לעמענס] אב"ד דק"ק האג

אור זרוע לר' יצחק ב"ר משה מווינא

אורחות חיים לר' אהרון הכהן מלונגיל ג' חלקים

אורחות חיים לר' חיים באכנר מק"ק קראקא [דפוס ראשון קראקא תי"ד] מכון זכרון אהרון ירושלים תשס"ג

אורחות רבינו [בעל הקהלות יעקב] ה' חלקים לר' א. הלוי הורביץ בני ברק

איכה רבתי

אינציקלופדיה תלמודית בעריכת ר' שלמה יוסף זיון הוצאת אינציקלופדיה תלמודית ירושלים

אליה זוטא על הלבוש מלכות לר' אליה שפירא מק"ק טיקטין

אליה רבא על הלבוש מלכות לר' אליה שפירא מק"ק טיקטין

אלף המגן לר' משולם פינקלשטיין מק"ק ווארשא [בתוך המטה אפרים]

אלף למטה על מטה אפרים לר' אפרים זלמן מרגליות

אמרי ברוך על שו"ע לר' ברוך תאומים פרענקיל אב"ד לייפניק [נדפס בסוף השו"ע]

ב

באור הלכה על שו"ע או"ח לר' ישראל מאיר הכהן [קאגאן] מק"ק ראדין [בתוך משנה ברורה]

באר הגולה על שו"ע לר' משה רבקה מק"ק ווילנא

מפתח הענינים

הערה	עמוד	א
7	296.....	אב הרחמים הוא ירחם
322-324	202-203.....	אב הרחמים הוא ירחם, בשבת חזון בניגון איכה
132	93.....	אבינו מלכנו, אי אמירתו במנחה של יום כיפור
101	73.....	אבינו מלכנו, בערב יום כיפור שחל בערב שבת
76	60.....	אבינו מלכנו, תחינה שאומרים בתוכו
409	245.....	אבל, משנה מקומו הקבוע בבית הכנסת
410	245.....	אבל, מתעטף בטלית כעטיפת הישמעאלים
54	308.....	אדום, בגד לתכריכים
36	39.....	אדון משפט, אמירתו בסליחות ביום שלפני ראש השנה
31	36.....	אדון עולם, בהתחלת הסליחות
35	38.....	אדון עולם, בהתחלת התפילה
107, 63	79, 50.....	אדון עולם, בסוף תפלת מעריב בליל יום כיפור
62	50.....	אדון עולם, בסוף תפלת מעריב בליל ראש השנה
162	106.....	אדון עולם, ניגונו בהתחלת תפילת הושענא רבה
176	115.....	אדיר אדירנו, במוסף הושענא רבה
412	247.....	אונן, אינו מוזכר ב'מי שברך' לעולה לתורה
407	244.....	אונן, אינו מצטרף למנין עשרה
406-407	244.....	אונן, אינו מתפלל בימי חול
415	248.....	אונן, אינו מתפלל מעריב במוצאי שבת
413	247.....	אונן, אינו עולה לתורה
416	248.....	אונן, אינו עושה הבדלה
407, 406	244.....	אונן, אם מתפללים מנחה ערב שבת
414	248.....	אונן, אסור ללמוד תורה
	241.....	אונן בשבת
410-411	245-247.....	אונן, מתעטף בטלית כשאר המתפללים
409, 408	245.....	אונן, מתפלל בבית הכנסת במקומו הקבוע
408-409	245.....	אונן, מתפלל בשבתות
312	196.....	אורח חיים, פיוט לחזרת הש"ץ של שחרית בימי שבועות

גל עד

לעילוי נשמת

איש יקר

החבר ר' גבריאל

בן החבר ר' יוסף דוב בעכהאפער ז"ל

MR. JERRY BECHHOFFER

פיורדא – בעכהאפען – נוי יורק

חתן מוה"ר ר' לוי יוסף ברייער זצ"ל

רב ואב"ד קהל עדת ישורון נוא יארק

ורב ור"מ קלויז דק"ק פפד"מ

הלך לעולמו בשיבה טובה

ביום י"ב טבת שנת תשס"ט לפ"ק

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על ידי הכותב שלמה קאטאנקע הלוי

תשית לראשו עטרת פז

לכבוד

הרה"ג ר' יוסף גבריאלי בעכהאפער שליט"א

מחבר ספרי 'בגדי שש' על שופטים ומסכת בבא בתרא

וספר על הלכות עירובין באנגלית

THE CONTEMPORARY ERUV

ואשתו הרבנית שושנה מיכל תליט"א

על נשיאתו עימי בעול הוצאות הספר,

יברך ה' חילו ופועל ידיו ירצה,

ויזכה לאריכות ימים ושנים טובות,

אמן ואמן.

תשית לראשו עטרת פז

לכבוד

ר' דוד בן החבר ר' יוסף דוב שיחי'
ואשתו מרת אסתר בעכהאפער שתחי'

MR. ERNST & MRS. EDNA BECHHOFFER

על נשיאתו עימי בעול הוצאות הספר,

יברך ה' חילו ופועל ידיו ירצה,
ויזכה לאריכות ימים ושנים טובות,
אמן ואמן.

Dedicated in memory of our parents

לעילוי נשמות

החבר יעקב אריה בן החבר ישראל

נפטר ו' טבת תשל"ח לפ"ק

DR. JACOB BRAUDE

born Fürth 14 December 1902

died London 16 December 1977

Who devoted his life to the Jewish Community

מרת רבקה בת יונה

נפטרה ט"ז אלול תשס"א לפ"ק

MRS. RUBY BRAUDE

born Krantz 27 July 1908

died London 4 September 2001

A wonderful *Eishes Chayil*

ת. נ. צ. ב. ה.

* * *

Bernard and Andrew Braude

הונצח על ידי בניו ר' ישראל נ"י ור' יונה ברודא נ"י

לעילוי נשמת

נצר מגזע אראלים
אהוב על אלקים ואנשים

מהור"ר אריה ליבוש פרייס סג"ל ז"ל
בן מהור"ר יוסף עקיבא ז"ל

ז"ל PROF. DR. LEO PRYS
MÜNCHEN – LONDON – Breslau

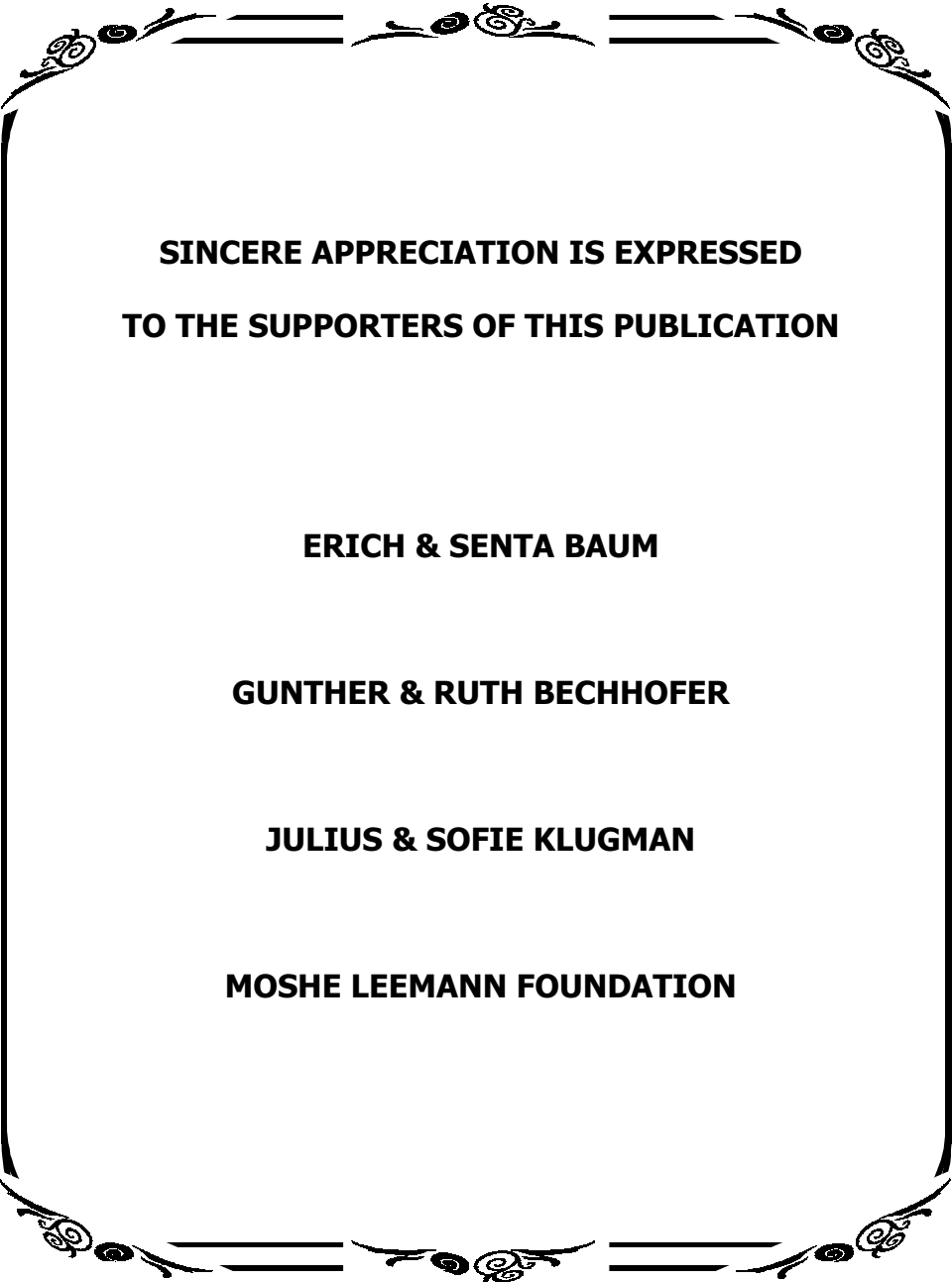
בן בתו של מרן בעל הרי בשמים זי"ע
ונין של מרן בעל חתם סופר זי"ע
שם אמו בילא ע"ה

שקוע היה יומם ולילה בלימודו
קידש שם שמים ברבים בדרכיו ובכתביו
לא שינה מאומה ממנהגי אבותיו
היה רך בקנה והעביר על מידותיו
למען חנוך ילדיו מסר נפשו וכחותיו
הקים דור ישרים מבורך ההולך בעקבותיו
אהב את האבן עזרא ועמל לפרשו
ועל כל אלה לא החזיק טובה לנפשו

נתבקש לישיבה של מעלה
ביום כ"ה תמוז תשנ"ח לפ"ק

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על ידי בנו ר' אהרון פרייס נ"י

**SINCERE APPRECIATION IS EXPRESSED
TO THE SUPPORTERS OF THIS PUBLICATION**

ERICH & SENTA BAUM

GUNTHER & RUTH BECHHOFFER

JULIUS & SOFIE KLUGMAN

MOSHE LEEMANN FOUNDATION

לזכר נשמת זקני

הש"ץ ר' משה בן ראש הקהל

ר' חיים יהושע קאטאנקע הלוי ע"ה

REV. MORRIS KATANKA

שכיהן כחזן ראשון דק"ק חברת בני ישראל (פעדעריישון) שעפרדס בוש מערב לונדון

ואחר כך חזן ראשון בבית הכנסת הישן ליווערפול

י"ג אדר תרפ"ו - י"ט שבט תשמ"א

לונדון - ליווערפול

ת. נ. צ. ב. ה.

לזכר נשמת זקנתי

מרת לאה בילא ב"ר יצחק קאטאנקע ע"ה

MRS. BLANCHE KATANKA

(née SWEETBAUM)

ד' אייר תר"צ - ד' כסלו תשנ"ה

לונדון - ליווערפול

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על ידי הכותב נכדם שלמה קאטאנקע הלוי

לזכר נשמת זקני

ר' אליעזר בן הש"ץ
ר' מנשה ליבמאן הלוי ע"ה

MR. LESLIE LIEBMAN

יום כיפור תר"ע - כ' מנחם-אב תשמ"ה

מנשסטור - וועסטקלייף

ת. נ. צ. ב. ה.

לזכר נשמת זקנתי

מרת רייזל
ב"ר יוסף ליבמאן ע"ה

MRS. ROSE LIEBMAN

(née LACHTER)

כ"ז מנחם-אב תרע"ג - ט"ז מנחם-אב תשמ"ג

לונדון - וועסטקלייף

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על ידי הכותב נכדם שלמה קאטאנקע הלוי

לזכר נשמת זקן אשתי

ר' משה ב"ר מאיר האסל ע"ה

MR. MORRIS HASSELL

כ"ב שבט תרפ"א - ט"ו טבת תשנ"א

ברמינגהאם

ת. נ. צ. ב. ה.

לזכר נשמת זקנת אשתי

מרת דבורה ב"ר יוסף האסל ע"ה

MRS. DEBORAH HASSELL

(née RABINOWITZ)

י"ז שבט תרפ"ד - ד' אב תשס"ד

ברמינגהאם

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על ידי הכותב נכדם שלמה קאטאנקע הלוי

לזכר נשמת זקן אשתי

ר' יואל דוד ב"ר מרדכי ספקיולנד ע"ה

MR. JOEL SPECULAND

צום גדליה תרע"ג - כ"ט שבט תשס"א

גלסגוי - גייטסהעד

ת. נ. צ. ב. ה.

לזכר נשמת זקנת אשתי

מרת הדסה ב"ר ישראל ספקיולנד ע"ה

MRS. IRIS SPECULAND

(née SAMUEL)

ו' טבת תר"פ - כ"ז אדר תשנ"ו

לונדון - גייטסהעד

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על ידי הכותב נכדם שלמה קאטאנקע הלוי

לזכר נשמת בן הדוד של רעייתי תחי'

הבחור נפתלי בן-ציון ב"ר מאיר לנצקרון הי"ד

שנרצח על ידי בני עוולה בגיל שלוש עשרה

ד' ניסן תשס"א

פתח תקוה

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על ידי הכותב בן דודם שלמה קאטאנקע הלוי

לעילוי נשמת

מרת חיה שרה

ב"ר יעקב שלום ע"ה

MRS. CHAYE SORE HOCH

(née FRIEDMAN)

ז' שבט תרפ"ד -

ט"ז טבת תשס"ח

הונגריה - ירושלים -

לוצערן, שווייץ

ת. נ. צ. ב. ה.

לעילוי נשמת

ר' שמואל צבי

ב"ר אליעזר יעקב זצ"ל

REB HERSCHEL HOCH

כ"ז חשון תרפ"ב -

ג' אב תשנ"ד

ערלוי - ירושלים -

לוצערן, שווייץ

ת. נ. צ. ב. ה.

הונצח על ידי נכדם משפ' מאיר מיכאל הוך

לעילוי נשמת

הרב הגאון

ר' חיים שאול

בן ר' משה קויפמן זצ"ל

ת. נ. צ. ב. ה.